

jesenicko vlastivědný sborník

jesenicko vlastivědný sborník

svazek 21
Jeseník 2020

vlasti
vědné muzeum
jesenicka

Příspěvková organizace
zřízená a financovaná
Olomouckým krajem

Státní
Okresní
Archiv
Jeseník

ISBN 978-80-87496-19-0 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

ISBN 978-80-87632-69-7 (Zemský archiv v Opavě)

ISSN 1213-0192

Obsah

ČLÁNKY

- 5** Vladan Hanulík: Lazebníci a lazebnice vodoléčebných lázní Gräfenberk v první polovině 19. století
- 22** Matěj Matela: Sametová revoluce 1989 v Jeseníku
- 38** Martin Hanáček: Ledovcové jezero mezi Písečnou a Jeseníkem
- 57** Štěpán Koudela: Vidnavské fojtství ve středověku (1268–1472)

DROBNOSTI

- 67** Květoslav Growka: Poklad z makovice kostela Povýšení sv. Kříže v Širokém Brodě
- 70** Ivana Kolářová: Prohřešky četnického strážmistra Leopolda Žídka aneb „poštovní kauza“ v Žulové
- 74** Ondřej Kolář: Formování a činnost státní policie na Jesenicku 1936–1938
- 79** Pavel Šopák: Raimund Mosler v Dolním Údolí
- 82** Michaela Neubauerová: Jesenické čarodějnické procesy v osobním fondu Vítězslava Zemana
- 86** Pavel Rušar: Mrazový srub nad Děřichovem
- 89** Milan Rychlý: Kulisy Jiřího Oborného v Javorníku
- 91** Jan Petrásek: Nejstarší zobrazení Jeseníku. K novým nálezům, zjištěním a korekturám prvních ikonografických pramenů regionu

KRONIKA

- 99** Rok 2019 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka
- 104** Státní okresní archiv Jeseník v roce 2019

CO PŘINESL ČAS

- 108** Vzorná hospodyňka aneb z domácnosti našich babiček
- 110** Letní výstava o lesích a lesnících
- 112** Prázdninová výstava o Josefu Čapkovi v jesenickém muzeu
- 113** Výstava o současném výtvarném umění na Jesenicku
- 113** Muzeum vzpomnělo výstavou na slavné rodiny Regenhartů a Raymannů
- 115** Archiváři slavili se žáky
- 116** Přednáška ke 180. výročí příjezdu barona Wesselényiho na Gräfenberk
- 116** Sophiin pramen se dočkal obnovy
- 117** Centrum Vrbna pod Pradědem od září krásí dřevěná busta Josefa Lowaga
- 119** Mgr. Květoslav Growka penzistou

LITERATURA

- 120** Přečetli jsme za vás
- 123** Jesenicko na stránkách periodik

Lazebníci a lazebnice vodoléčebných lázní Gräfenberk v první polovině 19. století

Vladan Hanulík

Den lazebníků a lazebnic ve slezských vodoléčebných lázních začínal kolem čtvrté hodiny. Brzy před pátou ranní se pak všichni šerem vydávali do přízemí domů. Mířili k velkým vanám, jimiž protékala pramenitá voda.¹ Vany náležely k nejzásadnějšímu vybavení lázeňských domů v Gräfenberku. Největší z nich dosahovaly v průměru několika metrů a výškou i objemem vody byly uzpůsobeny k tomu, aby se v nich mohla zcela potopit i dospělá osoba. Do těchto velkých van byla na Gräfenberk přiváděna přirozeně chladná voda z lesních pramenů prostřednictvím potrubí. Vanou voda protékala prakticky neustále a byla také přirozeným odtokem odváděna. Ve Frývaldově a v osadě Svoboda většinou nebylo možné využívat ke kontinuální obměně náplně velkých van pramenitou vodu, proto majitelé domů s vodoléčebnou infrastrukturou pro účely koupelí shromažďovali vodu z řek Staříče a Bělé (případně některého z potoků stékajícího z kopců), kterou pak cíleně využívali pro koupele.

Ranním tichem, které bylo dle domácího řádu v lázních nutno dodržovat až do půl šesté, se nesly první zvuky šplouchající vody.² Naučeným pohybem začali lazebníci v ledové vodě máchat plátna, dokud se jejich látka neochladila na teplotu vody. Poté je zavěsili na velké sušáky a pomalu ždímalí. Dávali pozor, aby vlhkost v plátně neutrpěla přílišným tahem osvalených paží. Cílem bylo totiž látku vyždímat pouze tak, aby byla co nejvíce vlhká, přesto však z ní už neukapávala voda.³ Pak se i s plátny vydali každý odlišným směrem – vyhledat svého klienta a s přicházející pátou hodinou ranní jej zastihnout ještě na lůžku. Poprvé za celý den se dotkli jeho těla, zavinuli jej do vlhkého plátna, převázali další suchou vrstvou a následně hosta uložili na lůžko.

Ranním rituálem začínal každý den lazebníků a lazebnic, bez ohledu na roční období a povětrnostní podmínky, s výjimkou nedělí a svátků, kdy docházelo k přerušení léčby. Tímto však den lazebníka pouze začínal. Další povinnosti dne se odvíjely od konkrétních úkonů, jež plynuly z předepsané formy terapie sestavené Vincenzem Priessnitzem.

Lazebníci museli zpravidla ihned po dokončení potní kúry pacienta rozvinout ze zábalu a podrobit jej koupeli a následné masáži, u níž nezřídká museli asistovat dva

Vizualizace lázeňských procedur, sestavená na základě zachycení vzpomínek lazebníků působících pod vedením V. Priessnitzze, kteří zobrazenou podobu koupelí stvrdili vlastním podpisem. Zde se jedná o celokoupeľ následující pro potní kúře v zábalích. Zachyceny jsou mimo klienta a lazebníka i průtoková vana s pramenitou vodou a v pozadí sušáký na plátná pro potní zábalý. (SOKA Jeseník)

lazebníci najednou, aby tělo pacienta nebylo silným tlakem jejich dlaní neustále vychylováno z rovnováhy. Poté pacienty balili do denních tělových zábalů, s nimiž se hosté vydávali na ranní procházky k pramenům. A zatímco hosté prokládali chůzi popíjením několika sklenic pramenité vody, zaměřili lazebníci k lesním či domovním sprchám. Zde čekali na příchod hostů s plátny připravenými pro další procedury, které měly následovat po sprše.

V případě ochrnutí či jiného stavu nepohyblivosti byli hosté dopravováni ke sprchám také na povozech tažených voly a koňmi. Služba byla zajišťována za poplatek 2 krejcarů na osobu majiteli domů v kolonii Johannem a Leopoldem Schubertem či Franzem Müllerem z domu čp. 174.⁴ Měla podobu kyvadlové dopravy, při níž byli pacienti vyloženi u sprch, kde je převzal do péče jejich lazebník a sprchmistr, na vůz pak byli naloženi již vysprchovaní a vzdušnou lázní otužili pacienti.⁵

Klíčovou funkcí sprchmistřů, jimž se hosté dostávali do rukou u lesních sprch, bylo dohlížet na správné provedení procedur. Hlíkali především čas a také prostřednictvím tvarovaných dřevěných prken ovlivňovali, na které části těla pacienta bude směřován hlavní proud mrazivé ledové vody. Následující vzdušnou lázeň už s pacienty prováděli opět jejich lazebníci, připraveni pacienty opět následně zavinout do tělových zábalů. Hosté pak zahřívají své tělo chůzí po lesních promenádách mezi prameny. Lazebníci ale museli rychle zpět k lázeňským domům, neboť jejich úkolem bylo připravit další procedury. Ještě dopoledne kolem jedenácté bylo nutno hosty podrobit další potní kúře vleže, případně koupeli.

Zvon umístěný u tzv. Hradu určoval v lázních denní rytmus. V jednu hodinu nezval k obědu jen lázeňské hosty,⁶ u tabule se paralelně scházeli lazebníci, a to ve velkém Prkenném domě, kde po roce 1839 zasedali ve velké jídelně pro 200 osob společně s čeledíny obstarávajícími Priessnitzovo hospodářství, děvečkami, ale i se sluhy přítomných hostů.⁷

Doba mezi jednou a čtvrtou hodinou odpolední byla vyplněna odpočinkem, lazebníci ale již museli myslet na odpolední cyklus léčby. I v případě minimálního terapeutického rozsahu předepsaných úkonů museli pro hosty v pět odpoledne opět připravit lázeň, masírovat je při koupeli, případně pak zajistit zavinutí pacienta do denního tělového obkladu. Jejich práce pro daný den končila většinou k večeru, kdy hostům pomáhali z tělového obkladu. V jiných případech mohla večer ještě následovat obměna tělového zábalu, pokud bylo nařízeno nošení zábalu po celý den.⁸

Povolání lazebníka bylo tedy celodenním zaměstnáním, hlavní pracovní náplň spadala mezi čtvrtou hodinu ranní a pozdní večerní dobu, v závislosti na roční době. Nemuselo však zůstat pouze u toho. U některých hostů Priessnitz doporučoval jiný denní harmonogram terapií a stávalo se, že museli být prakticky neustále pod dohledem lazebníků, zvláště v období krizí. Zábaly a koupele pak byly naordinovány i v nočních hodinách. Podobně časově extenzivní terapie probíhala i v případě některých chronických chorob, kdy bylo doporučeno užívat obzvláště dlouho trvajících zábalů, jak mokrých, tak i suchých.⁹ Každodenní cyklus terapií v daném případě začínal již ve tři hodiny ráno.

Daným způsobem byli například léčeni pacienti nakažení syfilidou, jejichž zdravotní stav nebyl ještě nemocí příliš podlomen. Zábaly byly suché nebo nemocným byly zdvojeny vlhké potní zábaly a zavinuti byli do dvou vlhkých pláten místo do jednoho. Proto lazebníci u hostů začínali s léčbou již kolem třetí hodiny ranní. Podobným způsobem byl například léčen i známý návštěvník baron Miklós Wesselényi. Lazebník Josef Neugebauer popisoval jeho stav po příjezdu do Gräfenberku jako fatální. Na kotníku měl hlubokou ránu, z níž mu v Pešti před odjezdem odstranili maso, a byla proto viditelná kost. Neugebauer jej balil do suchých zábalů a nechával jej potit 3–4 hodiny. Wesselényi však naléhal, aby byl ponechán v zábalu i šest hodin. Pak následovala polokoupelel trvající obvykle 30 minut.

O náročnosti profese lazebníka vypovídá, že baronův komorník byl po každé polokoupele na pokraji sil. Při dané proceduře totiž asistoval masáží baronova těla, zatímco lazebník sám neustále hlídal teplotu vody a případně ji ochlazoval doléváním studené. Fyzická námaha v nepřírozené pozici tedy byla typickým rysem práce lazebníka.¹⁰

Stručně shrnuto – profese vodoléčebného lazebníka byla spojena s nutností pracovat od rozbřesku do západu slunce, s malými přestávkami k odpočinku, jichž museli lazebníci užívat s rozvahou, neboť mnohdy se jejich práce protahovala do noci či naopak v nočním čase počínala. Jednalo se o náročné povolání, některým však pomohlo k dosažení lokální proslulosti, což se nejvýrazněji podařilo Sofii Braunerové.

Skutečná žačka Vincenze Priessnitze

Sofie Braunerová náležela dle vpisku Zdeňky Ripperové, dochovaném na portrétní fotografii lazebnice, k nejschopnějším osobám, jejichž služeb kdy Vincenz Priessnitz využíval. Ripperová dokonce tituluje Braunerovou profesním označením lazebnice-mistrová (*Bademeisterin*), uvádí také, že si na lazebnici uchovala nejpozitivnější vzpomínky z dětství. Minimálně v případě Braunerové lze tedy doložit přesah profesního vztahu do roviny užších vazeb mezi rodinou Vincenze Priessnitze a jeho „zaměstnankyní“. ¹¹ Dle novinových zpráv byla Braunerová přezdívána jménem „*Brauner-Peterin*“ – ani její profese tedy v dobovém kontextu nezabránila odvození přezdívky od jména manžela, Petra Braunera. Jiné zdroje ovšem uvádí přezdívku „vodní doktorka“ (*Wasserdocterin*) poukazující na její profesní úspěchy.

Braunerová se narodila 6. ledna roku 1812 ve Frývaldově do rodiny stolaře Josefa Reinelta. Roku 1831 se 14. února provdala za krejčího Petra Braunera, jenž v dané době bydlel na předměstí Svoboda v domě čp. 22. ¹² S vodoléčbou přišla do kontaktu prostřednictvím léčebných terapií, jež poskytoval Priessnitz jejím nemocným dětem v průběhu 30. let 19. století. Dle dikce novinového článku následně Braunerová pocítovala puzení pomáhat prostřednictvím vodoléčebných postupů, kterým se přiučila během léčby svých dětí, nebohým a chudým, jejichž zdraví již bylo mnohdy prohlášeno lékaři za provždy ztracené. Priessnitz si povšiml jejího talentu a svěřoval jí své klienty. Jeho důvěra k ní neustále vzrůstala. Braunerová působila jako lazebnice především ve frývaldovském domě čp. 131. ¹³ Společně s manželem Petrem Braunerem zde zřídili vysoké mlýnské kolo, jímž z protékajícího Mlýnského potoka, vedoucího městem umělým tokem vodu z řeky Staříč, čerpali vodu do rezervoáru umístěného ve dvoře stavení, ze kterého pak přímo ve dvoře svého domu napájeli městskou obdobu lesní sprchy. ¹⁴

Priessnitz Braunerovou následně začal posílat do vzdálených destinací, stala se jeho pravou rukou. Nelze nyní odhadnout, nakolik byly dané zprávy reálným odrazem schopností Sofie Braunerové – víme totiž, že do zahraničních destinací byli zcela běžně vysíláni prakticky všichni lazebníci. V interpretaci role Braunerové tedy mohlo dojít později k posunu v kolektivní paměti směrem k větší adoraci jejího významu.

Dle Johanna Rippera byla ale velmi úspěšná u terapií akutních chorob. Byl-li pozván někdy Priessnitz ke vzdáleným nemocným, jako například k vévodkyni Anhalt-Cöthen do Vídně, a nemohl se pro počet hostů přebývajících v jesenických lázních vzdálit, vyslal Sofii Braunerovou. Lazebnice představovala údajně krajně originální exemplář osobnosti – každému vždy s ledovým klidem pověděla pravdu přímo do tváře. Byla rychlá v úsudku i jednání, a měla jen ty nejlepší výsledky. Ošetřovala například syna barona Rothschilda, jménem Nathaniel, ¹⁵ jenž trpěl bolestí páteře s občasným ochrnutím nohou a byl velmi stížen vysokou nervovou citlivostí. Jakmile viděl hezkou ženu, ihned se u něj dostavila poluce.

Po roce a půl jej Braunerová údajně předala vyléčeného zpět otci se slovy: „*zde Vám předávám Vašeho milého synka, pane barone, ale pokud se opět vrátí k onomu veselému způsobu života, jaký vedl dříve, přivítáme jej opět brzy nazpátek.*“ ¹⁶ Honorář

Fotografická podobizna Sofie Braunerové
(SOKA Jeseník)

Současná fotografie domu, který stojí na místě
někdejšího bydlíště Sofie Braunerové
(foto K. Growka)

za tuto kúru byl dle Ripperových pamětí tak velký, že si mohli Braunerovi postavit další zděné patro domu. Úspěch Braunerové měl naopak údajně vzbuzovat jisté rozpaky ze strany Josefa Schindlera, jenž po smrti Priessnitze převzal spolu s lázněmi i vůdčí roli klíčové osobnosti infrastruktury, což částečně narušovala již vybudovaná autorita Braunerové. Musel však mlčet, neboť pacienti měli v lazebnici důvěru. Údajně navíc disponovala i ministerským dekretem povolujícím vykonávání vodoléčby.

Roku 1863 byla povolána i arcivévodou Karlem Ferdinandem. V době, kdy byl velitelem u brněnské posádky, vedla terapie jeho desetiletého syna Bedřicha. Mytologizující tradice vázaná k selské bodrosti Braunerové uvádí, že profesorům lékařství z Brna a Vídně, jež bezradně stáli při jejím příchodu nad ložem nemocného, lakonicky sdělila: „*No, milí profesůrkové, teď ho vyléčíme*“,¹⁷ odložila cestovní oděv, vzala prostěradla a deky i jiné náčiní a okamžitě začala prince léčit. Při koupelích a zábalech museli profesori medicíny pasivně přihlížet, a ačkoli si t'ukali na hlavu, byl brzy malý Bedřich uzdraven. Pak se o Sofii Braunerové mělo mluvit po celém Brně. Zachycená podoba události je však spíše výsledkem utváření kolektivní hydropatické identity vymezující se vůči konvenčnímu lékařství než reálným záznamem skutečnosti.

Doloženo je však působení Braunerové v nedalekém Sobotíně, kam byla vyslána jako expertka na potírání cholery v roce 1855. Její počínání bylo později velmi kladně hodnoceno ze strany ředitelství místních železářských hutí. Nezpochybnitelné schopnosti dokládá i letmý nástin seznamu klientů, které během svého působení ošetřovala.

Mimo již zmíněných se mezi nimi nacházela i jména knížete Edmunda Schwarzenberga, knížete Wredeho, pozdějšího vratislavského biskupa Melchiora von Diepenbrocka, hraběnky Schaffgotschové či hraběnky Strachwitzové.

Sofie Braunerová zemřela na následky výkonu povolání. Byla pozvána k léčbě klientů do pruského Slezska, po jejím ukončení jela vlakem zpět do Głuchołaz, tam však na nádraží nenašla nikoho, kdo by ji povozem dopravil byt' jen do poloviny cesty k Frývaldovu. K domovu šla proto pěšky za deště po špatných cestách a velmi silně se zpotila. Došla do půli cesty a přepadla ji závrať a nevolnost takového rozsahu, že si musela sednout na klády u cesty. Zde ji objevil vozká jedoucí od Zlatých Hor. Dovezl ji domů, kde se však její stav zhoršil a vyústil v mrtvici, na jejíž následky zemřela. Dle informací v nekrologu se Braunerová dožila 66 let a zesnula 4. března 1879.¹⁸ Priessnitzova rodina uctila památku lazebnice věncem s inskriptem „*Skutečné žačce Vincenze Priessnitze.*“¹⁹

Lazebníci – původ a počet

Kým byli další lidé, jejichž zásluhou se den co den lázeňští hosté přibližovali k navrácení zdraví? Jaké bylo jejich vzdělání, co jim povolání lazebníka přinášelo a proč se mu věnovali? A jaký počet lazebníků a dalších pracovníků vůbec v dané době lázeňská infrastruktura vyžadovala?

V době kulminace lázeňské sezóny ve čtyřicátých letech užívalo Priessnitzovu léčbu najednou v lázních až 500 osob, v zimním období se jejich počet snižoval na 250.²⁰ Z časové náročnosti lazebnické asistence i z dochovaných výpovědí samotných lazebníků vyplývá, že v silách jednoho lazebníka byla často péče pouze o jediného lázeňského hosta. Jen v některých případech lze doložit, že byl lazebník schopen zastat najednou péči o několik členů jedné rodiny.²¹ Přesný počet lazebníků, kteří poskytovali v lázních své služby, sice tedy nelze z žádného dokumentu určit, můžeme ale odhadnout, že jich k provozování léčebné péče bylo zapotřebí mnoho desítek, spíše i stovek. Zde je nutné upozornit na fakt, že se počet obyvatel Frývaldova v období působení Vincenze Priessnitze pohyboval lehce nad dvěma tisíci (k roku 1831 je uváděn počet 2207 obyvatel,²² roku 1840 vzrostl počet obyvatel o necelou stovku na 2314²³). Lázeňství tedy tvořilo pro místní obyvatelstvo vítaný zdroj příjmů a rozsáhlá lázeňská infrastruktura zaměstnávala značné procento místní populace.

Jakým způsobem se k výkonu svého povolání budoucí lazebníci dostali a kdy jej začali provozovat? Analýzu umožňuje soubor vzpomínek sedmnácti osob – šestnácti lazebníků a jednoho sprchmistra – jejichž paměti na dobu působení ve službách Vincenze Priessnitze byly zachyceny v rámci tezaurace historické paměti na dobu vzniku slezských lázní v 80. letech 19. století Johannem Ripperem. Konkrétní údaje o věku osob, které vstupovaly k Priessnitzovi do služby, máme k dispozici u 15 subjektů. Jedná se o čtyři ženy a jedenáct mužů. Mezi oběma pohlavími byly z hlediska počátku lazebnické kariéry jasné rozdíly. U žen se věk počátku profesního působení pohyboval mezi 14 a 20 lety, u mužů byla naopak diference mnohem výraznější, nejmladším zaměstnancem se stal ve svých šestnácti letech Matern Priessnitz z České Vsi, naopak

v nejvyšším věku vstoupil do služby Johann Kammler. Priessnitz jej zaměstnal roku 1841, kdy Kammler již dosáhl věku 45 let, a byl tedy dokonce o tři roky starší než samotný zakladatel vodoléčebných lázní. Průměrný věk, kdy počínaly pod Priessnitzem působit lazebnice, byl 16 let, muži byli naopak téměř o 10 let starší, neboť v průměru vstupovali do služby v 25 letech.

Tabulka č. 1

– Přehled známých lazebníků a lazebnic sestavený na základě vzpomínek zaznamenaných Johannem Ripperem

Jméno a příjmení	Rok narození	Místo narození	Profese	Stáří v době počátku výkonu povolání	Rok vstupu do služeb Priessnitzem
Martha Schünzelová	1820	Frývaldov	lazebnice	17 let	1838
Libor Streit	1804	Gräfenberk	sprchmistr	34	1838
Therese Kriegischová	1822	Adolfovice	lazebnice	15	1837–1851
Anton Küffe	1813	Bobrovník	lazebník	24	1837
Josef Neugebauer	1801	Štreitová	lazebník	-	-
Johann Kammler	1796	Frývaldov	lazebník	45	1841
Stefan Just	1816	Lipová	lazebník	-	před rokem 1832
Johann Erlmer	1811	Heřmanovice	lazebník	30	1841
Johann Ostrawsky	1811	Polská Ostrava	lazebník	30	1841
Ferdinand Otte	1817	Česká Ves	lazebník	20	1837
Josef Hackenberg	1819	Česká Ves	lazebník	16	1835
Josef Habicht	1822	Česká Ves	lazebník	27	1849
Matern Priessnitz	1818	Česká Ves	lazebník	16	1834
Pauline Königová	1823	Bernartice	chůva a lazebnice	16	1843
Peter Drescher	1815	Česká Ves	lazebník	24	1839
Marie Bilková, roz. Effenbergová	1822	Lipová	lazebnice	14	1836
Josef Weise	1814	Česká Ves	lazebník	26	1840

Kvalifikace pro vstup do Priessnitzových služeb byla velmi jednoduchá. Vysoké množství lázeňských hostů, a tedy i značná potřeba personálu vedla k tomu, že Priessnitz nemohl být příliš vybíravý. Víme, že se lazebníky často stávali muži, kteří pracovali na výstavbě lázeňských domů, tedy místní rolníci přivydělávající si pomocí na stavbě. Zde si Priessnitz mohl jejich morálku a kázeň osobně ověřovat a následně jim nabídl možnost podílet se na poskytování lazebnických služeb hostům. Stávalo se ale, že si najal i naprosto neznámou osobu, jako tomu bylo v případě Antona Küffeho z Bobrovníku.²⁴ Ten se ve svých 24 letech vydal v zimě roku 1837 do Gräfenberku. Zde vyhledal majitele lázní, kterého našel stát ve dveřích jeho rodného domu, a Priessnitz jej ihned vzal do služby jako lazebníka. Lazebníci a lazebnice pocházeli většinou z blízkého okolí Frývaldova, nicméně jsou doloženy i případy lazebníků, kteří pocházeli například až z Ostravska.²⁵

Vizualizace lázeňských procedur zde názorně prokazuje, že klienti museli být v některých případech, v tomto případě masáží, obsluhováni několika lazebníky najednou (SOKA Jeseník)

Z hlediska výkonu práce je nutné zdůraznit, že lazebníci patrně nebyli přímo finančně závislí na Priessnitzovi samém. Ačkoli jednoznačně museli projít předběžným výběrem a následným zaškolením do výkonu terapie, Priessnitz je zpravidla osobně nezaměstnával. Z některých pamětí lze vyrozumět, že je Priessnitz v některých případech přiděloval k významnějším bodům (domům) lázeňské infrastruktury. Podobným způsobem popisuje Josef Weise své přidělení do domu Hackenbergových v České Vsi.²⁶ Z knižních vzpomínek řady autorů lze však vyvodit, že platbu za lazebnícké služby hradili lázeňští hosté přímo lazebníkům. Nemáme dokonce ani zprávy o tom, že by Priessnitz dostával z jejich platy jakýkoli podíl. V dochovaných účetních dokladech o tom není ani zmínka. Vnitřní diference mezi lazebníky také není zcela jasná. U jména Sofie Braunerové se setkáváme, jak bylo řečeno výše, s označením lázeňská mistrová (*Bademeisterin*), zatímco běžní lazebníci byli označováni jako lázeňští sluhové (*Badediener*). V matrikách je pak u lazebníků uváděno jako povolání označení lazebník (*Bader*). Náplň povolání však byla patrně beze změn, jednalo se spíše o zdůraznění významu některých osobností v rámci terapeutické komunity.

Někteří lazebníci vykonávali svou praxi z pozice přímého zaměstnance Priessnitze, zde se jednalo především o lazebnice, které byly paralelně zaměstnány také např. jako chůvy Priessnitzových dětí,²⁷ případně lazebníky, kteří poskytovali služby v Priessnitzem vlastněných nemovitostech. Priessnitz v takovém případě nařizoval, aby se daný personál každý den osobně podroboval ranní koupeli ve studené vodě, sám šel ostatně v daném smyslu příkladem. Daná procedura probíhala v době, kdy byli lázeňští hosté v prvním ranním zábalu.²⁸ Ze strany majitele lázní jim byla také zajištěna strava.

Větší část lazebníků však byla na Priessnitzovi právně nezávislá. Mezi Priessnitzem a lazebníky proto docházelo k uzavření nepsané formy pracovního, či spíše paternalistického vztahu. Lazebníci byli Priessnitzem přímo doporučováni konkrétním hostům, každý z hostů však mohl na druhou stranu najmout ze své vůle odlišnou osobu.²⁹ Zásadní zde byla pouze jediná skutečnost. Priessnitz nedovolil, aby lazebníci dle svého úmyslu či na základě přání hostů měnili doporučení, které pacientům sám stanovoval.

V případě porušení kázně mohli být postiženi oba narušitelé – pacient i lazebník. Pacient byl následně vyloučen z Priessnitzovy péče. Takové osobě majitelé domů v okolí odmítali poskytnout azyl a musela se zpravidla z lázní vypravit zpět domů. Navzdory existujícím legendám se v dochovaných archívních pramenech nepodařilo nikde doložit tradované vykázání příslušníka rodu Rothschildů. Naopak Priessnitz vykázal mnohé jiné klienty, např. Josefa Mohra, jež vodoléčbou bojoval proti syfilitické nákaze. Majitel předelny z Möllersdorfu u Vídně po několikaměsíční náročné terapii konečně dospěl v boji s nemocí k úspěchu, dosáhl tedy dle názoru léčitele i pacienta plného zdraví. Šťastný továrník se ovšem vypravil na oslavnou kratochvilnou jízdu do Vratislavi a vrátil se zpět s dalšími syfilitickými příznaky.³⁰ Priessnitz jednoznačně identifikoval symptomy jako nově nabytou nákazu (domníval se tedy, že skutečně syfilis dokázal dříve vyléčit) a náruživého pacienta z lázní vykázal.³¹ Mnohem výraznější komplikace ale v případě porušení Priessnitzovy vůle hrozily lazebníkům – v případě nedodržování pokynů jim mohl „vodní doktor“ zamezit další terapeutickou činnost a tím zničit naději na ekonomické zajištění.

Slezský lázeňský podnikatel si byl vědom významu své osoby. Proto, aby zajistil respekt a poslušnost lazebníků, nepotřeboval je přímo vázat do zaměstnaneckého vztahu. Rozvolněnost lázeňské infrastruktury pro něj mohla být dokonce strategickou výhodou. V případě, že by měl trvale mnoho desítek lazebníků ve svých službách, byl by přímo závislý na tom, kolik lázeňských hostů každý rok v místě pobývá. Flexibilita nezávislého vztahu umožňovala utvořit strukturu, která fungovala i bez nebezpečí nadměrných nákladů v době nevyužívání případných pevných úvazků při snížení zájmů o lázně ze strany klientely.

Domnívám se, že zde můžeme hovořit o paralele ke strategickým investičním aktivitám Priessnitze, jež jsou dodnes mylně chápány jako projev jeho altruismu. Konkrétně mám na mysli půjčky na přeměnu horských hospodářství Priessnitzových sousedů do podoby rustikálních lázeňských domů. Slezský lázeňský podnikatel takovýmto způsobem bezpečně investoval do rozvoje infrastruktury, aniž by sám nesl osobní riziko. V případě krachu lázní by sumu na dlužnících zcela jistě nárokoval také. Dostatečný přísun splátek mohl navíc sám výrazně ovlivnit, neboť to byl především on, kdo zajišťoval prostřednictvím svého sekretáře pro lázeňské hosty ubytování.³² Mohl tedy jednoduše řídit, kdo bude z lázeňské činnosti profitovat a kdo nikoli.

Tento aspekt je jasně patrný i v jeho slovech zpochybňujících rentabilitu investic do nemovitostí v době, která předcházela úmrtí zakladatele lázní. Priessnitz se měl dle

vzpomínek Pauliny Königové v závěru života vyjádřit, že koupě domu, kterou její rodina realizovala, byla nešťastně načasována: „*Půjdete ke dnu, protože brzy umřu a po mé smrti zde v zimě nebudou žádní hosté, proto budete mít malý příjem z činže a vaše dluhy nebudete schopni splatit.*“³³ Spíše než o altruismu zde tedy můžeme hovořit o promyšleném investičním jednání, které bylo z hlediska věřitele spojeno s minimálním rizikem. Podobně i struktura lazebníků vykonávajících svou činnost z pozice nezávislých osob měla pro Priessnitz podobné strategické výhody.

Neopomeňme rovněž zdůraznit, že lazebnické služby nikdy nebyly oficiálně poskytovány jako léčebná terapie. Priessnitz po celou dobu svého působení záměrně nepřijímal oficiální platby za léčebné služby, což by v jeho případě odporovalo trestnímu zákoníku, neboť by se dopouštěl nedovolené lékařské praxe jako neoprávněná osoba. Podobně ani lazebníci formálně nevykonávali léčebnou terapii, poskytovali pouze lázeňské služby ve smyslu čistoty těla.

Jednou ročně pro lazebníky pořádal Priessnitz velký ples ve Velkém lázeňském sále Hradu.³⁴ Priessnitz zde trávil ve společnosti lázeňských služebníků celý večer a přivítivě přihlížel veselí, jež se konalo pravidelně o masopustu. Lazebníci mohli přizvat i příbuzné a známé. Na jeden den se v duchu masopustní tradice dočasně obrácení hodnot a společenské hierarchie ústřední sál lázní proměnil a služebníci ovládli parket určený jindy společenským elitám.

Priessnitzova armáda?

Zajímavá je otázka vzájemného vztahu Priessnitze a lazebníků v otázkách terapeutických. Je zjevné, že provozovatel lázní dogmaticky trval na dodržování svých vlastních předpisů, proto také každý den objížděl pacienty. Denně se snažil obsáhnout prostor Gräfenberku, kolonie i Frývaldova, pouze do České Vsi a Bukovic zajížděl jen dvakrát týdně. Nepozoroval jen posun ve zdravotním stavu pacientů, ale přímo dozíral i na dodržování pokynů pro terapii.

V daném ohledu mezi lázeňskými hosty panovalo pravidlo, že čím dále od centra lázní – Priessnitzova Hradu – byli ubytováni, tím hůře bylo možné kontrolovat z pozice slezského léčitele rigiditu dodržování pravidel stanovené terapie. Pak mohli lázeňští hosté vyvíjet nátlak na lazebníky, aby procedury uzpůsobovali jejich potřebám, zjemňovali je či naopak razantním způsobem znásobovali jejich účinek prodloužením délky procedur.³⁵

Lazebníci byli totiž díky svým dlouholetým zkušenostem považováni za experty, a pacienti proto nezdědka požadovali variování léčby přímo na nich, namísto jednání s Priessnitzem. Mohli je k tomu vést i zcela racionální důvody – pobyt v lázních byl značně časově i finančně náročný. Kdo měl tedy zájem ušetřit a svou terapii urychlit, uchýloval se spíše do větší vzdálenosti od centra lázní – do Frývaldova, na Svobodu či do České Vsi. Dle slov lazebníků se zde nejčastěji setkávali s vodoléčebnými fanatiky, kteří prodlužovali dobu zábalů z dvaceti minut na dvě hodiny, nadměrně užívali sprch i pitných kúr. Ze strany lazebníků však byl daný nátlak většinou ignorován, věděli, že by jim Priessnitz znepríjemnil další profesní působení.

Ve vývoji Priessnitzova vedení lázní lze zaznamenat jeden výrazný zlom na přelomu 30. a 40. let 19. století, kdy se vodoléčebný podnikatel musel přizpůsobit rostoucímu počtu klientely. Víme, že až do roku 1839 frekventovaně ordinoval suché potní zábaly, ty však byly pro pacienty fyzicky náročnější a nebezpečnější, což se projevilo právě v daném roce. Jedenáct pacientů takto následkem terapie upadlo do bezvědomí, a jeden dokonce údajně zemřel.³⁶ Priessnitz zkrátka nemohl být u všech přítomen, a proto do budoucna upřednostnil ordinování mokřých zábalů namísto suchých. Vodoléčebný systém dostal tedy právě na přelomu 30. a 40. let podobu, která je dodnes kanonizována v biografické literatuře. Dané období také definitivně přispělo k diferenciaci Priessnitzovy vodoléčby a Schrothových léčebných postupů, neboť Priessnitz již do budoucna prakticky nepoužíval suché potní zábaly.

Tendoval následně také k přiznání větší autonomie samotným lazebníkům, neboť dobře věděl, že se ocitnou v situacích, kdy si budou muset poradit sami. Proto také můžeme zaznamenat, že u zkušených lazebníků Priessnitz poté často jen oznámil, jakou nemocí pacient trpí, a nechal na lazebníkovi určení postupu terapie. Věděl, že má již dostatečné zkušenosti, aby si věděl sám rady.³⁷

Lazebníci byli ostatně sami náležitě hrdí na své zkušenosti, často se například bavili i drobnými sázkami s pacienty. V každém lázeňském pokoji byl teploměr, stejně jako v každé koupelové místnosti. Lazebníci byli přesto schopni citem poznat přesnou teplotu, a to jak vody, tak i lidského těla, které ošetřovali. S pacienty se pak lazebníci sázeli o výši exaktní hodnoty teplot, jež dokázali určit pouze pomocí svých zkušeností, a to přesně ve výši, která byla následně naměřena teploměrem.³⁸

Mezi lazebníky a jejich klienty se během terapie mohl vytvořit i vzájemný vztah, přetrvávající i po ukončení léčebného pobytu. Lazebník do značné míry představoval v očích pacienta klíčovou osobu, neboť s Vincenzem Priessnitzem se setkali blíže u úvodní prohlídky, dále již Priessnitz jen dozoroval průběh léčby bez většího osobního zapojení, pokud nebylo nezbytně nutné. Lazebník Matern Priessnitz doložil přetrvávající vděčnost hostů, které ošetřoval, korespondencí, již s pacienty vedl. Děkovné dopisy adresovala lazebníku celá řada bývalých klientů, mimo jiné i účetní Karel Theodor Mayer z Vídně: „*Jsou to 4 týdny, co jsem opustil Gräfenberk s pohnutým srdcem. Povinnost vyjádřit vděk mne vede k tomu, abych Vám vyjádřil díky za celou dobu mého pětiměsíčního pobytu, kdy jste mi prokazoval své služby. Byl jsem skutečně šťasten, že jsem vás poznal. Jste mužem, který plní svou práci výjimečně svědomitě, rychle a s nezadržitelnou láskou a úctou k poslání, mimo to ale také s tichou vstřícností vůči nemocnému, nevídanou přátelskou účástí, sebeobětováním a nehybnou oduševnělostí, což činí vše snesitelným, díky Vám.*“³⁹

Lazebnická profese jako cesta k sociálnímu vzestupu

K sebevědomí lazebníků přispívalo v první řadě jejich sociálně-ekonomické postavení. Údaje o výši plateb, které byly hrazeny lazebníkům za jejich služby, se liší. Z hlediska skladby finančních nákladů, které byly spojeny s pobytem ve slezských lázních, se nezřídka uvádějí odlišné částky, navíc služby lazebníků bývají pojmeno-

Lázeňská společnost v oblasti tzv. Železné hory, lázeňská kapela doplňuje atmosféru plynulých procházek provádějících pitné kúry lázeňských hostů (SOKA Jeseník)

vávány rozmanitými způsoby. Roku 1832 byla lazebnická asistence řazena do kategorie „posluha“, výše týdenní úhrady za dané služby činila 1 zlatý 40 krejcarů, ovšem nikoli v konvenční měně, ale v měně „rakouských šajnů“, částka je tedy uváděna v měně vídeňský zlatých.⁴⁰ Měsíčně by lazebník obdržel v takovém případě 6 zlatých 40 krejcarů vídeňské měny, v konvenční měně by se mzda za ošetřování jednoho hosta pohybovala počátkem 30. let ve výši 4 zlatých 20 krejcarů. Ročně by tedy v případě nepřetržité služby obdržel 52 zlatých konvenční měny.

Na konci 40. let 19. století se měsíční plat pro lazebníka pohyboval ve výši 5 zlatých 20 krejcarů konvenční měny, při plném vytížení tedy mohl lazebník dosáhnout roční výše platu 64 zlatých. K tomu si navíc mohl přivydělávat poslouhou v případě, že v lázních host neměl svého osobního sluhu. Zde se týdenní mzda za poklizení pokoje a péče o zabezpečení čistého prádla pohybovala ve výši 42 krejcarů týdně, respektive 50 krejcarů za stejnou dobu, pokud se jednalo o službu u hosta nemohoucího.⁴¹ Tento tarif byl původně stanoven Priessnitzem pevně v domácím lázeňském řádu, ve čtyřicátých letech byl pak navýšen na 1 zlatý týdně. V případě, že by lazebník vykonával zároveň poslouhu a měl obsazený plný rok terapiemi, mohl teoreticky dosáhnout ročního platu 116 zlatých. Pro pochopení významu možností, které lazebnické služby přinášely místnímu obyvatelstvu, je nutné připomenout, v jaké hospodářské situaci se Jesenícko nacházelo.

Od poloviny 18. století se díky prohranému válečnému konfliktu a následnému odstoupení Slezska Prusku celý region dostal do problémů. Geografické podmínky i his-

torické souvislosti vývoje jednoznačně orientovaly místní ekonomiku na odbytiště na sever od Frývaldova, nyní odděleného státními hranicemi. Přeshraniční cla a bariéry, které plynuly z přesunu většiny Slezska do správy pruských úřadů, však zapříčinily stagnaci a propad do té doby progresivních odvětví textilní protoindustriální výroby. Jen pozvolna nahrazovali podnikatelé bývalá obchodní centra (Nysu a Vratislav), jejichž prostřednictvím vyváželi své výrobky dále do Evropy, novými destinacemi. Vídeň přece jen ležela mnohem dále, navíc za horami.

Stagnace příhraničního regionu pokračovala i v první polovině 19. století, situace se navíc komplikovala industrializací textilní výroby, která sice byla nesena ideou modernizace odvětví a přinášela zaměstnání pro tovární tkalce, představitelům tradičnejší přádlácké profese, kterým se živila velká část obyvatelstva, však přinášela bídu, neboť namísto místních surovin docházelo v mechanizované výrobě k využívání anglického importu. Dle Rudolfa Zuberu vrcholila krize na Jesenicku ve 40. letech 19. století, mimořádně pak dopadla na Zlatohorsko, kde dle zprávy lékaře Schernohorsta v důsledku nízkých příjmů a zdražování potravin, způsobeného neúrodou brambor i obilí v druhé půli 40. let, vyhladověli obyvatelé umírali bez zájmu ústředních orgánů a zanechávali za sebou nezaopatřené potomky: *„Mnozí z těchto zemřelých byli živiteli rodinných příslušníků, kteří bez peněz, bez práce a bez síly k práci, držíce se sotva na nohou, podobají se spíše chodícím mrtvolám, které leží v mokrých tmavých chatřích na zemi bez slámy, nebo v tlupách táhnou ulicemi na žebrotu, musejíce přitom snášet odmítnutí a výsměch bohatých. V zoufalství vyhánějí své děti na ulice s rozkazem, aby donesly chléb nebo raději zemřely na ulici. Bohatí museli zavírat krmení pro svá prasata, aby nebylo chudáky s lačností snědeno.“*⁴²

Finančně byly tedy lazebnické služby jednoznačně cestou k vzestupu z chudých rolnických poměrů podhorských obcí a v době masivního dopadu proměn struktury hospodářské produkce byly bezesporu pro celou řadu osob vítanou spásou. Přádláci v dané době dosahovali na roční výdělek ve výši 20–30 zlatých,⁴³ přičemž mnohdy měli problém dané částky dosáhnout z důvodu komplikací s odbytem. Lazebníci mohli v porovnání s přádláky dosáhnout na dvojnásobný roční výdělek, pokud se jim podařilo po celý rok poskytovat služby bez přerušování. Navíc v příhodné situaci díky kombinaci lazebnických služeb a osobní posluhy mohli celkem vydělat až 116 zlatých ročně. Výsledná částka se však mohla ještě navyšovat, pokud se jim podařilo ošetřovat více klientů najednou, případně mohla růst i o osobní odměnu vděčných pacientů.

Služba za hranicemi

Lazebníci byli navíc najímáni hosty jako odborníci na vodoléčbu i pro výkon terapeutických služeb rovněž po návratu do jejich vlasti. Byli tedy nečekaně zcestovali, prakticky u všech je doložen několikaměsíční pobyt v zahraničí; v německých zemích, na území bývalého Polska,⁴⁴ i ve Španělsku.⁴⁵ Díky soudním aktům dokumentujícím spor dvou frývaldovských žen z roku 1844 také můžeme získat zajímavý náhled, jak dlouhodobá mohla lazebnická služba v zahraničí být.

Lazebnice Franziska Günschelová vykonávala terapeutickou činnost mimo prostor slezských lázní takřka nepřetržitě mezi srpnem 1837 a srpnem roku 1840. Tři roky žila střídavě ve Vídni či Drážďanech. Postupně vystřídal pět různých klientů a do Frývaldova ji nazpět přivedla až starost o zdravotní stav její nemocné matky. Nejprve od srpna 1837 pomáhala navrátit zdraví hraběnce Strachwitzové ve Vídni, odkud se v listopadu roku 1837 přesunula do Drážďan. Zde působila v rodině lékaře Neulingera, pečovala však především o jeho dceru, Marii Scholzovou, k níž se později i na dva roky přestěhovala. V Drážďanech následně přešla mezi únorem 1839 a červencem 1839 do služeb baronky von Laska. Odtud odcestovala do Vídně, kde pečovala o zdraví rodiny Ferdinanda Mayera. Zde ji péče o členy početné rodiny vysílila, musela se také vyrovnávat s tyfovou nákazou, jež se v rodině rozšířila a kterou nakonec onemocněla i sama lazebnice.

Zajímavá je širší sociální síť, která byla s danou profesí provázána. Nejenže se lazebnice pohybovala mezi hosty bez závislosti na terapeutickém centru (nenavracela se tedy vyhledat další klienty zpět do Gräfenberku), ale sociální kapitál využívala i v době svého onemocnění. Během něj se o ni v průběhu měsíce října a listopadu 1839 starali Johann a Joseph Raymannové, původem z Frývaldova. V době ohrožení jejího zdraví dokonce bydlela na čas u Raymannovy sestřenic Josephy Grossové na vídeňském předměstí Alser Vorstadt, právě zde ji oba bratři Raymannové údajně měli denně navštěvovat. Po vyléčení pak pomáhala mezi listopadem 1839 a srpnem 1840 u hraběnky von Retter, rozené Hohenzolern, místo však musela opustit a 10. srpna se vydala na cestu za nemocnou matkou.

Je tedy zjevné, že lazebníci a lazebnice, v případě, že získali důvěru klienta, mohli využít svých schopností k zabezpečení nepřerušovaného toku příjmů. Jestliže došlo k napravení zdravotního stavu klienta či pokud byla jejich služba ukončena z jiného důvodu, neměli rozhodně problém nalézt obživu díky rozsáhlé sociální síti, která existovala mezi bývalými návštěvníky lázní a přívrženci vodoléčby. Dlouhodobý pobyt a intimní povaha styku mezi lazebníky a klienty ovšem mohla také dávat vzniknout celé řadě dohadů souvisejících s morální stigmatizací lazebnického povolání.

Otázka mravnosti a sexuality

Dobová morálka byla v otázce sexuality velmi ambivalentní. Zatímco ženám z vyšších vrstev byl na veřejnosti prakticky zapovězen osobní styk s cizími muži, vůči stýkům nerovnorodým panovala značná tolerance a byly nezřídka předem očekávány – zejména v podobě intimního vztahu mezi muži z vyšších a středních vrstev a dívkami a ženami z nižších pater sociální hierarchie. Zejména lazebnice tedy byly neustále podezírány, že v případě ošetřování mužů poskytují služby i zcela odlišného charakteru. V rámci slezských lázní sice dle dikce výpovědí bývalých lazebníků probíhala terapie nejčastěji klientů i klientek pod dohledem služebního personálu identického pohlaví, o muže tedy pečovali muži a naopak. Docházelo však rovněž k tomu, že péče o hosty mužského pohlaví vykonávaly i lazebnice⁴⁶ a opačný typ interakce, tedy péče mužského lazebníka o klientku ženského pohlaví, lze doložit také.⁴⁷

Díky případu soudní pře o nactiutrání, jež pronášela na adresu lazebnice Franzisky Günschlové frývaldovská měšťanka Mathidla Schubertová, víme, že se podobné stereotypy objevovaly i ve Frývaldově.⁴⁸ Dle pomluvy, jež šířila Schubertová, měla lazebnice v době, kdy pobývala mimo Frývaldov, být v intimním tajném vztahu s ženatým mužem ve Vídni. Je proto zjevné, že povolání lazebnice mohlo mít minimálně pro ženy, které jej vykonávaly v mladém věku, stigmatizující efekt, když i po čtyřech letech od návratu lazebnice z Vídně městem stále kolovaly dohady a pomluvy, jež posouvaly povahu činnosti lazebnice Günschlové směrem ke stereotypu dívky vázané svým životem na přízeň staršího zámožného muže, který však nehodlal vztah nikdy legalizovat.

Nemuselo však jít pouze o pomluvy. Velmi dobře například víme, že např. již zmíněný baron Miklós Wesselényi navázal v době svého pobytu ve Frývaldově milenecký vztah s místní dívkou z České Vsi, který pak dokonce přešel v uzavření sňatku s danou osobou. Vztahy mezi lázeňským personálem a hosty tedy nemusely být pouze sférou pomluv a je zcela pochopitelné, že pro mnohé nemajetné dívky mohla být představa navázání romantického vztahu s lázeňským hostem a zejména jeho následné vyústění do manželského svazku tichým přáním, s nímž se na dráhu lazebnice vydávaly.

Stereotyp prostopášných lazebnic však nelze s Gräfenberkem ztotožňovat. Sexuální uspokojení sice muži, kteří zde mezi lázeňskými hosty jednoznačně nad ženami převažovali, vyhledávali, ne však primárně mezi lazebnicemi. Z komunikace mezi opavskými zemskými orgány a frývaldovskými lékaři pověřenými dohledem nad sanitárností daného regionu víme, že se o poskytování daných služeb staraly dívky z okolních obcí.⁴⁹ To by v dané době nebyl žádný problém – tolerovaná prostituce a nemanželské vztahy byly součástí dobové morálky. Realizaci intimních styků však komplikoval fakt, že řada Priessnitzových klientů dojela na Gräfenberk léčit si kapavku či syfilis a mezi místní populací se pak nákaza šířila dále. Lékaři po důkladné inspekci ze srpna 1849 označili jednoznačného viníka – dívky a ženy, které přicházely s lázeňskými hosty do kontaktu díky podomnímu prodeji ovoce, květin. Prodej daného sortimentu se realizoval v pokojích hostů a nebylo pochyb o tom, že v dané chvíli dochází i k mnohem významnější formě interakce.

Závěr

Lázeňský provoz nepochybně velmi významně ovlivnil rozvoj místního regionu. Mimo přibližně tří set lazebníků profitovala z Priessnitzovy činnosti značná část obyvatelstva – ubytovávali hosty ve svých domovech, nabízeli své řemeslné dovednosti, zprostředkovávali obchodní zboží, půjčovali nábytek a vybavení, obstarávali dopravní služby a podíleli se na výstavbě domů.

Lázeňská infrastruktura rozvíjená Vincenzem Priessnitzem tedy nebyla jen místem, kde lidé hledali kořeny svého zdraví. V době gründerského kapitalismu zde došlo k ekonomickému vzestupu slezského rolníka do postavení jednoho z nejmajetnějších mužů regionu. Profitovala z něj však též celá řada osob, kterým lázně přinesly štěstí.

Pro místní populaci byla profesní dráha lazebníků a lazebnic cestou k ekonomickému a sociálnímu vzestupu. Ti, o jejichž osudu jsme informováni, využili nabízené možnosti k finančnímu zabezpečení, přičemž navazovali vztahy především navzájem mezi sebou, jak dokládá řada sňatků, které uzavírali. Z ušetřených peněz zakoupili nemovitosti a případně do budoucna začali i provozovat jiný druh živnosti. A pak po celý život spokojeně vzpomínali na doby, kdy Priessnitz vládl celému kraji.

POZNÁMKY

1. Koupelové vany s přirozeně přítékající pramenitou vodou byly díky využívání horských pramenů běžné v Gräfenberku. Ve Frývaldově však musela být voda do těchto zařízení čerpána ze studní, případně donášena z protékajících vodních toků. Jediná velká vana, kterou volně protékala voda, byla umístěna v tzv. Princově domě čp. 62, jenž byl ve vlastnictví Johanna Willmanna. Vanami z přirozeně protékající vodou nedisponoval ani léčebný ústav Josefa Weisse, který patrně právě z tohoto důvodu substituoval jejich provoz zavedením lázeňských procedur ve vlnách řeky Bělé. SOKA Jeseník, Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XVI., Johann a Josefa Ostrawsky, s. 7.
2. ZA Opava, Lázeňská policejní inspekce Frývaldov (Gräfenberk), karton č. 6, i. č. 373, Hausordnung, článek č. 15.
3. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. II., Martha Schünzel, s. 7.
4. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. VIII., Ludwig Streit, s. 11.
5. *Allgemeine Wasser-Zeitung*. Jahrgang 1838, Nr. 22, s. 88-89.
6. DÖRING, Reinhold: *Natur und Leben in Gräfenberk*. Carl Schwarz, Brieg 1836, s. 11.
7. KOČKA, Miloš: *Vincenc Priessnitz hospodář a podnikatel*. In: Severní Morava, č. 77, Šumperk 1999, s. 4.
8. *Life at Graefenberg. By a Convalescent*. Chambers's Papers for the People. Vol. VII. J. W. Moore, Philadelphia 1852, s. 99; od daného režimu se lišily pouze přípravné posilující kúry pro slabé pacienty, archivní prameny dokládají prakticky identickou podobu terapie. SOKA Jeseník, AF Priessnitz-Ripper, Karton č. 17, Meine Krankgeschichte, Gustav Funke, Litoměřice 1896.
9. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. VII., Anton Kúffe, s. 3.
10. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. IX., Josef Neugebauer, s. 3.
11. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 1, fotografie Sofie Braunerové.
12. Pokřtěná byla 9. ledna 1812. Narodila se do rodiny stolaře Josefa Reinelta a Magdaleny Fislíchové, kteří obývali dům v Jeseníku č. p. 135. pag. 102, ZA Opava, Sběrka matrik severomoravského kraje, Matrika narozených 1792–1831 Jeseník, Bobrovník, etc., i. č. 3143, s. 102. Datum sňatku je pak uvedeno v oddací matrice; ZA Opava, Sběrka matrik severomoravského kraje, Matrika oddací 1792–1847, Jeseník, Bobrovník, Bukovice, etc., i.č. 3154, Freiheit, pag. 36.
13. Adresu lze potvrdit komparací s matrikami narozených, syn Konrád se manželům skutečně roku narodil 1. září roku 1831 již v domě č. p. 131. ZA Opava, Sběrka matrik severomoravského kraje, Matrika narozených 1831–1852, Jeseník-město, pag. 6.
14. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. II., Martha Schünzel, s. 2.
15. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 2, Johann Ripper, Errinerungen aus meinen Gräfenberger Leben, s. 43.
16. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 2, Johann Ripper, Errinerungen aus meinen Gräfenberger Leben, s. 63.
17. SOKA Jeseník, Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, karton č. 2, Johann Ripper, Errinerungen aus meinen Gräfenberger Leben, s. 63.
18. SOKA Jeseník, karton č. 3, novinový nekrolog, výstřížek je součástí fasciklu vzpomínek číslo XXV, srov. ZA Opava, Sběrka matrik severomoravského kraje, Matrika zemřelých 1877–1900 Jeseník-město, Jeseník-ves, Bobrovník, etc., i.č. 3179, pag. 21.
19. SOKA Jeseník, karton č. 3, novinový nekrolog, výstřížek, datovaný rokem 1874, je součástí fasciklu vzpomínek číslo XXV.
20. Konkrétní počty lze mimo analýzy kurlistů stanovit i na základě občasných referencí členů lázeňské policejní inspekce, například v dopise ze 17. dubna 1844 komisař konstatoval, že v zimním období v lázních přebývalo 238 hostů a 58 služebníků, v letním období roku 1843 se počet osob pobývajících najednou v lázních měl pohybovat

- ve výši 574 individuí; ZA Opava, Lázeňská policejní inspekce Frývaldov (Gräfenberk) – Jeseník, karton č. 6, dopis magistrátu města Jeseník, 17. 4. 1844.
- 21.** Therese Kriegisch uvádí, že počet hostů byl na přelomu 30. a 40. let tak vysoký, že se musela starat o tři klienty najednou. Mimo pacientky, jež ošetřovala dlouhodobě již od roku 1838, to byl nově i manželský pár z Vídně. Ten ovšem do lázní přicestoval i s pěti dcerami a dvěma neteřemi. Není tedy jisté, zda lazebnice ve skutečnosti na jednu nezastávala péči o mnohem více hostů, sama jmenovitě uvádí pouze tři osoby. Z díkce vzpomínek zároveň plyne, že to zvládala jen s nejtěžšími obtížemi a muselo jí vypomáhat služebnictvo z domu, v němž byla její původní klientka, Johanna Baumgartová, ubytována (v domě Vincenze Mülera v Gräfenberku). SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. IV., Therese Kriegisch, s. 1–2.
- 22.** *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Vierter Jahrgang*, Wien 1831, s. 27.
- 23.** *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Dreizehnten Jahrgang*, Wien 1840, s. 21.
- 24.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. VII, Anton Küffe, s. 1.
- 25.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XVI, Johann Ostrawsky, s. 1.
- 26.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XXX, Josef Weise, s. 1.
- 27.** Paulina Königová uvedla, že byla v 16 letech přijata do Priessnitzových služeb jako chůva. Byl jí však vyhrazen dohled i nad vodoléčebnými procedurami, které podstupovaly Priessnitzovy děti. Po čtyřech letech se provdala za lazebníka Johanna Königa a následně ji „Priessnitz vzal“ do služeb jako lazebnici. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XXII, Pauline König, s. 1.
- 28.** Tamtéž, s. 10.
- 29.** Danou praxi lze doložit například dle *Life at Graefenberg. By a Convalescent*. Chambers' s Papers for the People. Vol. VII., J. W. Moore, Philadelphia 1852, s. 82.
- 30.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XXIII, Peter Drescher, s. 4.
- 31.** V jiných případech samozřejmě docházelo k vyloučení i pro porušení předepsaného terapeutického režimu, srov. případ, kdy lazebník Ferdinand Otte nechal pacienta pít v zhotovené potní komoře (sauně), viz SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XVIII., Josef Hackenberg, s. 6.
- 32.** Konkrétně lze danou praxi doložit i v případě usedlosti Hackenbergových (Priessnitzův švagr) v České Vsi čp. 98. Zde došlo k výstavbě domu, který skýtal kapacitu 14 pokojů, z větší části určených pro lázeňské hosty. Hackenbergovi pak odváděli dlužnou částku ve čtvrtletních splátkách. SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XIX, Josef Habicht, s. 1.
- 33.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XXII, Pauline König, s. 17.
- 34.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XIX, Josef Habicht, s. 21.
- 35.** SOKA Jeseník, Rodinný A Priessnitz-Ripper, karton č. 2, Johann Ripper, Errinerungen aus meinen Gräfenberker Leben, s. 149.
- 36.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XVI, Johann Ostrawsky, s. 2.
- 37.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. IV, Therese Kriegisch, s. 4.
- 38.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XIII, Stefan Just, s. 12.
- 39.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XX, Matern Priessnitz, s. 22.
- 40.** Vídeňský zlatý se směňoval v dané době v kurzu 250 vídeňských zlatých za 100 zlatých konvenční měny. Mimo platby 1 zlatý 40 krejcarů za obsluhu vydal host také 7 zlatých týdně za stravu a za ubytování 1 zlatý týdně. Celkem tedy jeden týden pobytu v Gräfenberku vyšel hosta roku 1832 na 9 zlatých 40 krejcarů vídeňských zlatých. Výše plateb převzata z *Etwas über die Gräfenberker Badeanstalt*. Oberschlesischer Bürgerfreund, Jahrgang 1832, Nr. 38, 20. 9. 1832, s. 301.
- 41.** ZA Opava, Lázeňská policejní inspekce Frývaldov (Gräfenberk), karton č. 6, i. č. 373, Hausordnung, článek č. 5.
- 42.** Cit. dle ZUBER, Rudolf. *Počátky hladomoru na Jesenícku v letech 1844–1849*. In: Severní Morava, sv. 9, Šumperk 1963, s. 15.
- 43.** Tamtéž, srov. pozn. č. 13.
- 44.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XIX, Josef Habicht, s. 6
- 45.** SOKA Jeseník, RA Priessnitz-Ripper, karton č. 3, svědectví č. XXIII, Peter Drescher, s. 4.
- 46.** *Life at Graefenberg. By a Convalescent*. Chambers' s Papers for the People. Vol. VII. J. W. Moore, Philadelphia 1852, s. 81–82.
- 47.** Pro příklad lze uvést terapie prováděné Sofií Braunerovou (viz výše).
- 48.** SOKA Jeseník, AM Jeseník, karton č. 243, spor mezi Franziskou Günschelovou a Mathidlou Schubertovou.
- 49.** SOKA Jeseník, AM Jeseník, signatura LXXI, karton č. 212, Sanitární zpráva frývaldovských lékařů, 23. 8. 1849; Tamtéž, instrukce krajského hejtmana Rzeholy, Opava 22. 9. 1849.

Sametová revoluce 1989 v Jeseníku

Matěj Matela

Hlavním tématem studie jsou okolnosti pádu komunistického režimu ve městě Jeseník, jak je zaznamenaly nejen dobové dokumenty (zápisy, oficiální prohlášení, městská kronika atd.), ale i paměť přímých či nepřímých účastníků revolučních týdnů, kterým touto formou děkuji za jejich čas a ochotu podělit se o zážitky z této přelomové doby. Součástí textu je zároveň poněkud zhuštěný vhled do činnosti lokálního protirežimního odporu v období normalizace a v závěru pak reflexe vzpomínkových akcí, které v Jeseníku proběhly v druhé polovině roku 2019 u příležitosti 30. výročí sledovaných událostí.

Formy odporu na Jesenicku v době normalizace

Vztah valné většiny obyvatel žijících v oblasti Jesenicka (tj. území dnešního okresu Jeseník) k normalizačnímu režimu můžeme ještě v období 80. let označit za pasivní či spíše pozitivní. Důvodů této akceptace najdeme hned několik. Jedním z nejzásadnějších faktorů byl periferní charakter regionu. Geografická vzdálenost od větších městských center poměrně úspěšně zabraňovala přísunu nových kulturních či myšlenkových proudů nějakým způsobem brojících proti režimem schváleným rámcům, v nichž se smělo působit, čímž se prohlubovala ona často zmiňovaná vyloučenost. K ní výrazně přispěla i skutečnost, že se jednalo o oblasti někdejších Sudet, kde vysídlením původního německého obyvatelstva zanikl původní sociokulturní profil kraje, což umožnilo snadnější implikaci jiných kulturních rámců a politických ideologií – velká část dosídlenců či jejich potomků měla tedy k režimu z logických důvodů pozitivní vztah (získali bydlení, zaměstnání apod.). Tento spíše kladný postoj místních obyvatel, jež pracovali v převážně dělnických profesích, byl zároveň cíleně umocňován i z toho plynoucí zvýšenou pozorností režimu na tento region, zejména v oblasti hospodářské – až do 80. let docházelo ke stále novým osídlovacím vlnám, navyšovala se výroba, stoupala výše platů.¹ I přesto se zde objevila celá řada osob a skupin, které proti nedodržování základních lidských práv a svobod dokázaly nějakým způsobem vystoupit, čímž, s většími či menšími úspěchy, narušovaly komunistický charakter této části republiky.

Není dost dobře možné popsat veškeré protirežimní aktivity regionu, proto zde zazní jen několik, svým způsobem emblematických příběhů.² Jednu z nejvýraznějších částí lokálního odporu na Jesenicku tvořili jedinci, které tehdejší režim označoval

jako „protisocialistické živly“, většinová společnost semletá šedí normalizace je pak nazývala „chuligány“ či „máničkami“. Jednalo se o nejrůznější amatérské hudebníky, studenty, trampy, nezávislé umělce, jednoduše členy undergroundu, kteří se nenechali zaškatulkovat do úzkých mantinelů, které režim uplatňoval na prakticky veškeré sféry každodennosti. Svůj postoj vůči straně a vládě vyjadřovali provokujícím stylem oblékání (nosili roztrhané džíny, nášivky se západní tematikou apod.), nezřídka dlouhými vlasy a vousy a často až anarchistickým životním stylem.³ Sdružovali se v hospodách, často také na odlehlejších místech, jakými byly horské chaty, vybydlené domy, čundrácké osady aj. Zřejmě nejznámějším opozičním aktivistou této značně nesourodé skupiny se stal vyučený elektrikář Jindřich Hořelica (1945–2012) ze Zlatých Hor, všeobecně známý pod přezdívkou Henry. Tento celoživotní rebel, jenž po absolvování příbramského učiliště nastoupil k Rudným dolům Zlaté Hory, se netajil silně negativním vztahem vůči československému zřízení a jeho představitelům, jimiž veřejně a hlasitě opovrhoval. V roce 1963 založil ve Vrbně pod Pradědem regionálně známý trampský Klub Mickey Mouse (KMM), který organizoval nejrůznější výslapy, potlachy a jiné akce. Vzhledem k undergroundovému charakteru členské základny začalo být toto sdružení velmi brzy monitorováno státními orgány, Státní bezpečnost (StB) provedla několik výslechů členů sdružení. Rok nato se Henry pro znevažování režimu poprvé ocitl v jáchymovských dolech. Za mřížemi dohromady strávil šest let. Po revoluci stál u zrodu zlatohorského muzea, kde učil rýžovat zlato např. i prezidenta Václava Havla, a představoval neodmyslitelnou součást města i okolí.⁴ Několik jedinců, které bychom mohlo zařadit do „hospodského“ disentu (např. Eduard Dolanský), žilo i v samotném Jeseníku, kde často velice nevybíravými způsoby vedli odvážnou, bohužel ale osamocenou válku s představiteli moci.

*Legendární bouřlivák ze Zlatých Hor
Jindřich Hořelica
(archiv M. Mately)*

Z poněkud odlišných pozic vystupoval proti režimu disent křesťanský, tvořený především katolickými aktivisty. Na rozdíl od výše zmíněného radikálnějšího „hospodského“ disentu, pro nějž byl typický vnější, záměrně deklarativní odpor, působili křesťané spíše ve skrytu – tajně distribuovali zakázané materiály zejména náboženského obsahu, vzdělávali mladší generace věřících (tzv. tajná pastorage), organizovali neoficiální přednášky či pořádali hromadná setkávání, na nichž kromě společných modliteb či zpěvu písní kritizovali restriktivní charakter režimu. Nejznámějším případem represí vůči věřícím na Jesenicku, o kterém přinesla zprávu i některá zahraniční média, se stal soudní proces z roku 1983 s účastníky modlitebních setkávání probíhajících v domě manželů Šnajdrových v Mikulovicích.⁵ Za trestný čin maření dozoru nad církvemi a náboženskými společenstvími padly dva podmíněčné tresty (Jiří Šnajdr a Jan Mokřý), někteří účastníci přišli o zaměstnání (Helena Dvořáková) a až do revoluce se potýkali s neustálým znepříjemňováním života. Do protikomunistických aktivit se zapojili i evangelíci – za zmínku stojí určitě manželé Slámovi, od kterých bylo možné sehnat zakázanou samizdatovou literaturu.⁶

Jesenicko se zároveň již od 50. let zčásti stalo jakýmsi odkladištěm nepohodlných osob, jež byly, často po výkonu trestu, odklizeny do některého z místních podniků, aby se tak co nejvíce eliminovala možnost jejich zapojení se do protistátní činnosti. Fenoménem se v tomto ohledu stal národní podnik Rudné doly, jehož vedení od 60. až do konce 80. let vcelku bezproblémově zaměstnávalo i několik jasně protirežimně orientovaných jedinců, či dokonce politické vězně. Z mnoha případů je na místě zmínit Jaroslava Michálku (1924–1992), jenž po devíti letech strávených ve vězení přesídlil do Zlatých Hor, jejichž okolí zpodobňoval na svých obrazech,⁷ či Stanislava Lekavého (1930–2020). Tento hluboce věřící člověk, který prošel komunistickými kriminály i mučením v Uherském Hradišti, nějakou dobu rovněž pracoval ve zlatohorských RD a po revoluci působil na obnoveném poutním místě Mariahilf.⁸ Mnozí svobodomyšlní jedinci do vesnic a osad Jesenicka prchali „dobrovolně“, neboť pobyt v tomto odlehlém kraji vnímali jako kýžený únik před represemi. Jedním z nich byl např. i písničkář Václav Koubek (nar. 1955), který sem přišel na jaře 1982 poté, co byl v Bartolomějské ulici již poněkolikáté vyslýchán příslušníky StB za šíření samizdatu a vyhýbání se vojně. Živil se jako pasák dobytka nad Českou Vsí a často navštěvoval v Supíkovících své známé z Brna, u nichž se scházela tvůrčí umělecká skupina spojená s Divadlem na provázku, řada zajímavých hudebníků apod. „*Naše koncerty a literární večírky pak s bohémov v polorozpadlém statku vytvářely kolorit úniku z represivní společnosti,*“⁹ vzpomíná Koubek po letech.

Dalším z těch, kteří se zde ocitli z politických důvodů, byl i Kamil „Zuco“ Zajíček (nar. 1965). Pochází z Vítkova, města, kde se narodil i Jan Zajíc. Jeho památku chtěl Zuco s bratrem Stanislavem v únoru 1989 uctít – uspořádali fotbalový turnaj a nakoupili kytice, které mohli zájemci položit na Zajícův hrob, jenž byl v době výročí hlídán bezpečností.¹⁰ Kromě toho Zuco obrážel zakázané akce a spolu s bratrem sepsal petici dožadující se respektování lidských práv adresovanou přímo Gustávu Husákovi. Za svou činnost byl vyšetřován, čelil domovním prohlídkám a trestnímu stíhání. V břez-

nu 1989 se raději s rodinou odebral do Jeseníku, kde začal pracovat u technických služeb (získal dokonce ocenění „nejlepší pracovník“). Sametovou revoluci prožil v Praze.¹¹

Jedním z oblíbených ostrůvků relativní svobody v Jeseníku se stala Katovna, barokní budova, v níž na počátku 80. let vznikl hudební klub. Protože se tak stalo z iniciativy místního SSM, panovala k programům zde konaným určitá míra tolerance a vedení města často přivíralo oči (vystoupil zde kupř. Jiří Dědeček, Jan Burian, Pepa Nos, Pavel Dobeš, nebo se zde odehrálo představení absurdní hry Ivana Vyskočila *Cesta do Úbic*). Vytvořilo se tak zde zvláštní polooficiální mikroklima, za nímž jezdili hosté z blízkého i širokého okolí. Shovívavost vedení města však nebyla nekonečná. Roku 1984 oslovil již zmíněný Václav Koubek tehdejšího vedoucího Osvětové besedy Ladislava Hajného s návrhem uspořádat ve Smetanových sadech festival nezávislé hudební scény. Přestože zvolený název *Poslední vyhnání* odkazoval čistě na pasteveckou terminologii, vzhledem k datu konání (okolo 21. srpna) si komunisté toto pojmenování tradičně interpretovali po svém a akci, které se měli zúčastnit např. kapela Krausberry, Jiří Stivín či Pepa Nos, den před koncertem zrušili. Když dorazily antony policistů, z kapel zůstal jen Hradišťan a několik solitérů. Ladislav Hajný byl pozván na městský výbor KSČ, kde jej čekal doslova výslech. Soudruh Král a komise složená ze zhruba osmi lidí Hajnému tykali, útočili na něj a obviňovali ho z podpory buržoazní kultury. Absurditu situace ještě podtrhla jedna ze členek, která se ho zeptala, proč nepozval třeba Helenku Vondráčkovou... „*Chtěl jsem lidem zprostředkovat výrazově i obsahově alternativní kulturu, která je v jiné kvalitě než oficiální popkultura*“,¹² odvětil tehdy Hajný. Ve své funkci okamžitě skončil. Plakát festivalu se bohužel nedochoval, takže prozatím zůstává tajemstvím, byla-li na něm vyobrazena kravská hlava vyplazující jazyk jako asociace na Rolling Stones (verze L. Hajného) či kravský roh, z něhož vychází průvod lidí (verze V. Koubka).

Protirežimní písničkář Pepa Nos hraje v Katovně (SOkA Jeseník)

Nelze úplně pominout ani odezvu v členské základně KSČ, zejména u „pracujících inteligence“, kterou způsobil nástup M. S. Gorbačova do čela Sovětského svazu po roce 1985 a jeho reformem („glasnost“) připomínajících tzv. Pražské jaro. Šokované československé vedení na úrovni ústředních orgánů i na okrese Šumperk, do nějž bylo Jesenícko od roku 1960 začleněno, se však snažilo ideologickým tlakem, aktivizací dohledu Státní bezpečnosti (StB), vyzdvihováním role Lidových milic při boji s „vnitřním nepřítelem“ a zvyšováním formalismu jakékoliv reálné reformy de facto bojkotovat.

V Jeseníku existovaly další skupiny a lidé, kteří se s tíživou atmosférou normalizace nesmířili. Jedna z mnoha diskusních setkávání probíhala např. v bytě u Pavla a Rafaely Drgáčových. Za představitele podkopávání režimu z intelektuálních pozic lze označit také Rudolfa Zuberu, pracovníka místního archivu a významnou osobnost na poli vlastivědného bádání, jemuž režim permanentně znepríjemňoval život prakticky již od února 1948. Několik jedinců z regionu se zapojilo do přísně monitorovaného pašování nelegálních materiálů a tiskovin přes státní hranice (kromě hřebenu Rychlebských hor volili přenašeči např. i Biskupskou kupu). Opomenout nelze ani nejružnější ekologická hnutí a přirozeně tisíce lidí, ony „drobné hrdiny“, kteří se případným perzekucím vystavovali např. poslechem zahraničního rozhlasu, sabotováním povinné účasti na schůzích, oslavách 1. máje apod. Mimořádně 1. května 1989 se na jeseníckém náměstí odehrál incident, který zde do té doby neměl obdobu. Mezi shromážděnými proběhl tehdy mladý muž, který měl na sobě heslo „*Dejte nám mávátka, my budeme mávat*“ jako jasný odkaz na známý protestsong folkového zpěváka Jarka Nohavici *Mávátka* z roku 1981. Obrovskou mladíkovu odvahu tehdy mnozí přítomní ocenili potleskem, hned za rohem jej však zpacifikovali příslušníci Veřejné bezpečnosti.

Všichni tito lidé svým odporem, byť často interním a skrytým, soustavně připravovali půdu pro zhroucení režimu, který koncem roku 1989 skutečně nastal.

Když v Jeseníku hřmělo

Přelomový rok 1989 začal v Jeseníku, podobně jako v drtivé většině ostatních měst republiky, ve zcela zavedených kolejích. Lednové události Palachova týdne chod města a plány jeho vedení nijak nenarušily. Pod petici *Několik vět* se zde sice podepsalo pár jedinců a díky poslechu zahraničního rozhlasu, samizdatové literatuře či kontaktům s přáteli či rodinou v západním Německu mnozí věděli, že sousední státy (Polsko, Maďarsko) již vykročily na cestu demokracie, drtivá většina z nich však ještě na počátku podzimu nevěřila v možnost, že by se režim zhroutil také u nás.

Pátek 17. listopadu proběhl v Jeseníku stejně jako každý jiný den, ovšem až na jednu nevhodnou anomálii – ve večerních hodinách se nad severním obzorem objevila červená polární záře...¹³ K nezvyklé události došlo i druhého dne dopoledne, kdy díky iniciativě katolického aktivisty Václava Dvořáka (nar. 1934) proběhla v modlitebně Církve československé husitské přednáška tajného katolického kněze a chartisty Václava Malého (nar. 1950), který účastníkům odvážně tvrdil, že komunismus brzy

padne a příštím prezidentem by se mohl stát Václav Havel, jehož jméno slyšeli někteří přítomní vůbec poprvé.¹⁴ Díky zvukovému záznamu uchovanému na kazetě lze však ocenit i odvahu mnoha účastníků, kteří otevřeně a kriticky diskutovali o poměrech v Československu. V neděli pak Malý již spěchal do Prahy, kde se stal jednou z hlavních tváří revolučních dní.

I navzdory odlehlosti kraje se revoluce do Jeseníku dostala poměrně rychle. O zásahu proti manifestujícím studentům, resp. o skutečném průběhu těchto přelomových událostí, se mnozí občané dozvěděli již o víkendu, a to nejen díky Hlasu Ameriky či Rádiu Svobodná Evropa, ale i rodinným příslušníkům či známým, kteří přijeli z hlavního města a referovali o brutalitě složek Veřejné bezpečnosti. Přestože není z důvodu překotnosti a spontaneity následujících dní a týdnů zcela snadné určit přesnou dataci událostí, díky zápisům a vzpomínkám přímých účastníků lze poměrně ucelený obraz této doby přece jen zrekonstruovat.

Prakticky ihned došlo k aktivizaci obou stran, tj. jak protirežimně orientovaných jedinců, kteří správně vytušili, že se systém začal hroutit, tak i komunistů. Již na pondělí 20. listopadu, kdy byla v Praze vyhlášena společná stávka studentů a herců, byl mimořádně svolán aktiv předsednictva Okresního výboru KSČ, OV Národní fronty a Okresního národního výboru v Šumperku s cílem řešit vzniklou situaci a zaujmout k ní stanovisko. Předseda ONV Josef Bednář vyzval k odeslání rezolucí vyjadřujících plnou podporu ÚV KSČ.¹⁵ Druhého dne odpoledne, tedy 21. listopadu, se pak sešli členové MěNV Jeseník, aby projednali, jak zabránit generální stávce. Od ní mladé lidi zrazovalo i předsednictvo OV SSM v Šumperku, které vyzývalo ke klidu a společenskému pořádku a apelovalo, aby se veškeré problémy řešily formou konstruktivního dialogu, neboť „nelze jít cestou stávek a demonstrací“.¹⁶

Úplně první protirežimní demonstrace (cca 15–20 osob) se na tehdejší náměstí Rudé armády sešla již v sobotu večer. Jeden z účastníků, Ladislav Hajný, však ze shromáždění neměl příliš dobrý pocit, neboť zde zaznívala poměrně radikální, až násilnická hesla volající po tvrdém zúčtování s představiteli moci.¹⁷ Lidé se na náměstí sešli i v následujících dnech a počet lidí stále stoupal – v úterý 21. 11. se zde potkalo 40–50 demonstrantů, kteří kritizovali politiku strany, stav životního prostředí či zásah proti studentům. Mnozí z nich se následně odebrali do Katovny, kde padl návrh vytvořit místní organizaci Občanského fóra (byla potvrzena pražskou centrálou o čtyři dny později, tj. 25. listopadu, kdy se o tom dozvěděli i občané Jeseníku).¹⁸ Jejím sídlem se staly prostory základní školy v bývalém klášteře voršilek, setkávání s občany pak probíhala v sále Správy kulturních zařízení (SKZ), tzv. „Hasičáku“.

Ve čtvrtek 23. listopadu se znovu konalo mimořádné zasedání MěNV. Mezitím se na náměstí sešlo již okolo 200 lidí, jimž o událostech v Praze referoval herec Bořivoj Navrátil, v paměti místních však mnohem více utkvěl proslov jeho hereckého kolegy Ilji Prachaře. Dle vzpomínek účastníků se na tuto demonstraci dokonce dostavil i předseda jeseníckého MěNVF (městský výbor Národní fronty) Blahoslav Loveček (nar. 1935), který šel „náhodou kolem“ s pecnem chleba v podpaží. Vymohl si u pořadatelů slovo, po několika větách jej však přítomní vypískali.¹⁹ Dotyčného soudruha

zároveň velice nonšalantně uzemnil i Ilja Prachař. V pátek 24. 11. se na popud MěNV sešel MěVNF, sdružující prakticky veškeré politické a kulturní organizace města, který však dle městské kroniky „na dění ve státě a ve městě vůbec nereaguje“.²⁰ Toho večera, tedy týden po zásahu na Národní třídě, přišlo před hotel Slovan již okolo 500 lidí, jimž místní hudebníci zapůjčili aparaturu.²¹

Kromě manifestací a veřejných debat se první týden revoluce nesl ve znamení poměrně intenzivních interních diskusí – na školách (např. na gymnáziu) probíhaly rozpravy studentů s učiteli, především ale zasedla vedení velkých podniků města, aby k nastalé situaci, zejména k avizované generální stávce naplánované na pondělí 27. listopadu, zformulovala stanovisko. Petr Košacký, zaměstnanec Rudných dolů Jeseník, vzpomíná, že zaměstnanci se stále ještě báli zaujmout pevnější postoj,²² neboť podobně jako po celém Československu i v Jeseníku byli občané často ze strany svých nadřízených odrazováni od zapojení se do demonstrací pod pohrůzkami vyhazovu a dalších restrikcí. Součástí zastrašování byla rovněž distribuce letáků a plakátů namířených proti generální stávce. Přesto v pondělní pravé poledne ohlásily sirény nejvýznamnějších podniků města (Moravolen, Rudné doly Jeseník aj.), že do stávky, podobně jako většina československých pracujících,²³ vstupují. Všichni účastníci se sešli na náměstí Rudé armády. Dle Ladislava Hajného právě tehdy nastal zlomový okamžik jesenícké revoluce, a to ve chvíli, kdy sem okázale (s dětským kočárkem, na němž byl nápis „Běž domů, Ivane“) dorazili i pracovníci Ocelových staveb (součást RD Jeseník, 850 pracovníků),²⁴ o jejichž zapojení se do stávky panovala vzhledem k zákazu vedení podniku nejistota. Spolu s nimi se pod okny radnice sešlo více jak 2 000 občanů, aby veřejně proklamovali svůj názor na stranu a vládu. Tehdy poprvé veřejně padl návrh přejmenovat náměstí po T. G. Masarykovi,²⁵ což se stane jedním z významných témat jesenícké Sametové revoluce.

Tehdejší vedení města začínalo pomalu chápat vážnost situace. Druhého dne, 28. listopadu, proto členové MěNV poprvé zasedli k jednacímu stolu se zástupci místního OF. Ti přednesli několik požadavků, mimo jiné svobodu tisku příspěvků v okresních novinách *Naše slovo* a jeseníckém zpravodaji, dále svobodu shromažďování, zrušení Lidových milic na závodech, přejmenování náměstí po prvním československém prezidentovi či příslib, že zástupci OF budou od nynějška zváni na jednání MěNV. Kromě požadavku týkajícího se milicionářů souhlasil MěNV se všemi požadavky.²⁶ Vedle toho se však Občanské fórum radikálně vymezilo proti dosavadnímu postupu okresního vedení KSČ, OV NF, ONV i samotného MěNV, „*kterí jako představitelé moci a volení zástupci lidu do poslední chvíle zastávali platformu protidemokratického hnutí – konkrétně: zadržování tisku, dezinformování občanů (...), nepravdivá prohlášení a pokus o zásah a zneužití milice proti lidu*“.²⁷ Se zřeteltem na článek uveřejněný 26. listopadu ve Zpravodaji OV KSČ Šumperk, v němž se v podstatě relativizoval zásah na Národní třídě, požadovali zástupci OF rovněž „*okamžité odstoupení vedoucího tajemníka OV KSČ s. Švédy a celého předsednictva*“.²⁸ Tato stanoviska mluvčí OF veřejně oznámili druhého dne na náměstí. Konec Aloise Švédy ve funkci tajemníka požadovalo i OF Šumperk a další sekce okresu, což vedlo k tomu, že celé předsednictvo složilo funkce již 29. listopadu.²⁹

Generální stávka na jesenickém náměstí Rudé armády zachycená fotografem Miloslavem Kalinou (archiv rodiny Kalinovy)

V úterý 5. prosince se pak zástupci OF sešli s městským výborem NF, jehož předseda Loveček na počátku prohlásil, že „*předsednictvo MěV NF se již na svém posledním zasedání 30. 11. 1989 zabývalo současnou situací (...) a usneslo se, že než přikročí ke změnám v předsednictvu, bude v nejbližší době jednat s Občanským fórem*“.³⁰ Poté vystoupil jeden ze zástupců OF Petr Košacký a přednesl několik požadavků – v první řadě se jednalo o odstranění vedoucí úlohy KSČ v národní frontě. Zároveň vyzval k okamžitému odstoupení Lovečka, jehož další působení v čele nezaručovalo demokratický vývoj,³¹ a k tomu, aby byl do čela organizace postaven neustraní. Ještě toho dne předsednictvo skutečně složilo své funkce, byla vytvořena pracovní skupina, jejíž předsedou se stal Jiří Kovařík.

Vé čtvrtek 7. prosince pak proběhla koordinační rada OF – členové např. odsouhlasili připojení se ke stávce 10. prosince nebo navrhli zrušit tzv. socialistickou soutěž.³² Význam tohoto dne však spočívá k tomu, že právě tehdy byli zvoleni čtyři mluvčí jesenického OF. Každý z nich zastával odlišné, často i protichůdné politické postoje, čímž ale výborně ztělesňovali velice široké spektrum názorových proudů a pluralitu uvnitř tohoto uskupení.

Nejstarší z nich, Karel Fridrich, se narodil roku 1926 v Duchcově v rodině italského legionáře.³³ Dříve poměrně militantní komunista se roku 1968 zapojil do Pražského jara (skupina, do níž náležel, si přezdívala „Komunisté v opozici“ a patřil sem kupř.

i Jaroslav Šabata).³⁴ Roku 1972 se Fridrich stal jedním z odsouzených v Šabatově procesu a byl jedním z prvních občanů Brna, kteří připojili svůj podpis k Prohlášení Charty 77. Následně byl „odklizen“ do Jeseníku, kde pracoval v podniku Moravolen. V rámci místního OF představoval jasně levicový proud.

Dalším mluvčím, jeho jméno zde již několikrát zaznělo a který stál u zrodu místního OF od samého počátku, byl Ladislav Hajný. Narodil se roku 1948 na jihu Moravy, kvůli špatnému kádrovému profilu mu bylo znemožněno studovat, vyučil se tedy v Hodoníně zámečníkem (1966). Rok nato nastoupil k výkonu základní vojenské služby v Týně nad Vltavou, kterou však různými způsoby bojkotoval a kladl nadřizným odpor.³⁵ V uniformě jej zastihly srpnové události roku 1968, kdy si na rotě přisahal, že pokud by se mobilizovaly armádní složky, oni, mladí kluci bez rodinných závazků, za žádnou cenu proti vlastním lidem nevyjedou. Po vojně nastoupil do podniku Chemont Brno, jezdil po zahraničních montážích. Z čistého pragmatismu (aby mohl utéci) vstoupil do KSČ – záhy se ale oženil a z emigrace sešlo. Ze strany vystoupil v roce 1989 a veřejně se omluvil v novinách. Následně se mu naskytl možnost dodělat si gymnázium, po němž nastoupil na vysokou školu, kde studoval teorii kultury. Do Jeseníku odešel s manželkou a dvěma dcerami roku 1982, po zmíněném incidentu s Koubkovým festivalem přešel do Rudných dolů, kde působil jako redaktor podnikových novin, jež jako jedny z mála nepodléhaly vlivu OV KSČ. Do tohoto periodika kupř. roku 1988 napsal poměrně odvážný čtyřdílný příspěvek *Vrásky na čele Praděda*, v němž otevřeně kritizoval soustavné ničení přírody vrcholových partií Jeseníků i podhůří.³⁶ „*Historie nás bude hodnotit podle činů, ne podle proklamací,*“ napsal mimo jiné. V jeseníckém Občanském fóru představoval ekologický směr. Již v roce 1989 avizoval, že se bude politicky angažovat pouze do svobodných voleb, což také dodržel.

Třetí ze čtveřice, Cyril Svozil, se narodil roku 1954 v Prostějově. Kvůli svému buržoaznímu původu nemohl studovat humanitní obor (chtěl na práva v Bratislavě), nastoupil tedy na Vysokou školu báňskou v Ostravě. Emigrací sestry do Švédska mu byl znemožněn jakýkoliv kariérní postup, což ale vzhledem k tomu, jaký měl od mládí s vládnoucím režimem problém, vnímal určitým způsobem jako osvobození. Ředitel jeseníckých Rudných dolů Ladislav Chmelař, známý svým liberálním přístupem, mu dokonce navrhl emigraci. V roce 1989 Cyril Svozil absolvoval čtyřsemestrální postgraduální kurz v Praze – vzpomíná v té souvislosti na otevřenost profesorů, kteří již beze strachu hovořili o ekonomické vyčerpanosti a problémech, jaké hospodářství celého východního bloku zažívá. Vstup do Občanského fóra podepsal přímo v Praze, konkrétně v paláci Adria, kde se zúčastnil debat. V jeseníckém OF zastával jasně pravicová stanoviska.³⁷

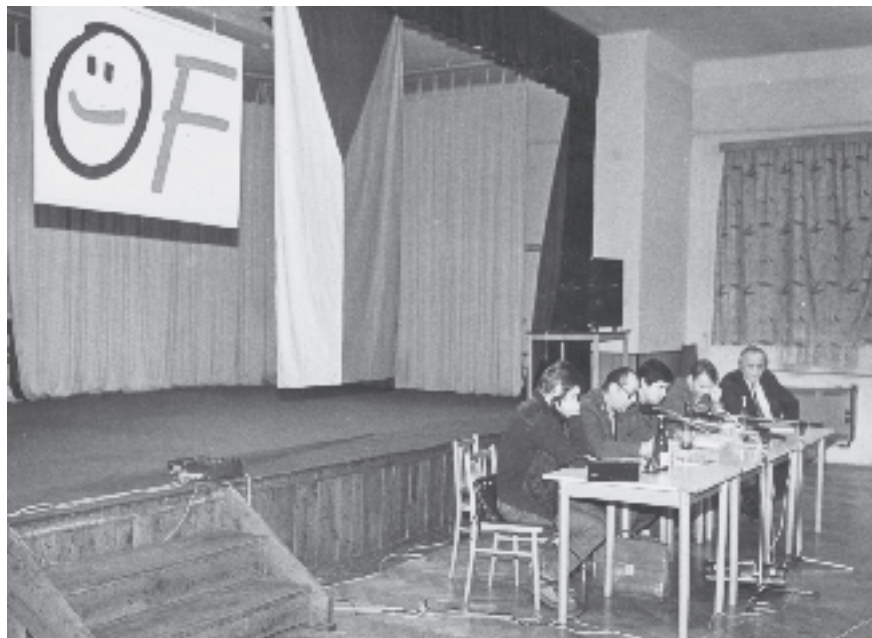
Lidskoprávní proud v rámci OF ztělesňoval Petr Košacký, který přišel na svět jen pár dní před koncem války v Ostravici, kde jeho otec Karel pracoval jako lesník u arcibiskupství olomouckého. Za války udržoval kontakty s partyzány (Dajan B. Murzin). Po únoru 1948 se rodina Košackých stěhovala z místa na místo (Mírov, Špindlerův Mlýn atd.). V roce 1958 vyhodili otce ze zaměstnání (Králíky), před dalšími

postihy jej zachránilo jen dobrozdání od beskydských partyzánů. Ocitli se ve Vidlích u Vrba pod Pradědem. Přestože měl Petr Košacký výborný prospěch, na střední školu do Bruntálu jej nejprve nevzali (nebyl členem pionýrské organizace), stalo se tak až po přímluvě Murzina. Později nedostal doporučení ke studiu na vysoké škole. Rok tedy strávil jako zedník v Brně, díky uvolňování poměrů v 60. letech mohl nastoupit na Fakultu stavebního inženýrství (mohl si zvolit pouze technický směr). Po absolvování vojenské služby se v roce 1970 se ženou odstěhovali do Jeseníku, kde nastoupil k Rudným dolům. Neustálé ústupky, jež po něm režim vyžadoval³⁸ a které u něj prohlubovaly již tak silnou averzi vůči komunistům, jej v červnu 1989 přiměly podepsat *Několik vět* a v listopadových dnech se aktivně zapojit do činnosti jesenického Občanského fóra, jehož hlavní tváří se postupně stal.

Druhého dne 8. prosince se koordinační výbor místního OF sešel opět, aby stanovil program činnosti. Ten zahrnoval řadu aktivit, mezi jinými např. organizaci veřejných vystoupení, manifestací a mítinků, dále instalaci vývěsní skříňky OF, vytipování vhodných kandidátů do nových orgánů městské samosprávy, využití poslanců Národního shromáždění k řešení zájmů OF či zahájení činnosti vedoucí k územní reorganizaci, tj. de facto obnovení okresu Jeseník. Všechny body stanoveného programu byly shrnuty do dvou základních cílů, jímž bylo „*faktické odstranění vedoucí úlohy KSC a svobodné volby*“.³⁹ Kromě snah o vyčlenění Jesenicka z okresu Šumperk, na čemž se začalo aktivně pracovat již od ledna následujícího roku, začala již v této době rezonovat další témata úzce svázaná s regionem, např. devastace životního prostředí, „*urychlený odchod*“ sovětské posádky z města, čímž by se do značné míry vyřešil i palčivý problém s nedostatkem bytových jednotek,⁴⁰ či přejmenování některých místních lokalit, které evokovaly čtyřicetiletou dobu totality („*pokud jde o náměstí Rudé armády, jsme toho názoru, že pietní hold je dostatečně vyjádřen sochou a náměstím Hrdinů*“).⁴¹

Přestože např. v neděli 10. prosince⁴² proběhla na jesenickém náměstí manifestace k uctění dne lidských práv, jíž se zúčastnilo zhruba 350 lidí se svíčkami, revoluce se v prosinci přenesla spíše z veřejných prostranství na radnici, kde probíhala jednání zástupců Občanského fóra s tehdejšími vedením města. O tom, že rokování nebyla vždy úplně jednoduchá, svědčí zápisky zúčastněných, např. poznámka L. Hajného: „*OF vyslovuje nespokojenost s tou částí projevu místopředsedy MěNV pana Krutíla, ve kterém podrážděně reagoval na vystoupení mluvčího OF. Týká se to zejména formulace ‚často ani nevíme, kterou část občanů a koho vlastně OF zastupuje‘ nebo užití výrazu ‚tzv. svobodné volby‘. Zpochybňuje tak společné stanovisko OF a MěNV z 28. 11. 1989, které, alespoň se domníváme, vytvořilo základ vzájemného respektu a partnerství*“.⁴³ Problémům však vedení OF Jeseník čelilo i v rámci pořádaných diskusí – Petr Košacký si v souvislosti s mítinky a veřejnými diskusemi vzpomíná na „*nevěrohodné vystupování jistého mladého muže*“, jež podle něj pracoval pro Státní bezpečnost a který zmizel tak rychle, jako se předtím odněkud objevil.⁴⁴

Rokování neprobíhala pouze na nejvyšších úrovních správy města, ale zároveň na jednotlivých pracovištích, kde rovněž vznikaly sekce OF. Příkladem za všechny může

Tzv. Ekofórum v lednu 1990, na němž se řešila problematika životního prostředí (archiv L. Hajného)

být podnik Rudné doly, kde se významný mítink informující zaměstnance o důležitých krocích uskutečnil 14. prosince. Petr Košacký promluvil o činnosti OF v rámci závodu, Cyril Svozil zase o činnosti okresního OF. Poměrně zajímavým bodem se stalo vystoupení paní Rejtharové, která referovala o možnostech preventivních prohlídek obyvatel v důsledku tři roky staré havárie jaderné elektrárny v Černobylu, zároveň zveřejnila údaje o dopadu této katastrofy na Jesenicko. Zvýšené pozornosti se pak dostalo tématu volby nové hlavy státu. Václav Dvořák, již zmíněný představitel někdejšího katolického disentu, nejprve „přednesl návrh na podporu kandidatury V. Havla“,⁴⁵ k čemuž se následně vyjádřili další přítomní. Na základě odsouhlasení tohoto stanoviska zaslali mluvčí OF RD lidoveckému poslanci Janu Rábelovi (nar. 1934) dopis, v němž jej de facto vyzvali, aby pro Havla hlasoval i on, a zároveň se vymezili proti dalším potenciálním kandidátům, o nichž se v té době hovořilo: „*Za současné politické situace nepokládáme za vhodné politické kandidáty pány A. Dubčeka a Č. Císaře, za nepřijatelného pana L. Adamce, který jako předseda FV nese svůj díl viny za vzniklou krizovou situaci*“.⁴⁶ Dopis se stejným obsahem byl zaslán i poslankyni Jiřině Veselé. Poslanec Rábel pak ve středu 27. prosince Jeseník osobně navštívil a zástupce místního OF ujistil, že bude hlasovat pro Havla,⁴⁷ k čemuž, jak známo, došlo o dva dny později, v pátek 29. prosince 1989. Tento krok, tedy zvolení někdejšího disidenta a politického vězně do čela státu, představoval v podstatě konec revolučního bourání režimu, a do nového roku tak obyvatelé ČSSR vykročili již jako občané demokratického státu.

V roce 1990 revoluční euforie postupně opadla a bylo nezbytné přikročit k praktickým záležitostem, s nimiž se ruku v ruce přirozeně dostavily i potíže. Např. již v lednu muselo jesenické OF řešit problém týkající se nepřijemné skutečnosti, že mnozí jeho členové byli bývalí komunisté, kteří „v OF vidí osobní prospěch“.⁴⁸ Když si pak poměrně exponovaní komunisté z jistého mysliveckého sdružení chtěli dokonce založit vlastní sekci OF, vyvolalo to na stránkách místních periodik (např. šumperské *Naše slovo* či podnikový časopis Rudných dolů) poměrně silnou negativní reakci. Kromě toho se leden nesl ve znamení kádrových změn de facto na všech pracovištích, obnovovaly se spolky (např. skaut). V tuto dobu se již každý z revolučních aktivistů začal pozvolna soustřeďovat na oblast svého zájmu. Cyril Svozil např. organizoval setkání s pamětníky prvorepublikového politického života, v pátek 12. ledna pak L. Hajný uspořádal v sále SKZ tzv. Ekofórum, na němž několik diskutujících probíralo problematiku chemické ochrany lesů, kvalitu ovzduší či znečišťování vodních toků.⁴⁹ Čtyři desítky let potlačovaný vlastní názor občanů a nemožnost se svobodně projevit však způsobily, že se počáteční konstruktivní diskuse za chvíli zvrhla do hrubých urážek, kterými mnozí z publika častovali představitele lesní správy. Davovou psychózu, která tehdy v sále zavládla, se naštěstí podařilo eliminovat.

Dne 30. ledna pak začala jednání u tzv. kulatého stolu, tedy diskuse představitelů demokratické opozice (Fridrich, Dvořák, Hajný, Kovařík) s lidmi reprezentujícími odcházející režim – řada z nich se od dřívější politiky distancovala a vyslovila přání spolupracovat na společném programu. Druhého dne pak na náměstí Rudé armády proběhla „manifestace k urychlenému odchodu sovětských vojsk“ a 1. února v Katovně zasedla ustavující schůze místní pobočky Konfederace politických vězňů, v jejímž čele stanul Miroslav Güttner.⁵⁰ Jedním z nejvýznamnějších okamžiků změny režimu v Jeseníku se stal 27. únor 1990, kdy byli na zasedání pléna MěNV do funkcí místopředsedů „jednohlasně“⁵¹ zvoleni Petr Košacký a Václav Dvořák. Tehdy zároveň došlo k odsouhlasení jednoho z důležitých bodů jesenické revoluce, jímž bylo přejmenování místních lokalit – z Gottwaldova nábřeží se stala ulice Nábřežní, Říční pak dostala jméno Štefánikova a náměstí Rudé armády od té doby nese jméno po prvním československém prezidentovi.⁵²

Přestože okolnosti dalšího vývoje a osudy protagonistů jesenické revoluce již zasahují mimo téma, je namístě se o nich velice stručně zmínit. V červnových celostátních volbách zvítězilo v české části státu Občanské fórum, v Jeseníku získalo hnutí 43 %. Listopadové volby do zastupitelstev obcí mandát OF jen potvrdily a starostou Jeseníku se stal vedoucí kandidát Petr Košacký (později vstoupil do ODA). Svůj mandát vykonával dvě volební období, následně působil jako ředitel Vlastivědného muzea Jesenicka. Roku 2007 odešel do důchodu. Ladislav Hajný začal působit na pozici zoologa na Správě CHKO Jeseníky, dnes si užívá penze na Rejvízu. Cyril Svozil poté, co se dle jeho slov začal vytrácet étos „Sametu“ a do OF vstupovali jedinci z osobního prospěchu, nastoupil na dráhu podnikatele. Založil úplně první společnost s ručením omezeným v Severomoravském kraji, firmu FENIX, která patří k vůbec nejúspěšnějším podnikům v ČR. Karel Fridrich, jehož silně levicové názory nenacházely v obdo-

bí revoluce a po ní přílišnou odezvu, se dále v politice neangažoval. Zemřel roku 1996 v Jeseníku.

Vzpomínky na jesenický listopad 1989 po třiceti letech

Události spojené s pádem režimu ve střední a východní Evropě obecně, ale také na regionální úrovni, se rozhodlo několika akcemi připomenout i Vlastivědné muzeum Jesenicka.

V úterý 1. října 2019 proběhla v galerii Vodní tvrze vernisáž výstavy „Nebyli jsme sami / Nie byliśmy sami“. Vznikla díky spolupráci s polskými kolegy z nízkého muzea, jmenovitě s paní Adrianou Zalewskou-Wąsowicz, jež je spolu s tvůrcem tohoto textu spoluautorkou výstavy. Výtvárné zpracování zajistila Markéta Kobierská. Výstava obsahovala 14 dvojjazyčných panelů tematicky rozdělených do tří částí. Zatímco bannery se zbarvením do modra reflektovaly situaci v Československu v 80. letech s přihlédnutím na protikomunistické aktivity (Charta 77, katolický disent, odpor na Slovensku apod.) a okolnosti disentu a pádu režimu na Jesenicku, panely s červeným podkladem tematizovaly situaci s Polsku, od vzniku Solidarity po tzv. kulaté stoly, které v červnu 1989 vyústily v první svobodné volby ve východním bloku. Na bannerech zelených se pak návštěvníci dočetli o spolupráci československých a polských disidentů, především o slavných setkáváních na horských hřebenech Krkonoš a Rychlebských hor. Na výstavě bylo rovněž možné zhlédnout řadu fotografií, z nichž některé nebyly do té doby veřejně publikovány (např. snímky z průběhu jesenické generální stávky 27. listopadu 1989 z pozůstalosti pana Miloslava Kaliny), dále odbornou či samizdatovou literaturu, autentické dobové dokumenty a dioráma, které tvořilo lesní zátiší a figurína stylizovaná do podoby pašeráka zakázané literatury. Výstava, v jejímž rámci proběhly celkem čtyři edukační programy pro žáky a studenty místních základních a středních škol, trvala do 24. listopadu a přišlo se na ni podívat celkem 213 návštěvníků. Následně se přesunula do Okresního muzea v Nise, kde byla k vidění do konce ledna roku 2020 (v Polsku ji navštívilo 272 osob).

Jakýmsi vrcholem oslav třiceti let demokracie za jesenické muzeum se stal 19. listopad, na který muzeum připravilo program o třech hlavních částech. Tou první se stala komentovaná prohlídka výstavy, vzhledem k erudovanosti většiny účastníků zaměřená především na okolnosti polského boje proti totalitě a na spolupráci československých a polských opozičníků. Následně, v 15.30 hod., proběhla za Katovnou druhá část slavnostního dne, a to odhalení pamětní desky připomínající 30. výročí vzniku jesenické sekce Občanského fóra. Na počátku zazněly česká a slovenská hymna v podání učitelky místní ZUŠ Anny Beťákové. Úvodní slovo pronesla starostka města Zdeňka Blišťanová, která poděkovala VMJ a Městským kulturním zařízením za realizaci tohoto projektu a samozřejmě také přítomným účastníkům jesenické revoluce, kteří stáli u založení místního OF, tedy Petru Košackému a Ladislavu Hajnému. Oba pánové si následně vzali slovo a zavzpomínali nejen na pohnuté dny listopadu a prosince 1989, ale zároveň vyjádřili vděk za dobu, v níž již tři desetiletí žijeme. Poté oba bývalí mluvčí jesenického OF pamětní desku odhalili. Podobu díla

Ladislav Hajný a Petr Košacký při odhalení pamětní desky upomínající na 30 let od vzniku jesenické sekce Občanského fóra (VMJ)

navrhl výtvarník Filip Raif, který se inspiroval jedním z dobových hesel. Třetím bodem programu se stala panelová diskuse, která se uskutečnila v oddací síni jesenické radnice. Na začátku s úvodním slovem vystoupil ředitel VMJ Pavel Rušar, který přivítal jednotlivé diskutující – Petra Košackého, dále někdejší disidentku a nyníjší novinářku Petrušku Šustrovou a historika Ondřeje Koláře ze Slezského zemského muzea. Moderování se ujal Martin Tichý z Ústavu pro studium totalitních režimů. Dvouhodinová diskuse se záhy přesunula i do publika, zazněly osobní vzpomínky i poznatky k současné politické a společenské situaci.

POZNÁMKY

1. BERÁNEK, Ondřej: *Sudety – sociologická studie*. Praha 2006, [diplomová práce], Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 5.
2. Příběhy některých jedinců z Jesenícka, kteří se postavili proti totalitnímu zřízení ČSSR či byli komunistickým režimem perzekvováni, v ucelené a profesionálně zpracované podobě podrobně líčí knihy historika Víta Lucuka spolupracujícího s Pamětí národa (*Vzpomínky zůstaly*, Štíty 2016; *Tižívá svědectví*, Štíty 2019).
3. THARP, Martin: *Od džinsů k průklepáku: český underground a teoretické otázky procesu transformace subkultury v hnutí odporu*. In: KUDRNA, Ladislav (ed.): *Podhoubí undergroundu*. Praha 2018, s. 68–81.
4. MATELA, Matěj: *Henry ze Zlatých Hor – vzpomínka na nejslavnějšího severomoravského zlatokopa*. Kulturní revue Olomouckého kraje, Olomouc 2015, roč. 12, č. 3, s. 25–27.
5. LUCUK, Vít: *Vzpomínky zůstaly*. Štíty 2016, s. 200–206.
6. Petr KOŠACKÝ, osobní konzultace, Jeseník březen–prosinec 2019.
7. O životních osudech malíře pojednává dílo MICHÁLKA, Jaroslav: *Roky v pekle*. Praha 2015.
8. MATELOVÁ, Táňa: *Komunisté ničili lidské osudy i místa. Příběh pátera Stanislava Lekavého a pouťního kostela u Zlatých Hor*. Demokratický střed, Praha 2019, roč. 8, č. 1, s. 31–33.
9. Emailová korespondence s Václavem KOUBKEM, srpen 2019.
10. HUŠKA, Radek: *Jan Zajíc a jeho odkaz*. Vlastivědné listy Slezska, roč. 45, č. 1–2, s. 6.
11. Kamil „Zuco“ ZAJÍČEK, osobní konzultace, Jeseník 11. 10. 2019.
12. Ladislav HAJNÝ, osobní konzultace, Rejvíz a Jeseník březen–prosinec 2019.
13. Petr KOŠACKÝ, osobní konzultace, Jeseník březen–prosinec 2019.
14. Václav DVOŘÁK, osobní konzultace, Jeseník březen–listopad 2019.
15. SOKA Jeseník, fond Městský národní výbor Jeseník, Kronika města Jeseníku, Zápisy pro léta 1989–1990, s. 4.
16. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, *Prohlášení předsednictva OV SSM v Šumperku*, 22. 11. 1989, s. 1–2.
17. Ladislav HAJNÝ, osobní konzultace, Rejvíz a Jeseník březen–prosinec 2019.
18. SOKA Jeseník, fond Městský národní výbor Jeseník, Kronika města Jeseníku, Zápisy pro léta 1989–1990, s. 5.
19. Petr ŠONKA, osobní konzultace, Sedlová bouda (Ludvíkov) 21. 9. 2019.
20. SOKA Jeseník, fond Městský národní výbor Jeseník, Kronika města Jeseníku, Zápisy pro léta 1989–1990, s. 5.
21. Ladislav HAJNÝ, osobní konzultace, Rejvíz a Jeseník březen–prosinec 2019.
22. Petr KOŠACKÝ, osobní konzultace, Jeseník březen–prosinec 2019.
23. Do generální stávky se dle Ústavu pro výzkum veřejného mínění zúčastnilo až 75 % občanů.
24. SOKA Jeseník, fond Městský národní výbor Jeseník, Kronika města Jeseníku, Zápisy pro léta 1989–1990, s. 25.
25. Tamtéž, s. 5.
26. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, *Městský národní výbor v Jeseníku* [zpráva z jednání, kopie], nedatováno, s. 1–2.
27. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, [zápis z jednání OF s MěNV], 28. 11. 1989.
28. Tamtéž.
29. KOLLEROVÁ, Michaela: *Jak probíhala sametová revoluce ve Šumperku*. Kulturní revue Olomouckého kraje, Olomouc 2019, roč. 16, č. 4, s. 16.
30. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, Zápis z jednání předsednictva MěstV NF se zástupcem Občanského fóra dne 5. prosince 1989.
31. Petr KOŠACKÝ a Ladislav HAJNÝ, osobní konzultace, Jeseník březen–prosinec 2019.
32. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, *Zápis č. 1. z jednání koordinační rady občanského fóra BSZ*.
33. GROWKA, Květoslav: *Českoslovenští legionáři okresu Jeseník*. Jeseník 2003, s. 21–22.
34. MIKLOVÁ, Martina: *Teorie opozice v nedemokratických režimech*. Brno 2009, [diplomová práce], Masarykova univerzita, s. 73.
35. U dalších vojnů si za to vysloužil přezdívku „Týnský zahradník“, neboť trávil značnou část služby ve vězení, jejíž součástí byly práce na zahradě.
36. Více viz *Rudné doly* 7/1988, 8/1988, 10/1988, 11/1988.
37. Cyril SVOZIL, osobní konzultace, Jeseník 3. 4. 2019.
38. Např. v polovině 80. let podlehl tlaku nadřízených a začal navštěvovat Večerní univerzitu marxismu-leninismu (v opačném případě by se jeho syn nedostal na studia).
39. Soukromý archiv Ladislava Hajného (poznámky o činnosti Občanského fóra Jeseník 21. 11. 1989 – únor 1990).

40. Jednáním s bytovou komisí města Jeseníku pověřilo OF Pavla Drgáče.
41. Soukromý archiv Ladislava Hajného (poznámky o činnosti Občanského fóra Jeseník 21. 11. 1989 – únor 1990).
42. Mimochodem v tento den jmenoval prezident Husák na Pražském hradě tzv. „Mádu národního porozumění“ v čele s Mariánem Čalfou.
43. Soukromý archiv Ladislava Hajného (poznámky o činnosti Občanského fóra Jeseník 21. 11. 1989 – únor 1990).
44. Petr KOŠACKÝ, osobní konzultace, Jeseník březen–prosinec 2019.
45. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, *Zápis z mítnku OF RD BSZ Jeseník ze 14. 12. 1989.*
46. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, [dopis poslanci Sněmovny lidu Federálního shromáždění Ing. Janu Rábelovi], nedatováno.
47. *RD 90, časopis pracujících RD Jeseník, s. p.* Jeseník, leden 1990, roč. 21, č. 1, str. 1.
48. Soukromý archiv Ladislava Hajného (poznámky o činnosti Občanského fóra Jeseník 21. 11. 1989 – únor 1990).
49. Tamtéž.
50. SOKA Jeseník, fond Košacký Petr, karton 1, [zápis o ustavující schůzi místní pobočky Konfederace politických vězňů], 1. 2. 1990.
51. Soukromý archiv Ladislava Hajného (poznámky o činnosti Občanského fóra Jeseník 21. 11. 1989 – únor 1990).
52. Otázka přejmenování centrálního náměstí Jeseníku vyvolala diskuse i uvnitř samotného jeseníckého OF. Zatímco K. Fridrich, L. Hajný a P. Košacký prosazovali, aby neslo název Masarykovo, čtvrtý mluvčí C. Svozil jej chtěl v rámci podpory regionálního citění změnit na Priessnitzovo.

Ledovcové jezero mezi Písečnou a Jeseníkem

Martin Hanáček

Úvod a lokalita

Severní svahy Zlatohorské vrchoviny a Rychlebských hor jsou protkány údolími řek a potoků, odvodňujících horstva severním směrem, do rozlehlé Středoevropské nížiny. Tato údolí vznikla důsledkem zdvihu mohutných geologických ker českého masivu. Vodní toky reagovaly na růst terénu hloubkovou erozí. Potoky, říčky a řeky se zarputile prohlodávaly do nitra geologických masivů, odnášely rozrušené zvětraliny, až postupně vymlely svá typicky „věčkovitá“ údolí do dnešní podoby. Jednou z takových řek je Bělá, která po většinu kenozoika (archaicky řečeno ve třetihorách a čtvrtohorách) prořezává sevřenou kotlinu a navazující široké údolí mezi Sokolským hřbetem a Rejvízskou hornatinou.¹

V bělském údolí probíhala po většinu jeho existence eroze. Neplatí to však stoprocentně. Příkrá úbočí podél toku pokryly svahoviny,² tj. materiál vzniklý rozpadem hornin budujících kopce a přemístěný po svazích gravitací. V korytě řeky samotné ukládala proudící voda štěrka a písek a v okolní úzké nivě povodňové naplaveniny. Celkově však eroze starých hornin zjevně převládala nad ukládáním nových sedimentů. Zhruba před půl milionem let, v elsterské ledové době, však nastala radikálně odlišná epizoda, která tento poměr načas obrátila a tvář bělského údolí změnila. Tato událost souvisela se zásahem pevninského ledovce do jesenického regionu.

V elsterské a následně sálské ledové době dosáhl své maximální rozlohy Severoevropský ledovcový štít. Rozrůstal se ze Skandinávie přes obnažené dno Baltského moře, dnešní Polsko a Německo, až se nakonec zastavil právě o severní úbočí Sudetského a Karpatského pohoří. Oblasti, do nichž pevninský ledovec zasáhl, vymapovali geologové podle výskytu valounů a balvanů hornin, které s sebou ledovec přivlekl až ze Švédska, dna baltské pánve a Finska. Přesné vymezení maximální jižní hranice ledovce v obou ledových dobách však zůstává neuzavřeným tématem budoucích výzkumů.^{3,4} Vztahy mezi sedimenty ledových dob a morfologií terénu ukazují podle nejnovějšího mapování pro Jesenicko zásah elsterského ledovce.⁵ Podrobná diskuse problematiky stáří zalednění ovšem přesahuje rámec tohoto příspěvku.

Severoevropský pevninský ledovec vyplnil rovněž údolí mezi Sokolským hřbetem a Rejvízskou hornatinou. Podle výskytu valounů severských hornin bezpečně víme, že pod ledovcovým štítem ležela oblast dnešních Mikulovic, Velkých Kunetic, Supíkovíc a severního okraje Písečné,⁶ viz obr. 1. Tloušťka ledovce na jeho čele nepřekra-

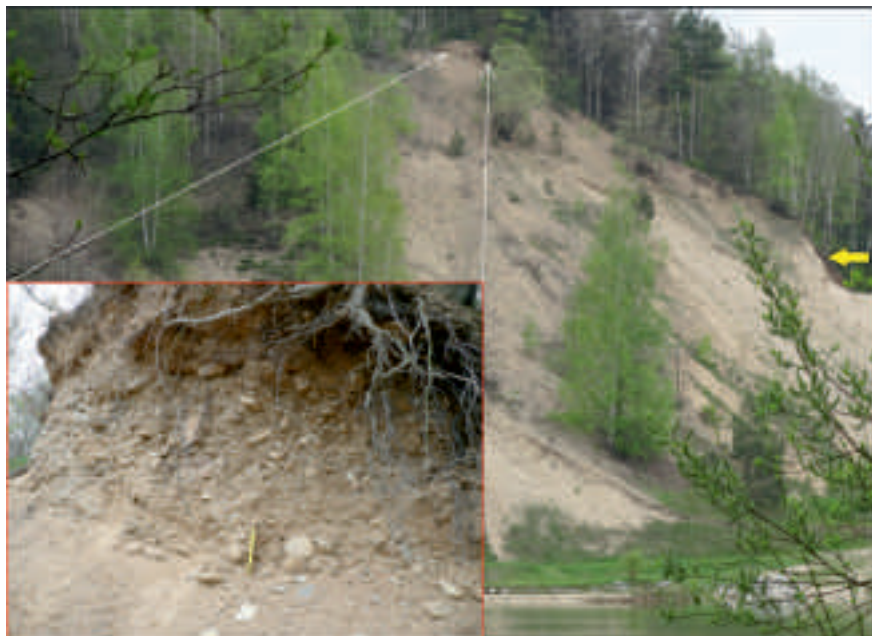
čovala 50 m,⁷ ale směrem do severního zápolí narůstala až k 200 m na dnešním česko-polském pomezí.⁸

Otázkou však zůstává, kde přesně se ledovec v úseku mezi Písečnou a Jeseníkem zastavil. Nejjižnější výskyt severských valounů byl v údolí Bělé objeven okolo potoků Žlebničku a Lubiny severně od areálu Řetězárny Česká ves.⁹ Pokud by ledovec dosáhl až k dnešnímu městu Jeseníku, což předpokládají některé hypotézy,¹⁰ měl by podobu úzkého laloku vyběhajícího od Písečné na jihozápad, hluboko do bělského údolí. Jestli se tak opravdu stalo, nevíme (obr. 1). Potenciální důkazy zničila říční eroze Bělé, která po ústupu ledovce obnovila svůj tok, přičemž rozrušila sedimenty v ose údolí. Důkazy mohla rovněž pohřbit svahovinná suť, gravitačně posunovaná z úbočí kopců.

Obr. 1 (popisky k jednotlivým snímkům jsou uvedeny v závěru studie)

Ponechme problematiku (ne)zalednění Jeseníku stranou a vraťme se k Písečné, kde existuje lokalita, nabízející vhled do doby, kdy ledovec končil severně od jmenované obce. Onou lokalitou je dvojice starých pískoven nad železniční stanicí Písečná, rozdělených silnicí do Supíkovic (obr. 1). V polovině minulého století tyto pískovny platily za největší ložiska šterkopísku jeseníckého regionu. V odkryvu východně od silnice (tj. ve východní pískovně), přímo nad nádražím, byla surovina dobývána do roku 1965. Již předtím se těžba rozběhla i v odkryvu západně od silnice (v západní pískovně), v němž pak pokračovala do roku 1981.¹¹ Velmi dobře lze obě pískovny vidět na leteckém snímku z roku 1954.¹² Do současnosti se zachovala jen hlavní stěna západní pískovny, byť značně zasucená (obr. 2). Východní pískovna zcela zarostla. Západní pískovna se stala rekreačním centrem s restaurací a ubytováním. Hosté mohou využít jezero, které vzniklo na dně odkryvu v závěru těžby.¹³ Celé ložisko bylo prozkoumáno podrobnými vrtnými pracemi, takže známe jeho tvar, rozměry a stavbu. Nejvíce poznatků o pískovnách vnesli do odborné literatury Zdeněk Gába z Okresního vlastivědného muzea v Šumperku^{14,15} a Marie Prosová z Univerzity Karlovy.¹⁶ Jednotlivé fotografie i stručné popisy pískoven byly otištěny v celostátních geologických a vlastivědných kompendiích ze 60. let,^{17, 18, 19} protože lokalita se pro svou velikost stávala cílem exkurzí a dostala se do povědomí geologické veřejnosti.

Obr. 2

Patří mezi opěrné lokality geologického mapování, tzn. že je nepostradatelnou pro pochopení geologické stavby a vývoje regionu. Česká geologická služba eviduje západní pískovnu v Písečné na své webové stránce Významné geologické lokality v České republice.²⁰

Rekonstrukce prostředí podle dřívějších výzkumů

Základní popis lokality pochází od Karla Jüttnera již z roku 1912,²¹ kdy bylo v prostoru pozdějšího ložiska provozováno několik menších, samostatných pískoven. Donedávna nejpodrobnější výsledky přinesly až výzkumy Zdeňka Gáby, který v letech 1968–1981 postupně dokumentoval západní pískovnu.^{14,15} Stručně můžeme shrnout, že autor v odkryvu popsal souvrství o mocnosti až 45 m. Ve spodní části se nacházela poloha tence vrstevnatého (laminovaného) prachu. Nad ní spočíval několik desítek metrů mocný sled vrstev písku, štěrkovitého písku, písku a písčitého štěrku s vrstvami ukloněnými šikmo nebo téměř vodorovně až vodorovně. Sklon upadání šikmých vrstev se pohyboval mezi 15 a 31°. Směr úklonu vrstev byl jihovýchodní (150°). Štěrkopískový vrstevní sled je nejmohutnější částí celého ložiska. V jeho nadloží spočívá podstatně tenčí, max. několik metrů mocná, vodorovná vrstva štěrku. Nejsvrchněji, pod povrchem terénu, leží prachovitý písek o mocnosti průměrně 2–3 m, s roztroušenými valouny. Těsně pod ním se místy objevovaly čocky balvanitého štěrku o mocnosti max. 2,7 m. Valouny v sedimentech tvořily především živcový kvarcit (hornina budující severní část Sokolského hřbetu), slezská žula, křemen, horniny severské (švédské, baltské, finské, polské) proveniencie.

Ze získaných poznatků rekonstruoval Zdeněk Gába vznik ledovcových sedimentů u Písečné následovně:^{22,23} Ledovec postupoval podél východního úbočí Sokolského hřbetu, proti toku říčky Kunětičky, tj. ve směru od dnešních Velkých Kunětic přes Supíkovice až na úbočí Velkého Špičáku. Erodoval úpatní svahoviny, které se před zaledněním podél Sokolského hřbetu nahromadily. Na úbočí Velkého Špičáku pak ledovec nějaký čas stagnoval, s úlomkovitým materiálem nahromaděným na svém čele. Voda vzniklá odtáváním ledu rozplavovala kamenité nakupeniny a transportovala je od ledovcového čela dále do bělského údolí. Zde, na svahu původního říčního údolí, ukládaly proudy tavné vody z ledovce vyplavený šterkopískový materiál. Dále v údolí voda napájela mělké jezero, které na šterkopískové naplaveniny navazovalo. Následně se ledovec dal znovu do pohybu, překryl uložené šterkopískové souvrství a postupoval k České Vsi. Konečný zánik ledovce proběhl bez zanechání geologického záznamu.

K podobné představě jako Zdeněk Gába, i když schématictější, dospěla také Marie Prosová.¹⁶ Řečeno moderní odbornou terminologií, představuje sedimentární akumulace v Písečné na základě rekonstrukcí Z. Gáby a M. Prosové terminoglaciální výplavový vějíř (terminoglacial fan ve smyslu T. Zielínského a A. J. van Loona).²⁴ Od čela ledovce na úpatí Velkého Špičáku proudily potoky tavné vody dolů po svahu bělského údolí. Tekly zhruba na jihovýchod, ale ne rovnoběžně, nýbrž se větvy do mnoha ramen a roztekaly se do údolí. V každém potoce se ukládal šterkopísek a šterk, takže celkově na svahu pod Velkým Špičákem rostla do plochy i mocnosti sedimentární akumulace. Při pohledu shora by obrys akumulace připomínal čtvrtkruhovitě rozvinutý vějíř, s vrcholem u ledovce. Odtud označení vějíř pro těleso sedimentů (terminoglacial fan = vějíř ve vrcholové, rozumějme nejvíce okrajové části ledovce). Po obvodu vějíře pod svahem napájela voda mělké jezero a posléze odtékala do centra bělského údolí. Podobné vějíře se běžně tvořily podél okraje stagnujícího nebo ustupujícího pevninského ledovce na území Polska.²⁵

Problém předchozí rekonstrukce

Uvážíme-li enormní mocnost sedimentů v západní pískovně (45 m), muselo být množství tavné ledovcové vody, nutné k navrstvení takto mocné akumulace, skutečně ohromné. Proto vyvstává otázka, co se dělo s vodou poté, jakmile uložila transportovaný materiál a odtekla z výplavového vějíře do centra údolí. Kam směřovala dočasná ledovcová řeka, když celé údolí mezi Sokolským hřbetem a Rejvízskou hornatinou severně od Písečné bylo zaplněno ledovcem? Podle výše popsané rekonstrukce není reálné, aby nevelké jezero na periferii vějíře pojalo veškerou vyplavenou vodu. Nejprůjemnějším vysvětlením se mezi geology stal odtok vody pod ledovec. Ledovcová řeka měla prostor Písečné plynule opouštět tunelem, který v bělském údolí vymlela do ledovce nebo do skalního podloží, a téci pod ledovcovým štítem pryč k severu. Odtok ledovcových řek tunely vymletými do skalního podkladu je doložen z pískovny u Supíkovíc,²⁶ vzdálené od Písečné necelé 3 km severním směrem, která ovšem se sedimenty v Písečné není přímo spojena. V případě Písečné tato představa naráží na výzkumy posledních let, podle nichž okraj ledovcového štítu pevně přimrzal k terénu

(ledovec měl na své periferii tzv. chladnou neboli suchou bázi),^{27, 28} takže voda nebyla schopna vyhloubit si u paty ledovce tunel. Tavná voda by musela odtékat koridorem mezi okrajem ledovce a protilehlými horskými svahy (analogicky k tzv. lateral melt-water channels – kanálům tavné vody sledujícím okraje k zemi přimrzlého ledovce známé ze severního Švédska²⁹) nebo stagnovat v jezerech podél okraje ledovce. Přítomnost řeky vroubíci ledovec a tekoucí pryč z Písečné podél úbočí Rejvízské hornatiny na severovýchod je v uvažované fázi zalednění nepravděpodobná, jelikož ledovec zasahoval vysoko do svahů uvedené vrchoviny (obr. 1). Protilehlé úbočí Sokolského hřbetu leží jednak celkově výše, a navíc bylo ledovcem zataraseno ještě těsněji. Řeky sledující okraj ledovcového štítu vznikly až později, když ledovec odtál z horských úpatí, čímž se mezi horami a ledovcovým štítem otevřel dostatečný prostor.^{30, 31}

Nový profil v západní pískovně

V roce 2015 došlo k odkrytí dočasného profilu v hlavní stěně západní pískovny (obr. 2, 3). Profil dosahoval výšky 4,5 m. Ukazuje vrstvy písku, které se střídají s vrstvami šterku (obr. 3). Šterk tvoří uprostřed profilu mocnou polohu a ve svrchní části profilu pak dvě nápadné tenčí vrstvy. Zásadní je, že se všechny vrstvy uklánějí pod velkým úhlem 20° na obrázku doprava, reálně k východu až jihovýchodu, do údolí Bělé. Vrstvy jsou od sebe jasně odlišitelné. Mocná šterková poloha uprostřed profilu je složena z většího počtu na sobě ležících šterkových vrstev, které rozeznáme jen podle velikosti valounů a jejich koncentrace ve vrstvách. Šterk je převážně složen z různě velkých valounů. Největší valouny se chaoticky střídají s menšími a všechny jsou obklopeny směsí nejmenších valounků a písku. Několik tenkých poloh je složeno jen z větších valounů bez jemnější mezerní hmoty. Pískové polohy jsou tvořeny tenkými, na sobě ležícími vrstvami a vrstvičkami. Mezi nimi se sporadicky objevují jednotlivé větší valouny, shluky několika valounů či krátké a tenké šterkové vrstvičky. Těsně pod horním koncem profilu byla zachycena jediná, 5–10 cm mocná vrstva prachu (obr. 3).

Odkrytý profil prozrazuje následující. Šterk, písek i prach se ukládaly na značně ukloněné podložce, což je zjevné z prudkého sklonu vrstev. Na vodorovném či skoro vodorovném podkladu sedimentují vrstvy rovněž vodorovně nebo skoro vodorovně. V našem případě se podklad vrstev svažoval zhruba do centra bělského údolí, kam se vrstvy uklánějí. Původní prostor, do něhož vrstvy zapadaly musel mít hloubku odpovídající minimálně výšce profilu, jinak by se do něj vrstvy nevešly. Jelikož na horním ani na spodním konci profilu nevidíme přirozené ukončení vrstev, znamená to, že vrstvy v obou směrech, tedy na obrázku doleva nahoru a doprava dolů, ještě pokračovaly, a proto i hloubka prostoru byla větší než výška profilu.

Jak vznikly sedimenty nového profilu?

Pro vysvětlení vzniku sedimentů nového profilu v Písečné byly využity studie o způsobu ukládání mocných, šikmo uspořádaných vrstev a dále studie o možných prostředích, ve kterých tyto vrstvy sedimentují ve vazbě na ledovec (vztah sedimentů

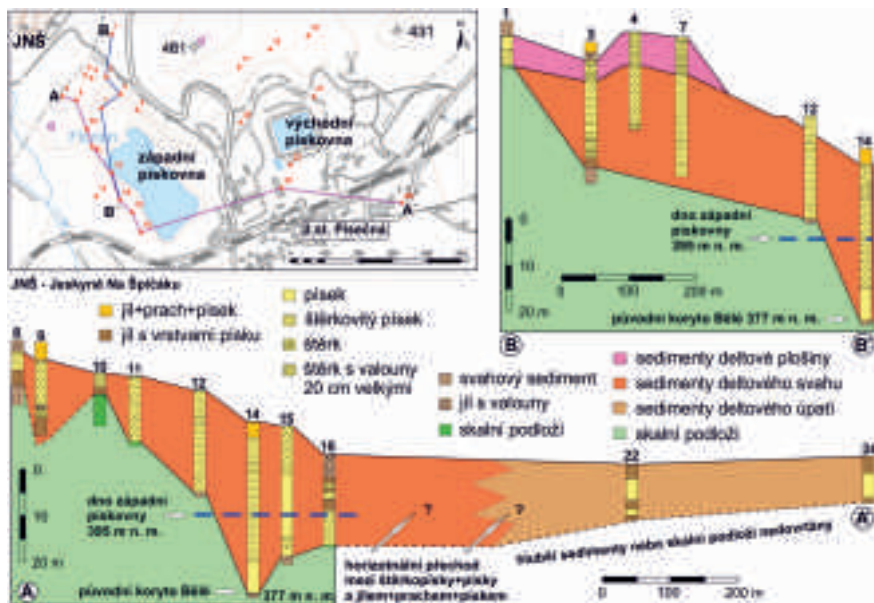

Obr. 3

v pískovně k zalednění je nesporný vzhledem k původu valounů). Podle srovnání s literaturou představuje profil v západní pískovně sedimenty uložené na svahu delty, pod hladinou stojaté vody.³² Co to znamená? Delta vzniká v místě vyústění řeky do jezera nebo moře. Proud v řece ztratí vstupem do klidné vodní masy svou unášecí schopnost. Valouny kutálené a vlečené proudem po dně koryta se zastaví a zvěřená písková zrnka se usadí. V ústí řeky je tak hromaděň štěrku a písek, které řeka stále doplňuje novým materiálem.

Sedimentologické procesy si většinou lze jen obtížně představit, a proto si je přiblížíme analogiemi z lidského světa. Ukládání vrstev na svahu delty si můžeme připodobnit k zavážení vodou zatopeného kráterovitého výkopu směsí písku, zaoblených kamenů, prachu a jílu, vysypávaných z nákladního automobilu.

Štěrkové polohy vznikly sesouváním materiálu po deltovém svahu. Dno se směrem z rovného říčního koryta (v našem případě) nořilo do jezerní hlubiny. Štěrkopískové nakupeniny v ústí brzy ztratily na svažitém dně stabilitu. Směs valounů a písku se pak sesouvala po ukloněném dně a ukládala do vrstev, které svou šikmou orientací zhruba kopírovaly sklon dna. V literatuře je sesouvání sedimentů nazýváno termínem úlomkotok (debris flow³³). Opakovanými úlomkotoky vznikla mocná štěrková poloha uprostřed profilu, složená z po sobě následujících sesuvů hrubého materiálu i svrchní tenká štěrková poloha v horní části profilu (obr. 3). Někdy se sediment nesouval jako homogenní masa, ale po svahu se kutálely a sklouzávaly jednotlivé valouny. Poté, co se první z nich zastavil, ostatní do něj ze zadu narážely. Tak směrem proti svahu přirůstala vrstva složená jen z valounů. V literatuře se nazývá debris fall,³⁴ což si můžeme přeložit jako „úlomkopád“. V naší analogii si nakupení úlomkotoků a úlom-

Obr. 4

kopádů představme tak, že auto vysype svůj náklad z korby do vody podél stěny výkopu. Každá další vykládka je přisypána na předchozí a promíchaná směs písku i kamenů se vždy sesune po svažitém, ponořeném dně výsypky. Místy se po svahu výsypky skutálejí destabilizované samostatné valouny.

Jindy si říční proud uchoval energii i po vstupu do jezera. Svou silou překonal samotné ústí, tedy rozhraní mezi korytem řeky a okrajem jezera, a hnal se dál pod svažitým dně, pod jinak klidnou hladinou.³⁵ V uložených sedimentech vymlel kanál, jímž se pohyboval do hlubiny. Teprve v jejích temnotách nakonec pozbyl energii a splýnul s nehybnou vodou. Proud s sebou přinesl štěrky a písek a tyto na dně kanálu aranžoval do tenkých vrstev. Tímto způsobem sedimentovaly tenké vrstvy písku i drobnobunkého štěrku. Literatura tyto proudy nazývá turbiditní proudy.³⁶ Na rozdíl od úlomkotoků a úlomkopádů, ve kterých se sediment pohyboval jako masa nebo jednotlivé částice, byl sediment turbiditního proudu unášen nebo posunován po dně zvrženou proudící vodou. Proud opakovaně strhával z říčního ústí nebo ze svahu delty také větší valouny. Tyto se pak posunovaly a kutálely jako úlomkopády. Když pak pozbyly schopnost pohybu, shlukly se na již uložené pískové vrstvy. V naší analogii přitáhneme k nádrži tlustou hadici a vložíme ji do vody tak, aby ústí hadice leželo pod hladinou, na vnějším okraji poslední výsypky z nákladního auta. Pak na chvíli pustíme natlačenou, pískem, valounky a prachem zašpiněnou vodu. Silný proud z hadice rozrazí klidnou vodu nádrže. Pod hladinou udeří do ponořeného povrchu výsypky a rozplaví část jejího písku a štěrku. Zvržená směs vody a materiálu se pak žene do hloubky. Proud zároveň strhává ze svažitého dna i kameny a kutálí je nebo jimi smýká po povrchu ponořeného svahu. Teprve dál od ústí hadice, ale stále na svahu výsypky či až

na jejím úpatí, se důsledkem ztráty energie proudu začnou usazovat vrstvičky písku. Stržené kameny zůstanou mezi vrstvičkami buď jako jednotlivé valouny, nebo shluky vzájemně se dotýkajících valounů.

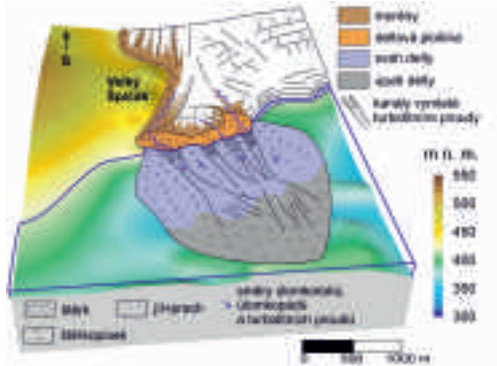
Střídání šterkových poloh s pískovými, patrné v profilu, dokládá, že během existence delty opakovaně docházelo jak k sesouvání a kutálení materiálu z destabilizovaného ústí, tak k rozmývání a převrstvování svažitého dna proudu. Přitom byl neustále vířen jemný, prachovitojílovitý kal. Když sesuvy a proudění po svahu delty ustaly, voda se zklidnila. Zavládly podmínky vhodné pro sedimentaci zvrženého kalu. Drobounké prachové a jílové částičky se pozvolna snášely vodním sloupcem. Sedly na svažitě dno a pokryly v tu chvíli naposled uloženou šterkovou či pískovou vrstvu. Klidovou fází mohly vyvolat zejména dvě příčiny, obě spojené s ústící řekou. První možnost souvisí s vodnatostí řeky během ročních období. Ledovcové řeky fungují sezónně, se slabými až nulovými průtoky na podzim a v zimě a s povodňovými stavy za jarního až letního tání. Během zimy hladina jezera zamrzla a kal mohl ze znehýbněné vodní masy sedimentovat.³⁷ Druhá možnost je spojena s charakterem ústícího toku. Ledovcové řeky rychle mění svá nestálá koryta, odborně řečeno divočí. Změna koryt souvisí jednak s kolísavým průtokovým režimem podle ročních dob, ale i na proměnách ledovce (například z povrchu ledovce začne přitékat nová strouha tavné vody), reliéfu řečiště (rozvodněná řeka prohloubí některá koryta a teče pak hlavně jimi) a jiných příčinách. Delty živené divočími řekami proto nepřirůstají po celém svém obvodu, ale jen v těch úsecích, do nichž zrovna řeka vstupuje.³⁸ Nad nedotovanými úseky delty stojí voda klidně a kal se nerušeně ukládá. Aktivita koryt se může měnit v řádu let. Studovaný profil odpovídá spíše druhé alternativě. Kdyby vrstvy vznikaly ve vazbě na roční období, pak by se v profilu střídaly pravidelně, přesně podle opakování ročních dob. Takovou stavbu v našem profilu nepozorujeme. Šterk, písek a prach se střídají nepravidelně. Sedimenty profilu se ukládaly epizodicky, podle rozmanitých změn aktivity řeky v korytech. V naší analogii vznikne souvislá vrstva kalu na svahu výsypky až během delší pauzy v zasypávání nádrže, například v noci mezi dvěma denními směnami (varianta s ročními dobami) nebo pokud auta přestanou dovážet materiál (varianta s proměnlivostí řeky).

Další zdroj informací – vrty

Po přečtení předchozí kapitoly se celá věc jeví jasně: Sedimenty v Písečné vznikly na deltovém svahu pod hladinou stojaté vody. Jenže příroda nám nezpochybnitelné závěry skoro nikdy nedovoluje. Samotné šikmo ukloněné vrstvy, identické s vrstvami ve studovaném profilu, vznikají i za jiných okolností. Jsou jimi katastrofické události související s protržením ledovcem hrazeného jezera nebo téměř okamžitým roztáním části ledovce důsledkem podledovcového sopečného výbuchu.³⁹ Najednou dojde k místně omezenému, náhlému uvolnění ohromných vodních spoust, které pak odtékají jako přívalové, mimořádně vodnaté a prudké řeky. V odborné literatuře se nazývají jökulhlaupy, podle názvu těchto katastrofických povodní na Islandu, odkud jsou hlavně popisovány.⁴⁰ Na jejich dně se tvoří ohromné duny. Vodní proud žene po náběžné straně každé duny šterkopísek. Na hraně duny pak zmítaný materiál sklouzává

Obr. 5

Obr. 6

po prudké, poproudové straně, kde se, už skryt v proudového stínu, ukládá do šikmých vrstev. V našem případě je vulkanická příčina vyloučena kvůli absenci sopečných hornin, stářím spadajících do doby zalednění. Zvažovat můžeme jen průval jezera. Z interpretačních úvah nesmíme vynechat ani podledovcové tunely.⁴¹ Ty vyhlubuje tavná voda podél rozhraní ledovce a podložního terénu a vyplňuje je podobnými dunami, jaké vznikají po protržení jezer.

Interpretace sedimentů se tedy nezbavila otazníku. Delta v klidném jezeře, duna v nespoutané řece, nebo tunel pod ledovcem? Bádání muselo pokračovat. Nedoceňitelné informace poskytla dokumentace vrtů, provedených v minulosti k výpočtu kapacity štěrkopískového ložiska. Vrtnou dokumentaci spravuje Geofond, specializované pracoviště sídlící v Praze. Digitalizovaný archiv Geofondu zahrnuje na tři desítky vrtů ložiska Písečná a jeho bezprostředního okolí, s maximální hloubkou 38 m. Z vrtů lze sestavit geologické řezy, a to následující metodou: 1) vybereme vhodné vrty; 2) podle archivní dokumentace nakreslíme geologickou stavbu vrtů, 3) prokreslené profily vrtů rozmístíme v grafickém programu či na papíře tak, aby jejich vzdálenost a výškové rozdíly odpovídaly terénní skutečnosti, pochopitelně ve zmenšeném měřítku, 4) propojíme stejné horniny ve všech vrtech liniemi. Nebo můžeme ve vrtech zjistit, které typy hornin se vždy vyskytují společně, například se v profilu vrtem opakovaně vzájemně střídají. Tyto skupiny hornin má smysl slučovat dohromady, jelikož prostorově spjaté horniny mohly vznikat za podobných podmínek (platí to hlavně pro sedimenty). Tímto postupem získáme představu o velikosti, tvaru a vzájemných vztazích horninových těles.

Na základě četných vrtů byla v rámci výzkumu sestavena řada geologických řezů. Obrázek č. 4 znázorňuje dva nejinstruktivnější řezy. Prvním je řez A-A', zastihující průřez celým ložiskem přibližně v západovýchodním směru a s lomením v jednom bodě. Druhým je řez B-B' v severojižním směru, ovšem tažený jen prostorem západní pískovny. Těžba později postoupila i do míst, kde byly vrty předtím provedeny. Nešlo o vrtání přímo v pískovně.

Z řezu A-A' je patrné následující: Skalní podloží je sice členité, ale celkově upadá do údolí Bělé. Hrubozrné sedimenty (šterkopísek) jsou vázány jen na údolní svah (prostor západní pískovny). V centru údolí převažují jíly, prach a písek. Ve směru od okraje do centra údolí tedy sedimenty rychle zjemňují.

Z řezu B-B' je zjevný opět úklon skalního podloží do údolí a vazba šterkopískových sedimentů na tento svah. V severní polovině řezu pozorujeme nad šterkopískem hrubý šterk. V tomto řezu tedy sedimenty těsně pod povrchem náhle hrubnou.

Stejný vývoj ukazují i ostatní řezy, které byly podle archivní vrtné dokumentace zhotoveny. Šterkopísky se vyskytují jen podél okraje údolí, na svahu mezi železniční tratí a Velkým Špičákem (v obou pískovnách). Šterkopísky překrývá tenká, šterková vrstva. Již v prostoru železniční stanice jsou však šterkopísky zhruba v horizontálním směru rychle vystřídány jemnozrnnými uloženinami (jílem, prachem a pískem), které poté pokračují pod terémem dále na jih od železniční stanice.

Interpretace všech poznatků

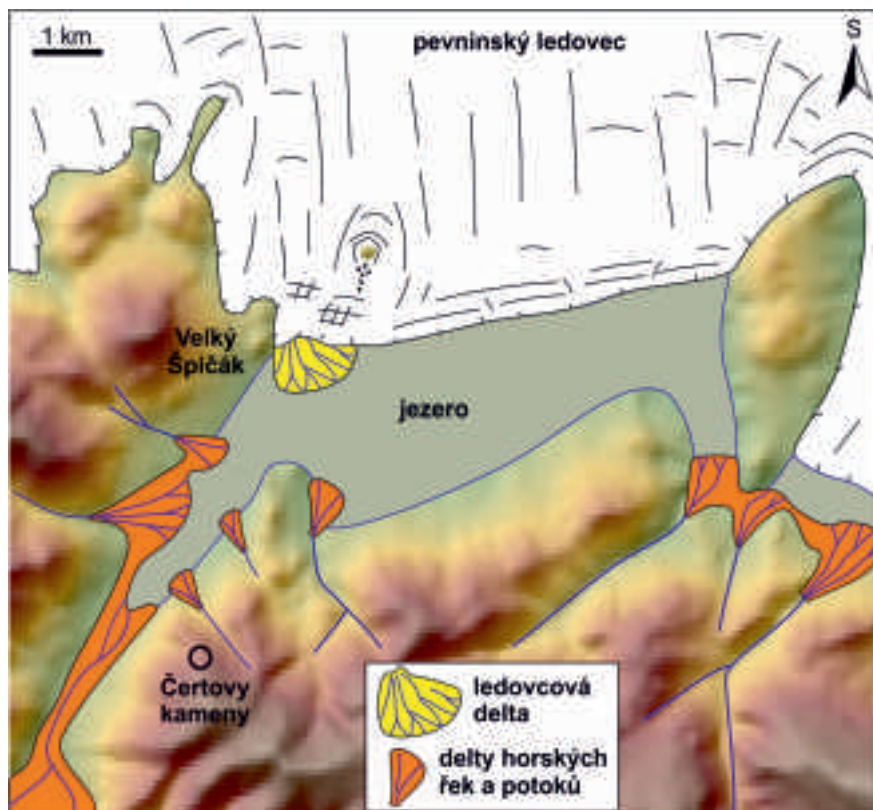
Náhlé zjemňování sedimentů směrem od Velkého Špičáku k nádraží v Písečné dokazuje, že transportní energie vody velmi rychle klesala směrem od okraje do centra údolí. Jihovýchodní orientace vrstev⁴² dokládá přirůstání sedimentárního tělesa ve shodném směru. To jsou důležitá fakta potvrzující deltovou hypotézu. Alternativní výklady, tedy dunu v prudké řece nebo výplň podledovcového tunelu, zjemňovací trend nepodporuje. Duna poproudově přirůstající podél toku prudké řeky by měla větší zrnitostní stálost ve směru přirůstání. Proudové podmínky v řece potřebné velikosti by na vzdálenost přibližně 1 km nezeslábly natolik, aby sedimentace přešla ze šterkopísku do písku, jílu a prachu.⁴³ Totéž platí pro podledovcové tunely, jimiž voda proudí vytrvale jako potrubím.^{44,45} Hloubka řeky nebo výška tunelu by musely přinejmenším překračovat výšku profilu z roku 2015, tj. 4,5 m. Vzhledem k celkové asi dvacetimetrové mocnosti šikmo zvrstvené části ložiska⁴⁶ by muselo jít o řeku nepřirozeně enormní velikosti, uvážíme-li rozměry údolí a rovněž mocnost ledovce v řádu desítek metrů. Tunel zasahující pod led, daleko do zápolí mocného ledovce, by navíc obtížně pronikal okrajovou, k podloží přimrzlou zónou ledovcového štítu, jak bylo zmíněno ve druhé kapitole.

Významným dokladem deltové interpretace je deskovitá, vodorovně uložená vrstva šterku, popsána Z. Gábou^{47,48} a zastížená vrty. Tato vrstva spočívá pod povrchem, mezi západní pískovnou a autobusovou zastávkou „Supíkovice, jeskyně“. Jako poklička přikrývá šikmo uložené vrstvy pod sebou. Dnes lze vodorovnou vrstvu v západní pískovně spatřit pouze pod horní hranou jinak zasucené hlavní stěny (obr. 2). Vrstva není jednolitá, ale skládá se z přibližně vodorovných poloh velkých valounů

a poloh menších valounů a písku. V každé vrstvě leží velké, ploché valouny přibližně vodorovně vedle sebe. Valouny se takto poskládaly v mělkých, nejasně ohraničených korytech prudkých ledovcových řek. Na jejich dnech tak vznikl valounový koberec (diffuse gravel sheets⁴⁹), na kterém se místy tvořily nakupeniny více valounů a valounů a písku, tzv. lavice (bars⁵⁰). Podobné šterkové koberce a nevysoké rovné šterkové lavice se tvořily na jesenických řekách i za nedávných povodní a k vidění byly vždy po opadu záplav. Vodorovná šterková vrstva vznikla v nadhladinové části delty (na deltové plošině), na které se říční koryta větvila a ústila do jezera. Delta rostla směrem do jezera neustávajícími dodávkami šterku a písku říčními koryty po deltové plošině až k vyústění koryt do stojaté vody (obr. 5). Odtamtud se materiál dál pohyboval po svažitém dně delty do hloubky. S každým přírůstkem delty se na úkor volné hladiny jezera zvětšovala rozloha deltové plošiny. Lze tedy říci, že deltová plošina s koryty přirůstala přes již uložené šikmé vrstvy deltového svahu. Proto je pokličkovité překrytí šikmých vrstev vodorovnou vrstvou typické pro strukturu delt.

Známé poznatky prozrazují trojdílnou stavbu delty pod Velkým Špičákem (obr. 6). Na okraji existoval deltový svah (delta slope, foreset) s šikmými vrstvami, uloženými úlomkotoky, úlomkopády a turbiditními proudy na ukloněném dně pod hladinou jezera. Dále od okraje údolí, a tím i hlouběji, v prostoru dnešního nádraží v Písečné a jižně od něj, se ukládaly jemné sedimenty úpatí delty (prodelta). Povrch delty nad hladinou jezera představovala deltová plošina s říčními koryty (delta plain, topset). Na základě této stavby lze deltu označit jako klasickou gilbertovskou deltu podle klasifikace George Postmy⁵¹ a jako glaci-fluviální deltu nebo deltu v kontaktu s ledovcem (ice-contact delta) podle klasifikace Idy Lønne.⁵² Z. Gába^{53, 54} popsal ze svrchní části západní pískovny ještě jiné hrubé šterky, které vyplňovaly výmoly v už popsaných vodorovných i šikmo zvrstvených sedimentech, a pak písčito-prachovito-jílovitý sediment s roztroušenými valouny, který ležel ještě nad vodorovnou šterkovou vrstvou. Autor považoval tyto sedimenty za usazeniny pohybujícího se ledovce (tzv. bazální till neboli souvková hlína). Měly vzniknout při obnoveném postupu dočasně stagnujícího ledovce. Dnes tyto sedimenty nejsou v pískovně už k vidění, takže je nelze posoudit podle modernější literatury. Mohlo ale jít rovněž o skluzy materiálu přímo z ledovce.⁵⁵ Čelo ledovce na úbočí Velkého Špičáku bylo pravděpodobně velmi členité, jako čela současných ledovců. Místy z ledovce vytékaly potoky živící deltu, ale někde zůstaly bloky ledu s morénami. Jak led roztával, hlinitokamenitý materiál morén sklouzával před ledovec, na deltovou plošinu a možná i k jezeru, na deltový svah. Diskutabilní sedimenty dokonce nemusely nutně souviset s ledovcem, ale i s návěji větru a svahovými procesy v obdobích po ústupu zalednění. Do případného nového odkrytí těchto sedimentů se však podrobnějších informací nedočkáme.

Kombinací všech důkazů – analýzy sedimentů v profilu, zrnitostních změn doložených starými vrty a dříve publikovaných popisů pískovny – bylo možné zúžit všechny tři možné interpretace vzniku ložiska v Písečné pouze na deltu. To ovšem znamená, že ledovcem zahrazenou část údolí, tj. úsek mezi Písečnou a Jeseníkem, vyplňovalo mnohem rozlehlejší a hlubší jezero, než jaké předpokládaly starší rekonstrukce (obr. 7).

Obr. 7

Deltová interpretace lokality Písečná zapadá do dnešních rekonstrukcí těchto prostředí. Podobné ledovcové delty v horském prostředí byly popsány ze Severní Ameriky,⁵⁶ německého Leineberglandu⁵⁷ i polských Sudet.^{58, 59}

Rekonstrukce ledovcového jezera

Představme si, že stojíme na vyhlídce Čertovy kameny a shlížíme k severu, do údolí Bělé (obr. 1). Blízko pod námi se k severovýchodu, podél řeky, táhne obec Česká Ves, plynule přecházející do sousední Písečné. Bělá právě v Písečné uhýbá v devadesátistupňovém úhlu doprava a razí si cestu skalní soutěskou k jihovýchodu, aby se za Studeným Zejfem otočila stejně náhle a znovu v pravém úhlu opět k severovýchodu a zaoblenějším údolím pokračovala k Mikulovicím a dále do Polska. Před námi vlevo za řekou sedí zavalitá homole nazývaná Křemenáč, s vrcholkem v 735 m n. m. Jihozápadním směrem navazují na Křemenáč další kóty Sokolského hřbetu. Přímo před sebou, nad Písečnou, vidíme na úpatí Křemenáče hřeben Velkého Špičáku s budovou správy Jeskyní Na Špičáku v popředí. O kousek dál vpravo pak osamělý pahorek Na Vyhlídce s jeho 503 m n. m. Severním směrem se krajina zplošťuje a daleko na hori-

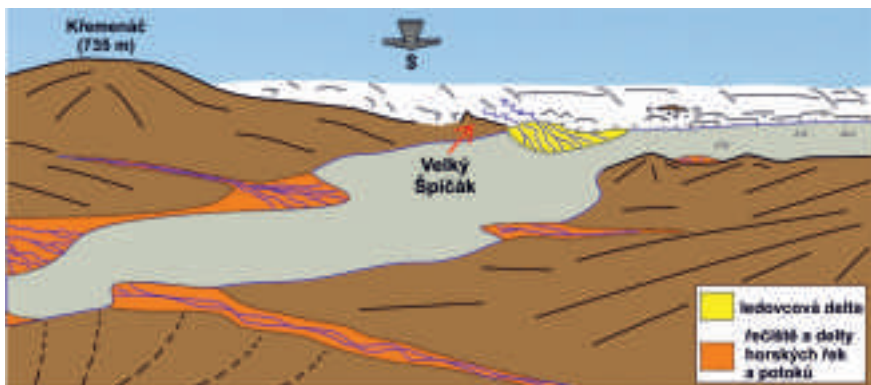
zontu mizí v široké Středoevropské nížině. Všimněme si hlavní stěny západní pískovny v Písečné, vpravo pod budovou správy jeskynní. Přilehlou východní pískovnu nám zcela ukrývá vegetace. Na jejím dně se rozkládá závod s nápadným komínem.

Vraťme se v čase o půl milionů let nazpět, do pleistocénu, tradičně, i když neaktuálně řečeno starších čtvrtohor. Pořád bychom stáli na Čertových kamenech (obr. 8). Vrcholil elsterský glaciál a Evropu již desítky tisíc let svíralo vpravdě polární klima. Svahy bezprostředně pod námi, kopce napravo i protilehlý Sokolský hřbet nezkrášloval žádný strom, keř ani pruh trávy. Stráně pokrývala jen kamenitá suť nebo jemná drť mrazově rozpukaných hornin, dodávajících celému horstvu ponuré odstíny šedé a hnědé. Jediné lišejníky statečně vzdorovaly nehostinným podmínkám na blocích a kamenech. Tu a tam trčely ze svahů osamělé skály a jejich skupiny, včetně našich Čertových kamenů.

Panorama dále na sever zabíral ledovcový štít. Z Čertových kamenů bychom měli jako na dlani jeho čelo. Ledovec se opíral o východní svah Křemenáče, odkud se táhl z našeho pohledu doprava, na protilehlé svahy Rejvízské hornatiny. Okraj ledovce nepřesahoval první desítku metrů výšky. Ovšem do zápolí ledová masa klenbovitě rostla do podoby mohutného, 200 a více m tlustého štítu, položeného k obzoru, a pak ještě skoro 2 000 km za něj, do Skandinávského pohoří. Kam bychom z Čertových kamenů severním směrem dohlédli, neviděli bychom za Křemenáčem nic krom bílé ledové peřiny, mírně vypouklé, celkově spíše rovné, a jen podél horských svahů lehce načechrané. Členitost periferní zóny ledovce způsobovalo zvlněné podloží. Z pod ledovce hned na jeho okraji vyčníval ostrý skalní hřeben Velkého Špičáku. Ledovec pokrýval pahorek Na Vyhlídce i okolní, nižší kopečky. V místě překryvu pahorků byl ledovec vypouklý a hustě rozpukaný. Je možné, že v době, kterou popisujeme, už vrcholek kopce Na Vyhlídce čněl nad ztenčující se ledovec. Také podél okrajů ledovce na svazích hor pronikaly tvrdým ledem hluboké trhliny.

V zimních měsících, kdy hory i ledovec pokrýval sníh, oslepila by nás pouze lesklá sněžná bělost. Léto nabízelo zajímavější kontrasty. Rejvízská hornatina a Sokolský hřbet temně čněly na popředí jasně bílého ledovce, blyštícího se proti azurové obloze. To ovšem platilo jen za hezkého počasí. Pod mrakem jas ledu zmatněl do bílošedé a ledovec na obzoru splýval s řádností zataženého nebe.

V údolí Bělé bylo s příchodem léta opravdu dost vody. Půda během mnoha tisíciletí glaciálního klimatu zmrzla do permafrostu. Povrchová zóna permafrostu však neodolávala letním teplotám a tála, jako dnes v polárních končinách. Ze svahů se posunovala zvodnělá suť a voda ze strání se soustředila do stroužek a potoků, které ústily do Bělé. Veškerá voda z povodí končila v bělském údolí. Nejvydatnějšími zdroji vody ovšem byly sníh a ledovec. Sněhová dodávka vody měla velký význam, srovnáme-li plochu povodí s plochou cílového údolí. Ledovec hrál významnou úlohu kvůli svému objemu. Každoroční odtávání ledovce však změnilo jeho celkovou rozlohu a tloušťku až v dlouhodobém časovém měřítku. Údolí zůstávalo ledovcem zahrazeno. Voda z hor i ledovce samotného neměla kam odtékat a shromažďovala se v nezaledněném úseku údolí, mezi svahy hor a čelem ledovce.

Obr. 8

Proto se v našem oknu do minulosti pod Čertovými kameny nevinula řeka obklopená pozvolnými svahy, ale rozlévalo se tam jezero. Hladina jezera dosahovala těsně pod horní okraj dnešní hlavní stěny západní pískovny v Písečné. Právě na této úrovni probíhá geologická hranice mezi sérií šikmých vrstev štěrku, písku a prachu a deskovitou, horizontální vrstvou štěrku, zmíněná výše. Je to hranice mezi deltovým svahem pod hladinou jezera a deltovou plošinou s rameny potoků nad hladinou jezera. Tato hranice leží v nadmořské výšce zhruba 430 m, z čehož vyplývá, že ve stejné výšce ležela i jezerní hladina. Podle tohoto údaje můžeme v naší představě vykreslit rozlohu i tvar jezera (obr. 7). Vodní plocha se bělským údolím protahovala téměř až k současnému Jeseníku. Nad dnešní Písečnou se rozšiřovala skoro pod Velký Špičák a k východu přes Studený Zejf za Široký Brod na úbočí Strážiska a Bílého kamene. Zhruba mezi Hradcem a Górou Parkovou nad Mikulovicemi zahrazoval jezero přímo ledovec. Během větrného počasí se vlny jezera třísťily o led. Opakované úderly vln narušovaly sice tvrdý, ale křehký ledovec a odlamovaly z něj kry. Okraj ledovce mezi Hradcem a Górou Parkovou tedy tvořila svislá stěna odlomeného ledu a na jezeře pod stěnou vítr pohupoval krami. V dálce, pod Górou Parkovou, bychom ještě zahlédli, jak jezero zčásti obepínalo Rejvízskou hornatinu a pokračovalo dál na východ. Tuto část panoramatu nám však zčásti zakrýval masiv přímo před námi vpravo.

Kdo by se těšil na stříbřitě lesklou hladinu průzračné vody s rovnými, stabilními plážemi, byl by zklamán. Ledovcová jezera, navíc obklopená horami, jsou zpravidla znečištěná přínosy potoků. A naše jezero mělo přítoků požehnaně. Na jihozápadním okraji, v místě současného Jeseníku, ústily do jezera říčky Bělá a Staříč. Delta obou spojených toků rychle rostla do jezera a zatlačovala volnou hladinu k severovýchodu. Jiný vydatný vstup musel existovat naproti dnešním řetězárnám v České Vsi, kde do jezera ústila Lubina, přinášející sediment z údolí mezi Černou horou a Jehlanem v Sokolském hřbetu. Kromě těchto větších říček vtékaly do jezera ze všech stran krátké potůčky, a hlavně do něj ze svahů plošně vstupovaly zvodnělé hlinitokamenité zvětraliny. Voda v jezeře se neustále kalila zvěřeným bahem a příbřeží zanášely splaveniny.

Z úbočí Křemenáče a z klenutého, puklinami rozervaného povrchu ledovce stékaly proti sobě potoky a stroužky. Mezi východním úbočím Velkého Špičáku a ledovcem se spojovaly v divočí říku, která vzápětí vstupovala do jezera. Je možné, že zde pořád setrval okraj ledovce, táním značně ztenčený, a vodní tok si prorazil cestu i pod ledem, jako na ilustračním obr. 5. Stále citelnější oteplování podnebí závěrem ledové doby totiž vyvolávalo tání ledu nejen na povrchu ledovce, ale i od jeho spodiny.⁶⁰ Pokud byl ledovec už dostatečně oslaben, mohla řeka pronikat i pod něj, ale jen podél samotné, první stovky metrů široké, roztáváním ztenčené periferní zóny ledovcového štítu. Pod nitro ledovce směrem na sever nepronikala kvůli přetrvávajícímu přimrznutí zápolí. Naopak záhy zpod periferie ledovce zase vytékala, jako na zmíněném ilustračním obrázku. Řeka se do hladiny jezera zakusovala rok od roku rozlehlejší deltovou plošinou. Kdybychom stáli nad jedním z aktivních koryt deltové plošiny, slyšeli bychom ze zpěnění řeky rachot valounů, proudem vlečených po dně. Zdroje materiálu pro řeku a růst delty byly objemné. Ledovec totiž na úbočí a úpatí Křemenáče erodoval kamenité svahoviny, takže okrajová zóna ledovce podél Velkého Špičáku obsahovala množství vmrzlé suti, která špinila původně modrobílý led do šeda a hněda a formovala morénové nakupeniny. Jíl a prach splavené potoky hnědošedě zakalovaly jezero v širokém obvodu kolem deltové plošiny.

Vylíčeným způsobem si lze představit krajinu mezi Sokolským hřbetem a Rejvízskou hornatinou během největšího zalednění evropského kontinentu. Co ale následovalo? Jezero mohlo částečně přetékat podél rozhraní ledovce a Rejvízské hornatiny důsledkem vyplňování jezerní pánve sedimenty a zmenšováním prostoru pro volnou vodu. Existenci jezera samotného a hromadění sedimentů v údolí Bělé jasně podmiňovala přítomnost ledovcové bariéry. Ta ovšem s postupujícím roztáváním ledovcového štítu přestávala plnit svou hrázní úlohu. Ledovec nakonec ustoupil z úbočí hor a jezero definitivně vyteklo. Vznikla ledovcová řeka, která musela téci mezi ledovcem a pohořím pryč, patrně severovýchodním směrem a pak dále podle průběhu okraje ledovce. Na vhodných, níže položených místech, patrně vznikala nová ledovcem hrazená jezera. I ta ale s celkovým ústupem ledovce postupně zanikala.

Popsanou rekonstrukci se nám snaží komplikovat severské valouny ve svahu severně od řetězárny v České Vsi, zmíněné v úvodu. Jak se dostaly tak daleko na jihozápad od delty? Nabízejí se nejméně čtyři varianty. 1) Buď s ledovcem, pokud vyplnil i kotlinu Bělé jihozápadně od Písečné (viz přehled názorů v úvodu a obr. 1). Následně by jezero napouštěl především roztávající led přímo v kotlině, podobně jako v některých případech ze Severní Ameriky nebo Špicberků.^{61,62} Delta by se začala tvořit v pozdní etapě ústupu ledovce, po úplném roztátí ledovcového výběžku v kotlině a ústupu čela ledovce z jezera na úroveň Velkého Špičáku. 2) S ledovcem, který by obnovil svůj postup až po vytvoření delty a pronikl by do oblasti jižně od Písečné, v souladu s dřívějšími interpretacemi.⁶³ Hladinu jezera by v tomto případě musel zatlačit výše na svahy hor. 3) Jako materiál vmrzlý do ker, odpadlých z ledovcového čela a větrem odvanutých po hladině jezera na jihozápad. 4) Přemísťováním materiálu od pobřeží do centra zanikajícího jezera splachy z jeho vynořujících se břehů. Problém zůstává zahalen tajemstvím spolu s otázkou (ne)zalednění kotliny mezi Písečnou a Jeseníkem.

Když ledovec zcela zmizel, uvolnilo se zatížení zemské kůry. Krajina jako celek začala stoupat. Řeky ve snaze vyrovnat spád svých toků, nabývající na příkrostiti zvedáním se země, intenzivně erodovaly svá znovunabytá údolí. Obnovil se dlouhodobý erozní charakter horského říčního údolí. Veškeré sedimenty v osách údolí byly odklizeny. Zmizela delta Bělé a Staříče u Jeseníku i delta Lubiny. Možná se někde, pohřbeny svahovinami, zachovaly jejich poslední zbytky, uniklé destrukci. Proč ale přečkala ledovcová delta pod Velkým Špičákem? Protože ležela vysoko ve svahu, po straně údolí, a jelikož představovala skutečně gigantickou kubaturu sedimentů. Bělá původně tekla do Mikulovic nikoli přes Studený Zejf, ale pod dnešním dnem obou pískoven přes Hradec.⁶⁴ To je prokázáno vrtným průzkumem, viz obr. 4. Delta celé řečiště zasypala a následně narůstala po svahu až pod Velký Špičák. Ohromná deltová akumulace bylo pro obnovenou Bělou přeci jen velkým soustem. Řeka si po ústupu zalednění našla snazší cestu a posunula se blíže k Písečné. Ještě později se pak prohlodala podél zlomové poruchy v pevných horninách a vyhloubila kaňon vedoucí přes Studený Zejf k Širokému Brodu. Vysoko položená postranní poloha však byla hlavní příčinou, proč většina deltového tělesa unikla říční erozi. Bez této okolnosti by delta zanikla a my bychom se nikdy nedozvěděli, že mezi Písečnou a Jeseníkem kdysi existovalo ledovcem hrazené jezero.

Poděkování

Děkuji majitelům Rezidence u jezera za povolení ke vstupu do jejich pískovny a umožnění geologického výzkumu.

Kromě výše popsané analýzy sedimentů v profilu a ve starých vrtech zahrnovalo studium pískovny v letech 2013–2015 rovněž vytvoření počítačového modelu předkvarterního reliéfu a georadarový průzkum. Tímto děkuji kolegům, kteří se mnou na výzkumu pískovny spolupracovali, jmenovitě Zuzaně Skácelové (Česká geologická služba, pobočka Jeseník), Zbyňku Engelovi a Barboře Procházkové (Katedra fyzické geografie a geoeekologie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy), Danielu Nývl-tovi (Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity) a Slavomíru Nehybovi (Ústav geologických věd, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity).

Úplné výsledky výzkumu byly publikovány v odborném geologickém časopise *Acta Geologica Polonica* (citace: Hanáček M., Nývlt D., Skácelová Z., Nehyba S., Procházková B., Engel Z.: Sedimentary evidence for an ice-sheet dammed lake in a mountain valley of the Eastern Sudetes, Czechia. *Acta Geologica Polonica* 68, 2018, s. 107–134).

Děkuji Centru polární ekologie Přírodovědecké fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, které mi umožnilo výzkum na Špicberkách, kde jsem pozorováním současných ledovců získal podněty pro interpretaci pleistocenního zalednění jeseníckého regionu.

Vlastivědnému muzeu v Šumperku děkuji za zpřístupnění rukopisu práce Z. Gáby *Dokumentace a výzkum těžené lokality Písečná*.

POZNÁMKY

1. CHÁB, Jan – ČURDA, Jan – KOČANDRLE, Jaroslav – MANOVÁ, Magdalena – NÝVL, Daniel – PECINA, Vratislav – SKÁCELOVÁ, Darja – VEČEŘA, Josef – ŽÁČEK, Vladimír: *Základní geologická mapa České republiky 1 : 25 000 list 14-224 Jeseník s Vysvětlivkami*. Česká geologická služba, Praha 2004, s. 10.
2. Tamtéž, s. 11, mapa.
3. MOJSKI, Jozef. E.: *Pleistocene glacial events in Poland*. In: EHLERS, Jürgen – KOZARSKI, Stefan – GIBBARD, Philip (eds.): *Glacial deposits in North-East Europe*, A. A. Balkema, Rotterdam/Brookfield, 1995, s. 288.
4. MARKS, Leszek: *Quaternary Glaciations in Poland*. In: EHLERS, Jürgen – GIBBARD, Philip L. – HUGHES, Philip, D. (eds.): *Quaternary Glaciations – Extent and Chronology Part IV – a closer look*, Elsevier, Amsterdam 2011, s. 300.
5. CHÁB, Jan a kol.: *Základní geologická...*, opak cit., s. 10, 11.
6. CHÁB, Jan a kol.: *Základní geologická...*, opak cit., mapa.
7. BRODZIKOWSKI, Krzysztof: *Pre-Vistulian glaciotectionic features in southwestern Poland*. In: EHLERS, Jürgen – KOZARSKI, Stefan – GIBBARD, Philip (eds.): *Glacial deposits in North-East Europe*, A. A. Balkema, Rotterdam/Brookfield 1995, s. 343.
8. SZPONAR, Adolf: *Chronostratygrafia i etapy deglacjacji strefy przedgórskiej Sudetów w okresie zlodowacenia środkowopolskiego*. In: Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Geograficzne 45, Wrocław 1986, s. 140–141.
9. GÁBA, Zdeněk: *Nejzazší výskyty uloženin kontinentálního zalednění na Jeseníku*. Časopis Slezského muzea, série A 21, 1972, s. 137.
10. NÝVL, Daniel – ENGEL, Zbyněk – TYRÁČEK, Jaroslav: *Pleistocene Glaciations of Czechia*. In: EHLERS Jürgen – GIBBARD, Philip L. – HUGHES, Philip, D. (eds.): *Quaternary Glaciations – Extent and Chronology, A closer look*. Developments in Quaternary Science 15, Elsevier, mapová příloha dostupná na adrese: https://www.researchgate.net/publication/288000323_Nyvl_et_al_2011_QuatGlac_limits
11. GÁBA, Zdeněk: *Těžba ledovcových sedimentů – zpětný pohled a výhled*. In: VEČEŘA, J. (ed.): *XV. svatováclavské setkání v Jeseníku*. Nerostné bohatství Jesenícka a jeho využití. Sborník referátů, 2015, s. 46.
12. <https://kontaminace.cenia.cz/>.
13. GÁBA, Zdeněk: *Těžba ledovcových sedimentů...*, s. 46.
14. GÁBA, Zdeněk: *Uložení kontinentálního ledovce u Písečné na severní Moravě*. Časopis Slezského muzea, série A 30, 1981 s. 241–253.
15. GÁBA, Zdeněk: *Dokumentace a výzkum těžební lokality Písečná*. Vlastivědné muzeum v Šumperku, Šumperk 1981, 91 s.
16. PROSOVÁ, Marie: *Oscilační zóna kontinentálního ledovce*. *Jesenická oblast*. Acta Universitatis Carolinae, Geologica 3, 1981, s. 280–283, 286.
17. MACOUN, Jaroslav – ŠIBRAVA, Vladimír – TYRÁČEK, Jaroslav – KNEBLOVÁ-VODIČKOVÁ, Vlasta: *Kvartér Ostravska a Moravské brány*. Ústřední ústav geologický, Praha 1965, s. 54–55, tab. II, obr. 2.
18. SVOBODA, Josef – DVOŘÁK, Josef – HAVLENA, Václav – HAVLÍČEK, Vladimír – HORNÝ, Radvan – CHLUPÁČ, Ivo – KLEIN, Vladimír – KOPECKÝ, Lubomír – MALECHA, Adolf – MALKOVSKÝ, Miroslav – SOUKUP, Josef – TÁSLER, Radko – VÁCL, Jaroslav – ŽEBERA, Karel: *Regionální geologie ČSSR. Díl I. Český masív. Svazek 2. Algonkium – kvartér*. Ústřední ústav geologický, Praha 1964, Tab. CII, obr. 2.
19. KUNSKÝ, Josef. 1968: *Vývoj povrchových tvarů. Zalednění*. In: MACEK, J. (ed.): *Československá vlastivěda. Díl I. Příroda*. Svazek 1. Geologie, fyzický zeměpis, Socialistická akademie ve spolupráci s Československou akademií věd, Praha, 1981, s. 374.
20. *Geologické lokality. Opuštěná pískovna v Písečné*. [online]. (C) 2003–2012 ČGS, [cit. 20. 2. 2020]. Dostupné z: <http://lokality.geology.cz/2570>.
21. JÜTTNER, Karel: *Das nordische Diluvium im westlichen Teile von Österr.-Schlesien*. Zeitschrift des mährischen Landesmuseums, 12, 1912 s. 191–265.
22. GÁBA, Zdeněk: *Uložení...*, s. 249–250.
23. GÁBA, Zdeněk: *Dokumentace...*, s. 76–78.
24. ZIELIŃSKI, Tomasz – VAN LOON, Antonius. J.: *Subaerial terminoglacial fans III: overview of sedimentary characteristics and depositional model*. Geologie en Mijnbouw 79, 2000, s. 93–107.
25. KRZYSZKOWSKI, Dariusz – ZIELIŃSKI, Tomasz: *The Pleistocene end moraine fans: controls on their sedimentation and location*. Sedimentary Geology 149, 2002, s. 73–92.
26. GÁBA, Zdeněk: *Styk ledovcových uloženin s krystalikem v Supíkovicích*. Jeseníky. Práce odboru přírodních věd Vlastivědného ústavu v Olomouci 36, 1987, s. 12–13.
27. HALL, Adrian. M. – MIGOŃ, Piotr.: *The first stages of erosion by ice sheets: Evidence from*

- central Europe. *Geomorphology* 123, 2010, s. 349–363.
28. Probíhající výzkumy lokalit Písečník u Javorníku a Štachlovice u Vidnavy.
29. BORGSTRÖM, Ingmar: *Basal ice temperatures during late Weichselian deglaciation: comparison of landform assemblages in west-central Sweden*. *Annals of Glaciology* 28, 1999, s. 11.
30. HANÁČEK, Martin: *Glaciůvální výplavová plošina u Kolnovic a její srovnání s terminoglaciací – ními kužely mezi Sokolským hřbetem a Zlatohorskou vrchovinou u Jeseníku*. Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku 19, 2012, s. 23.
31. SALAMON, Tomasz: *Origin of Pleistocene outwash plains in various topographic settings, southern Poland*. *Boreas* 38, 2008, s. 362–378.
32. NEMEC, Wojciech – LØNNE, Ida – BLIKRA, Lars, H.: *The Kregnes moraine in Gauldalen, west-central Norway: anatomy of a Younger Dryas proglacial delta in a palaeofjord basin*. *Boreas*, 28, 1999, s. 454–476.
33. NEMEC, Wojciech: *Aspects of sediment movement on steep delta slopes*. In: COLELLA, Albina – PRIOR, David, B. (eds.): *Coarse-Grained Deltas*. Special Publication Number 10 of the International Association of Sedimentologists, 1990, s. 37.
34. Tamtéž, s. 37.
35. Tamtéž, s. 31.
36. Tamtéž, s. 37.
37. MASTALERZ, Krzysztof: *Diurnally and seasonally controlled sedimentation on a glaciolacustrine foreset slope: an example from the Pleistocene of eastern Poland*. In: COLELLA, Albina – PRIOR, David, B. (eds.): *Coarse-Grained Deltas*. Special Publication Number 10 of the International Association of Sedimentologists, 1990, s. 307.
38. PRIOR, David, B. – BORNHOLD, Brian, D.: *The underwater development of Holocene fan deltas*. In: COLELLA, Albina – PRIOR, David, B. (eds.): *Coarse-Grained Deltas*. Special Publication Number 10 of the International Association of Sedimentologists, 1990, s. 85–86.
39. CARLING, Paul, A.: *Freshwater megaflood sedimentation: What can we learn about generic processes?* *Earth-Science Reviews*, 125, 2013, s. 94–96.
40. RUSHMER, Eleanor, L.: *Sedimentological and geomorphological impacts of the jökulhlaup (glacial outburst flood) in January 2002 at Kverkfjöll, northern Iceland*. *Geografiska Annaler*, 88, 2006, s. 43–53.
41. SHAW, John – GORRELL, George: *Subglacially formed dunes with bimodal and graded gravel in the Trenton drumlin field, Ontario*. *Géographie physique et Quaternaire*, 45, 1991, 21–34.
42. GÁBA, Zdeněk: *Uloženíny...*, s. 244.
43. CARLING, Paul A. – MARTINI, I. Peter – HERGET, Jürgen – BORODAVKO, Pavel – PARNACHOV, Sergei: *Megaflood sedimentary valley fill: Altai Mountains, Siberia*. In: BURR, Devon, M. – CARLING, Paul, A. – BAKER, Victor, R. (eds.): *Megaflooding on Earth and Mars*, 2009, s. 243–264.
44. SHAW, John – GORRELL, George: *Subglacially formed dunes with bimodal and graded gravel in the Trenton drumlin field, Ontario*. *Géographie physique et Quaternaire*, 45, 1991, 31–32.
45. Vlastní pozorování sedimentů podledovcového tunelu na ledovci Hørbyebreen (Špicberky) v letech 2013 a 2017. Šikmo zvrstvené šěrky přetrvaly na vzdálenost min. 1,5 km.
46. GÁBA, Zdeněk: *Uloženíny...* s. 243.
47. Tamtéž, s. 243, 244.
48. Tamtéž, s. 22, 23, obr. 2
49. HEIN, Frances J. – WALKER, Roger, G.: *Bar evolution and development of stratification in gravelly, braided, Kicking Horse River, British Columbia*. *Canadian Journal of Earth Sciences* 14, 1977, s. 562–570.
50. SMITH, Norman, D.: *Sedimentology and bar formation in the upper Kicking Horse River, a braided outwash stream*. *Journal of Geology* 82, 1974, s. 205–223.
51. POSTMA, George: *Depositional architecture and facies of river and fan deltas: a synthesis*. In: COLELLA, Albina – PRIOR, David, B. (eds.): *Coarse-Grained Deltas*. Special Publication Number 10 of the International Association of Sedimentologists, 1990, s. 13–27.
52. LØNNE, Ida: *Sedimentary facies and depositional architecture of ice-contact glaciomarine systems*. *Sedimentary Geology*, 98, 1995, s. 17–20 obr. 2, 3.
53. GÁBA, Zdeněk: *Uloženíny...*, s. 244.
54. GÁBA, Zdeněk: *Dokumentace...*, s. 24–28, 36–38, obr. 4, 5, foto 5.
55. EWERTOWSKI, Marek, W. – TOMCZYK, Aleksandra, M.: *Quantification of the ice-cored moraines' short-term dynamics in the high-Arctic glaciers Ebbabreen and Ragnarbreen, Petunia-bukta, Svalbard*. *Geomorphology*, 234, 2015, s. 211–227.
56. JOHNSEN, Timothy F. – BRENNAND, Tracy, A.: *The environment in and around ice-dammed lakes in the moderately high relief setting of the southern Canadian Cordillera*. *Boreas*, 35, 2006, s. 106–125.
57. WINSEMANN, Jutta – ASPRIEN, Ulrich – MEYER, Thomas – SCHRAMM, Christoph: *Facies characteristics of Middle Pleistocene (Saalian) ice-margin subaqueous fan and delta deposits, glacial Lake Leine, NW Germany*. *Sedimentary Geology*, 193, 2007, s. 105–129.

58. SALAMON, Tomasz – KRZYSZKOWSKI, Dariusz – KOWALSKA, Anna: *Development of Pleistocene glaciomarginal lake in the foreland of the Sudetes (SW Poland)*. *Geomorphology*, 190, 2013, s. 1–15.

59. KRZYSZKOWSKI, Dariusz – KRZYWICKA, Anna – WACHECKA-KOTKOWSKA, Lucyna – SROKA, Waldemar: *The Middle Pleistocene glaciolacustrine environment of an ice-dammed mountain valley, Sudeten Mountains, Poland*. *Boreas* 48, 2019, s. 966–987.

60. LAWSON, Daniel, E.: *Distinguishing characteristics of Diamictos at the Margin of the Mata-*

nuska Glacier, Alaska. *Annals of Glaciology* 2, 1981, s. 79.

61. EYLES, Nicholas – CLARK, Bryan, M. – CLAGUE, John, J.: *Coarse-grained sediment gravity flow facies in a large supraglacial lake*. *Sedimentology*, 34, 1987, s. 212–213.

62. EWERTOWSKI, Marek: *Recent transformation in the high-Arctic glacier landsystem, Ragnarbrœn, Svalbard*. *Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography*, 96, 2014, s. 265–285.

63. GÁBA, Zdeněk: *Uloženíny...*, s. 250.

64. PROSOVÁ, Marie: *c. d.*, s. 283, 287.

Obr. 1

Severní část údolí Bělé z vyhlídky Čertovy kameny. Žlutá šipka – západní pískovna se zachovalou hlavní stěnou, modrá šipka – zarostlý areál východní pískovny. Bílé linie v mapce ve výřezu: plná čára – prokázaná hranice pevninského ledovce, přerušovaná čára – možný zásah ledovce až k Jeseníku.

Obr. 2

Hlavní stěna západní pískovny o výšce 30 m. Stav z roku 2015. Žlutá šipka ukazuje studovaný profil, viz obr. 3. Výřez: Vrstva hrubého štěrku s ploše uloženými valouny ve svrchní části profilu (sedimenty deltové plošiny). Délka měřítka: 20 cm.

Obr. 3

Studovaný profil z roku 2015. Šikmé vrstvy štěrku a písku (sedimenty deltového svahu). Ut: sedimenty úlomkotků (debris flow deposits), Up: sedimenty úlomkopádů (debris fall deposits), Ut+Up: střídání vrstev úlomkotků a úlomkopádů, Tu – sedimenty turbiditních proudů. Délka měřítka: 100 cm. Výřez: jílovitoprachovitá vrstva o mocnosti 5–10 cm ve svrchní části profilu, těsně nad horní hranou snímku celého profilu.

Obr. 4

Geologické řezy zkonstruované podle dokumentace dřívějších vrtů z archivu Geofondu.

Obr. 5

Delta ústící zespod okrajové zóny ledovce Nordenskiöldbreen na Špicberkách v roce 2012. Nad hladinou vodní plochy vidíme deltovou plošinu s divočicími říčními koryty. Všimněte si hnědého zabarvení stojaté vody rozptýleným kalem. Podobně vypadala ledovcová delta na úpatí Velkého Špičáku, pokud bychom se na ni během ledové doby dívali ze svahu Křemenáče, z místa situovaného několik stovek metrů jihozápadně od správní budovy Jeskyní Na Špičáku, v trase modré turistické stezky.

Obr. 6

Rekonstrukce ledovcové delty na úpatí Velkého Špičáku.

Obr. 7

Rekonstrukce jezera, rozlévajícího se mezi svahy Sokolského hřbetu, Rejvízké hornatiny a Góry Parkowe a od severu hrazeného pevninským ledovcem. Stav nejvyšší známé hladiny, kterou stanovuje nadmořská výška kontaktu mezi šikmo zvrstvenými štěrky a písky (ponořeného deltového svahu) a nadložní vodorovnou vrstvou štěrku (vynořenou deltovou plošinou). Kontakt je v nadmořské výšce asi 430 m. Ve stejné nadmořské výšce ležela hladina jezera v době jeho maximální rozlohy. Jezero bylo intenzivně zanášeno horskými toky a rovněž ledovcovou deltou. Detailní historie jezera (poklesy a vze-stupy hladiny, odtok vody vytlačované přinášenými sedimenty apod.) zůstávají neznámé pro nedostatek geologických důkazů.

Obr. 8

Rekonstrukce výhledu z Čertových kamenů ze stejného postavení jako na obr. 1 v době existence ledovcem hrazeného jezera.

Všechny fotografie a kresby autor (obr. 6 spolupráce Zuzana Skácelová, ČGS), mapky podle datových zdrojů Českého úřadu zeměměřičkého a katastrálního.

Vidnavské fojtství ve středověku (1268–1472)

Štěpán Koudela

Vidnava v polovině 18. století na vedutě Friedricha Bernharda Wenera (vlevo fojtský zámek). (Gemeines Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, sign. XVII. HA, Friedrich Bernhard Werner: *Topographia oder prodromus ducatus Silesiae* [...], s. 400)

Úvod

Fojtství ve Vidnavě stojí v současnosti spíše na okraji zájmu historiků, a jeho dějiny jsou tak z větší části dosud neprobádané. Tento příspěvek se proto pokouší nastínit dějiny vidnavského fojtství od jeho vzniku do roku 1472. V tomto roce byla vydána listina, která dala fojtství po časech zmatků nové právní ukotvení, a lze ji tak považovat za určitý mezník v jeho dějinách. Pokud to prameny dovolují, pokouší se příspěvek poodhalit jména jednotlivých vidnavských fojtů a stanovit jejich posloupnost v úřadě. Následující text se taktéž zaměřuje na vývoj fojtských pravomocí a snaží se odpovědět na otázku, zda to byl vývoj vzestupný, či sestupný. Pro poznání především raných dějin vidnavského fojtství jsou nejdůležitější listiny slezské provenience. Ty byly do roku 1300 vydány v šesti svazcích diplomatáře *Schlesisches Urkundenbuch*, přičemž pro účely této práce je podstatný především jeho poslední svazek.¹ Na diplomatář navazují regestové řady *Regesten zur Schlesischen Geschichte*² a *Regesty Śląskie*.³ Velmi cenným pramenem jsou rovněž nízké zemské desky, z nichž edičně vyšly tři nejstarší svazky obsahující zápisy z let 1360 až 1383.⁴

K tématu existuje poměrně široké spektrum německé i české literatury a zmínit v tomto přehledu všechny je nad možnosti tohoto příspěvku. Dosud jedinou monografií věnující se výhradně dějinám vidnavského fojtství je kniha místního regionálního historika Franze Schauera *Geschichte der Vogtei von Weidenau*.⁵ Ve třicátých letech 20. století publikovala německá historička Angela Drechslerová knihu *Altvalterland*, ve které formou regest z různých pramenů přibližuje dějiny lokalit na Jesenicku.⁶ Z české historiografie jsou nejvýznamnější dvě monografie Rudolfa Zubera *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*⁷ a *Osídlení Jesenicka do počátku 15. století*.⁸ Dějiny Slezska nejnověji shrnuje monografie *Slezsko v dějinách českého státu*.⁹

Jesenicko ve 13. století, fojtství a město Vidnava

Oblast Jesenicka prošla ve 13. století radikálními změnami, které na staletí ovlivnily ráz zdejší krajiny. Na počátku století se z velké části jednalo o pohraniční hvozdy oddělující přemyslovskou Moravu od piastovského Slezska. Na jeho sklonku to ale byla již poměrně hustě osídlená krajina s vesnicemi, několika městy a hrady. Zasloužila se o to kolonizace řízená biskupy, sedícími od roku 1000 na biskupském stolci ve Vratislavi (*Wrocław*).¹⁰ V průběhu 13. století si tito biskupové prostřednictvím kolonizace vytvořili na území Vratislavského vévodství samostatné dominiium, nazývané Nisko-otmuchovské knížectví, od roku 1290 nezávislé na moci vratislavských vévodů.¹¹

Před přesunem správních center na nově založená města se veškerá daňová, soudní a církevní moc pro tento kraj soustředila na kastelánském hradě v Otmuchově (*Otmuchów*). Kastelánie se poprvé připomíná v roce 1155 již jako majetek vratislavských biskupů.¹² Na počátku 13. století začala v otmuchovské kastelánii vznikat města a jako první byla před rokem 1223 na vlámském právu založena Nisa (*Nysa*).¹³ Po ní následovaly Glucholazy (*Glucholazy*) (před 1232) a Pačkov (*Paczków*) (1254). Na Jesenicku vznikla ve 13. století města Vidnava (1268)¹⁴ a Jeseník (1284–1295).¹⁵ Jmenovaná sídla spojovalo velké množství společných rysů, především jejich fundátor (biskup), německé právo a osoba fojta, který ve městě a jeho přilehlém okolí biskupa zastupoval.

Středověké dějiny vidnavského fojtství jsou úzce spjaty se starobylým biskupským městem Vidnavou, ležícím na pravém břehu řeky Vidnavky u polských hranic, 16 kilometrů severně od Jeseníku. Dodnes můžeme ve městě a jeho okolí nalézt viditelné stopy po bývalém fojtství, ať už v podobě stavebních památek nebo zachovalých místních názvů. Předně je to renesanční zámek, fojtské sídlo nacházející se na jižním okraji středověkého jádra Vidnavy. Jižněji od zámku leží místní část zvaná Vidnavské Fojtství a na levém břehu řeky Vidnavky poté Fojtova Kraš, součást nynější obce Velké Kraše. Vidnavští fojti vlastnili již od založení města rozsáhlé pravomoci nad městem i okolními vesnicemi. V průběhu dějin se tyto pravomoci různě měnily, ovšem tu soudní nad městem si fojtství udrželo až do zřízení okresního soudu ve Vidnavě v roce 1850.¹⁶

Fojt byl městským soudcem a podléhal svému zeměpánovi nebo jinému feudá-

lovi.¹⁷ Mnohdy se jeho soudní pravomoc neomezovala pouze na samotné město, nýbrž i na vsi nacházející se v jeho okolí.¹⁸ Dohromady s městem tvořily tyto vsi soudní okrsek, na území Slezska, Lužice, Kladska a částečně i Moravy zvaný vikbild¹⁹, který nahradil kastelánie, správní obvody fungující ve Slezsku na polském právu.²⁰ Počet vsí náležejících k vikbildu nebyl v německém městském právu pevně stanoven a záleželo na zeměpánovi, kolik jich fojtské soudní pravomoci podřídí. Jako příklad z Nisko-otmuchovského knížectví můžeme uvést fojta v Glucholazích, pod kterého takto v roce 1263 spadalo šest vsí,²¹ naproti tomu v nedaleké Vidnavě jich bylo fojtům podřízeno celkem čtrnáct.²² Nabízí se také srovnání s městy na Moravě. Tak například v Brušperku, založeném olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku v roce 1269, podléhaly v soudnictví místnímu fojtovi čtyři vesnice, mohelnický rychtář vykonával k roku 1273 soudní pravomoc nad čtrnácti vesnicemi a fojství v poddanském městě Štítý podléhalo v roce 1278 patnáct vsí.²³ Jak můžeme vidět na příkladu již zmiňovaných Glucholaz, Vidnavy nebo Jeseníku, první fojti v nově založených městech byli zároveň i jejich lokátory a od zeměpána obdrželi kromě jiného úřad fojství, mnohdy dědičné, a příjmy plynoucí ze soudních pokut. Protože fojtské pravomoci omezovaly postupně se konstituující městské rady, dostávaly se tyto dvě strany často do sporů, které v některých městech vyvrcholily tím, že město fojství odkoupilo a podřídilo městské radě.²⁴ Vesničtí soudci byli na Jesenicku nazýváni šoltysové²⁵ a v případě vidnavského vikbildu směli vykonávat pouze nižší soudnictví.²⁶ Vyšší soudnictví, které zahrnovalo trestání vražd nebo ublížení na zdraví, spadalo do pravomocí fojta.²⁷

Počátky vidnavského fojství

Vznik fojství ve Vidnavě je spjat se založením města v roce 1268 vratislavským biskupem Tomášem I.²⁸ Lokaci města na franckém právu²⁹ a přivedením nových osadníků pověřil lokátora německého původu jménem Rudger Heldore.³⁰ Za vynaložené úsilí a náklady spojené s těmito náročnými úkoly udělil biskup lokátorovi v léno dědičné fojství.³¹ To zahrnovalo kromě vyšší soudní pravomoci v celém vikbildu mnoho dalších výsad.³²

Při založení města vydal biskup někdy mezi 23. březnem až 30. květnem 1268³³ základní listinu, která byla v letech 1284 až 1287 potvrzena vévodou Jindřichem IV.³⁴ v době jeho sporů s vratislavským biskupem.³⁵ V pořadí již druhou confirmaci pro vidnavské fojty vydal na sklonku svého episkopátu v roce 1291 biskup Tomáš II.³⁶ Bohužel se ani jedna z trojice vzpomínaných listin nedochovala, a informace o založení města, pravomocech a majetcích prvních fojtů nám tak přináší až falzum z doby kolem roku 1320,³⁷ jehož předlohou byla druhá confirmační listina vydaná 26. července 1291 biskupem Tomášem II. v Nise. Příčina vzniku falza zůstává bohužel neznámá. Jako jeden z možných podnětů se jeví ztráta listiny z roku 1291 a potřeba vyhotovit novou, při té příležitosti „vylepšenou“ o několik ustanovení zvyšující fojtovy pravomoci. Ztráta listiny mohla souviset s neklidnými lety na počátku 14. století, kdy na nedalekém hradu Žulová (Frýdberk) sídlil rod Wüstehubů a podnikal vojenské

Mapa s vyznačením vsí, které k roku 1291 spadaly pod fojtovu soudní pravomoc (letecká mapa google, autor)

loupeživé výpady až k Nise.³⁸ Tito feudálové jakožto nepřátelé biskupa mohli, byť pro to chybí doklad v pramenech, kořistit i na území vidnavského fojtství a listina nebo listiny se mohly snadno ztratit nebo jednoduše shořet.

Opusťme teď ale prostředí spekulací a zaměřme se blíže na otázku, jakými pravomocemi vidnavský fojt disponoval. Falzum z roku 1320, z větší části zachycující stav k roku 1291, nám na tuto otázku přináší odpověď. Fojtova již zmiňovaná soudní pravomoc nad městem Vidnavou a dalšími čtrnácti vesnicemi³⁹ mu zajišťovala docela pravidelný příjem v podobě každého třetího denáru ze soudních pokut.⁴⁰ Toto ustanovení je pro městské fojty, ba i vesnické šoltyse, charakteristické a můžeme se s ním setkat například v nedalekých Vlčicích⁴¹ nebo u již zmiňovaných fojtství v Jeseníku,⁴² Glucholazích⁴³ či moravských Štítech.⁴⁴ Ve vsích podléhajících vidnavskému fojtovi nemohli místní šoltysové soudit zločince, kteří se provinili vraždou nebo těžkým ublížením na zdraví, a všechny tyto prohřešky se musely soudit u soudu ve Vidnavě konaném třikrát ročně.⁴⁵

Další ustanovení v listině uvedená můžeme rozdělit do několika skupin. Jednu z nich tvoří výčet fojtova pozemkového vlastnictví, dohromady čítající na 17 lánů polností nacházejících se u města a v přilehlých vsích.⁴⁶ Porovnáváním s fojtstvím v Jeseníku, ke kterému ve stejné době patřilo přes 6 lánů,⁴⁷ zjistíme, že fojtství ve Vidnavě bylo velkým lenním statkem. Fojt také vlastnil rozsáhlý les, měl právo lovu a využívání pastvin ve vsích mu podřízených.⁴⁸ Další skupinu tvoří fojtovi patřící řemeslnické krámy, jmenovitě řeznické, pekařské a obuvnické.⁴⁹ Po důkladném rozboru listiny podává Jaroslav Bakala ve své studii výčet podezřelých ustanovení, kterými bylo „obohaceno“ falzum z doby kolem roku 1320.⁵⁰ Jedná se především o fojtská

práva vůči městu samotnému, jako např. ustanovení zakazující městské radě přijímat vlastní rozhodnutí bez fojtského souhlasu nebo výhradní právo fojta jmenovat cechmistry.⁵¹ Právo jmenovat konšely se naopak jeví jako věrohodné a k jeho odebrání došlo až v pozdější době. Je zajímavé, že jedinou povinností fojta vůči biskupovi byla služba ve vojenské družině v případě války. Když ale fojt utřil při plnění této služby nějakou škodu, byl své povinnosti zbaven na tak dlouho, dokud nebyl odškodněn.⁵²

Listina hlásící se do roku 1291 také dává fojtovi právo postavit si kdekoliv ve městě dům.⁵³ Poprvé je bez přesnějšího určení dům s dvorcem (*domo cum curia*) zmiňován v kupní smlouvě z roku 1371.⁵⁴ Přesnější určení polohy dvorce se dozvídáme až z listiny datované do roku 1512, v níž je sídlo fojstství situováno vedle fary. Dnes v těchto místech stojí renesanční zámek, který byl vybudován rodem Riedeburgů po roce 1559.⁵⁵ V otázce původního sídla vidnavských fojtů panuje v historiografii nejistota a ani poměrně nedávno provedený stavebně-historický průzkum zámku nepřinesl jednoznačnou odpověď.⁵⁶ Bez archeologického průzkumu lokality tak vše zůstává pouze v rovině spekulací.

Držitelé fojství do roku 1428

*„Wilhelm, sluha žen,
vždy usilující o správné ctnosti,
pověřil mě sepsáním této básně.
Nikdy se neodřekl ctností.
Jeho otec ve Vidnavě,
kdysi býval mocným fojtem.“⁵⁷*

Takto zní verše epilogu německé básně *Der Borte* od Dietricha von der Glezze, minesengra tvořícího ve druhé polovině 13. století.⁵⁸ Dietrichova báseň doplňuje jinak kusé informace o prvních vidnavských fojtech. Tím prvním byl nesporně Rudger Heldore, uvedený na listině hlásící se k roku 1291 jako „*Rudger řečený Heldore, kdysi fojt ve Vidnavě*“.⁵⁹ Byl jím určitě ještě v roce 1286, kdy je čtyřikrát uveden mezi přísedícími soudy v Nise.⁶⁰ Po jeho smrti fojství někdy mezi lety 1286 až 1291 připadlo jeho synovi Wilhelmovi, který se společně se svými synovci, bratry Witkem, Jescem, Rudgerem a Ekkerikem, vyskytuje mezi příjemci konfirmace vydané biskupem Tomášem II. v roce 1291.

Wilhelm úřad fojta zastával pouze několik let, jelikož po roce 1291 vstoupil do Řádu Božího hrobu v Nise.⁶¹ Zemřel někdy před rokem 1296, protože v listině z 9. prosince tohoto roku je připomínán již jako „*blahé paměti bratr Řádu Božího hrobu, kdysi fojt z Vidnavy*“.⁶² Co přimělo Wilhelma vstoupit do řádu „Božehrobců“, zůstává záhadou i vzhledem k tomu, že právě na podnět toho samého Wilhelma napsal výše citovaný minesengr svou báseň, která nabízí mnoho milostných veršů neslučitelných s Wilhelmovou předpokládanou zbožností. Vysvětlení je možná nasnadě. Wilhelm do řádu vstoupil jako kajcíník až v pokročilejším věku a báseň nechal sepsat mnohem dříve. Jako bývalý fojt je připomínán ještě v listině z roku 1301, kdy jeho dcera Hele-

na darovala výnosy z dědičného statku ve vsi Łączki mariánskému špitálu u Nisy a jeho správu přenechala bratrům Řádu Božího hrobu.⁶³ Dále prameny o vidnavských fojtech mlčí. Po Wilhelmově smrti musel úřad fojta připadnout na některého ze čtyř jeho synovců. Jejich další osudy jsou bohužel neznámé a ze tmy vystupuje pouze Rudger, který je jakožto svědek uveden s přídomkem „z Vidnavy“ na listině datované do roku 1302.⁶⁴ Z toho ale bohužel nelze určit, zda byl nebo nebyl také městským fojtem. Že ale disponoval fojtským majetkem, dosvědčuje název jedné z Kraší u Vidnavy, která se na počátku 14. století v *Liber fundationis episcopatus vtratslaviensis* jmenuje *Craz Rudgeri*.⁶⁵ Její rozloha patnácti vlámských lánů nebyla malá a název by mohl nasvědčovat, že tato část dědictví byla vyčleněna z Kraší jmenovaných k roku 1291, připadla jako dědictví Rudgerovi a přijala jeho vlastní jméno.

Dalším známým fojtem je Petr, který v roce 1345 prodal devět prutů polí⁶⁶ vidnavskému měšťanu jménem Friczo.⁶⁷ Ten samý Petr poté společně se svou matkou Hedvikou a ženou Annou prodal celé fojtsství Peczku Stoschovi. Listina o prodeji datovaná do roku 1352⁶⁸ a vydaná biskupem Přeclavem z Pogarel⁶⁹ potvrzuje fojtská práva uvedená v listině hlásící se k roku 1291. Peczko Stosch se kolem poloviny 14. století poměrně hojně vyskytuje jako svědek na listinách biskupa Přeclava. Je uváděn ve společnosti svých bratrů Raumolda a Heydenrika⁷⁰ nebo samostatně jako biskupův dvořan.⁷¹

Opět na více jak deset let zprávy o vidnavských fojtech mizí a teprve k roku 1368 je doložen fojt Mikuláš, kterému zemský hejtman Nisko-otmuchovského knížectví Jaráč z Pogarel prodal mlýn na řece Vidnavce za 80 kop pražských grošů.⁷² Protože se nedochovala žádná listina ani zápis z desk zemských potvrzující nabytí fojtsství Mikulášem, zůstává vztah mezi ním a předchozím fojtem Peczkem Stoschem nejasný. Kdyby fojtsství Peczko po roce 1360 prodal, musel by se o tomto právním aktu zcela určitě vyhotovit zápis v zemských deskách. Když tak vyloučíme variantu Mikulášova příbuzenství a s tím spojené dědictví po Peczkovi, musel prodej proběhnout před rokem 1360, kdy řádné zápisy zemských desk Nisko-otmuchovského knížectví začínají.⁷³

V roce 1371 koupili dědičné fojtsství od Mikuláše a jeho ženy Barbory za 328 kop pražských grošů bratři Jan z Byčiny a Šimek z Kalkova. Zápis do zemských desk byl proveden 30. listopadu 1371⁷⁴ a paralelně s tímto zápisem vydal v Otmuchově biskup Přeclav z Pogarel ohledně daného prodeje listinu.⁷⁵ Jejím prostřednictvím potvrdil zmiňovaným bratrům fojtská privilegia. Při bližším porovnání této listiny s přibližně o 50 let starším dokumentem zjistíme, že až na dvě výjimky zůstaly pravomoci vidnavských fojtů nezměněny. Pouze malou úpravou prošel seznam vsí, ve kterých měl vidnavský fojt soudní pravomoc. V soupisu postrádáme ves Tomíkovice, která již dříve připadla k hradu Žulová (Frydberk) a v listině z roku 1358 je jmenována mezi majetky, jež mají patřit přímo biskupovi.⁷⁶ Naopak malým vítězstvím města Vidnavy ve snaze o nezávislost bylo ustanovení odebírající fojtovi jeho dosavadní pravomoc jmenovat členy městské rady.⁷⁷

Bratři Jan a Šimek společně koupili fojtský lenní statek, úřad fojta ale mohl zastávat pouze jeden z nich. Přestože o tom není v dokumentu z roku 1371 žádná zmínka, mů-

Pohled od severovýchodu na fojtský zámek ve Vidnavě, za nímž se nachází místní část zvaná Fojtství. V místě renesančního zámku se zřejmě nacházelo sídlo středověkých vidnavských fojtů (foto autor)

žeme díky zápisům z desk zemských a několika listinám rekonstruovat posloupnost dalších fojtů. Z dvojice bratrů se stal fojtem nejprve Šimek (byl zřejmě starší než Jan) a je takto titulován v letech 1372⁷⁸ a 1377.⁷⁹ Když zemřel, zanechal po sobě dva tehdy ještě nezletilé syny. Podle listiny z roku 1448 se můžeme domnívat, že fojtem se stal jejich strýc Jan. Jeho jméno a úřad fojta jsou v dokumentu zmíněny v souvislosti s domem ve Vidnavě, který před rokem 1403 „kdysi držel fojt Jan“.⁸⁰ Pravděpodobně zemřel bez mužských potomků a fojtství zdědili Šimkovi synové Petr a Jindřich,⁸¹ přičemž Petr vykonával fojtský úřad a je takto retrospektivně zmiňován v listině z roku 1498.⁸² Jeho bratr Jindřich se v roce 1417 připomíná jako purkrabí, podle interpretace Drechslerové ale bez bližšího určení.⁸³

Husitské války a úpadek fojtství

Husitské války se dotkly také Nisko-otmuchovského knížectví. V roce 1428 zahájili husité pod vedením Prokopa Holého tažení do Slezska a po průchodu Opavským knížectvím stanuli před Nisou. Město sice nebylo dobyto, jeho špatně opevněné předměstí ale pohromě neuniklo a bylo vypáleno. Protože se veškerá niská vojenská hotovost pod vedením Půty z Častoslovic uchýlila za bezpečné hradby města, nikdo nekladl husitskému vojsku překážky v plnění země.⁸⁴ 28. března 1428 byla dobyta Vidnava⁸⁵ a po ní také Pačkov a Otmuchov.⁸⁶ Tato událost zahájila postupný úpadek města Vidnavy i přilehlého fojtství. Po husitských válkách potřebovali vratislavští biskupové finanční prostředky na obnovu zpusťosené země a byli nuceni zastavovat

některé své majetky. V roce 1435 se tak Vidnava ocitla společně s Pačkovem a hradem Kaltenštejn (Kaltenstein, obec Černá Voda) v zástavním držení Pelkana z Kalkova.⁸⁷ Se střídáním zástavních držitelů hradu se měnili také majitelé Vidnavy a město vykoupil ze zástavy až biskup Rudolf⁸⁸ v roce 1472.⁸⁹

Fojt Petr na konci svého života odkázal celé fojství, poznamenané přítomností husitských vojsk, své ženě Barboře, která se před rokem 1434 podruhé vdala za Augustina Speyla z Kalkova.⁹⁰ Zanechal po sobě také dceru Kateřinu, která pojala za manžela Heincze Speisera z Otmuchova a převzala svůj podíl na fojství jako dědictví po otci.⁹¹ Po smrti Augustina Speyla se v roce 1437 stal fojtem Kateřinin muž Heincz Speiser a tento úřad zastával až do své smrti v roce 1466,⁹² kdy fojství připadlo jako odúmrt' vratislavské kapitule.⁹³

Když se stalo vidnavské fojství opět majetkem vratislavského biskupství, bylo uděleno v léno muži jménem Heintze von Waldemann. Při této příležitosti vydal biskup Rudolf dne 31. ledna 1472 listinu,⁹⁴ která po časech zmatků opět ustanovila majetky a pravomoci vidnavských fojtů. Při porovnání tohoto dokumentu s předchozími privilegii můžeme pozorovat výrazný úpadek. Předně se zcela vytratila soudní pravomoc nad třinácti vesnicemi. Příčinu můžeme spatřovat ve vývoji po roce 1428, kdy byly biskupské majetky rozdrobeny mezi jednotlivé zástavní držitele, a vidnavský fojt tak jednoduše nemohl soudit ve vsích, které nově nebyly majetkem jeho pána. Zůstala mu pouze soudní pravomoc nad městem a z toho plynoucí třetí díl soudních pokut.⁹⁵

Velký úpadek nastal také v pozemkovém vlastnictví. Oproti původním 17 lánům patřily nyní k fojství pouze tři lány,⁹⁶ vlastnictví rozlehlého lesa listina vůbec neuvádí.⁹⁷ Taktéž zde nejsou zmiňovány řeznické, pekařské a obuvnické krámy. Fojtovi zůstalo právo rybolovu a pastvy v okolních vsích. Jedinou povinností byla opět vojenská služba biskupovi, napříště již ale se dvěma jízdními ozbrojenci.⁹⁸ Novinkou bylo ustanovení, že fojství má být nadále pouze mužským lénem.⁹⁹

Resumé

Studium dostupných pramenů a literatury ukázalo, že s výjimkou první poloviny 14. století lze pro období středověku alespoň přibližně určit jména jednotlivých vidnavských fojtů. Na základě tří listin (1291–1320, 1371, 1472) lze vysledovat vývoj jejich pravomocí spojených s úřadem fojta a jejich pozemkové vlastnictví. Z porovnání s jinými fojstvími ve Slezsku a na Moravě vyplývá, že z hlediska počtu podřízených vesnic patřilo vidnavské fojství k těm větším a významnějším. Je také zjevné, že velký pokles významu fojství nastal v souvislosti s vývojem po husitských válkách, kdy se město a další biskupské statky ocitly v zástavním držení. Další poznatky ohledně této problematiky by zcela jistě přineslo důkladné studium archiválií uložených v polských archivech, zejména ve Vratislavi.

1. IRGANG, Winfried – APPELT, Heinrich – MENZEL, Josef Joachim: *Schlesisches Urkundenbuch* (dále jen *SUB*). Band 6. 1291–1300. Köln 1998.
2. Pro tuto práci je nejdůležitější šestnáctý svazek. GRÜNHAGEN, Colmar – WUTKE, Konrad: *Codex diplomaticus Silesiae* (dále jen *CDS*). *Regesten zur Schlesischen Geschichte*. Band 16. 1301–1315. Breslau 1892.
3. Listiny vztahující se k vidnavskému fojství se nachází v prvním, druhém a čtvrtém svazku. BOBOWSKI, Kazimierz – GILEWSKA-DUBIS, Janina – KORTA, Waclaw a kol.: *Regesty Śląskie*. Tom 1. 1343–1348. Wrocław 1975; BOBOWSKI, Kazimierz – CETWIŃSKI, Marek - GILEWSKA-DUBIS, Janina a kol.: *Regesty Śląskie*. Tom 2. 1349–1354. Wrocław 1983; GILEWSKA-DUBIS, Janina - BOBOWSKI, Kazimierz: *Regesty Śląskie*. Tom 4. 1358–1359. Wrocław 1992.
4. ENGELBERT, Kurt: *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher*. Würzburg 1964. Lze jen litovat, že mladší svazky zemských desk z let 1383–1414 a 1419–1431 jsou dnes ztracené.
5. SCHAUER, Franz: *Geschichte der Vogtei von Weidenau*. Weidenau 1885.
6. DRECHSLER, Angela: *Altvaterland. Urkundenregesten und zusammenfassende Gedanken über die Dorfverhältnisse im Neisser Fürstentum, österr. Anteil, heute Bezirk Freivaldau, Schlesien*. Olmütz [1930]. Práce je cenná především tím, že autorka vycházela mimo jiné z dnes již ztracených svazků niských zemských desk.
7. ZUBER, Rudolf: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848* (dále jen *Jesenicko*). Ostrava 1966.
8. ZUBER, Rudolf: *Osídlení Jesenicka do počátku 15. století* (dále jen *Osídlení*). Opava 1972.
9. ANTONÍN, Robert – ČAPSKÝ, Martin – JANÁK, Vratislav a kol.: *Slezsko v dějinách českého státu*. I. díl. *Od pravěku do roku 1490*. Opava 2012.
10. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 62.
11. ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 35.
12. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 149.
13. SCHICH, Winfried – STEPHAN, Joachim: *Strukturalne przemiany na Śląsku wywołane akcją kolonizacyjną na przykładzie biskupiego księstwa nyskiego*. *Studia Geohistorica*, 3, 2015, s. 205–218.
14. BAKALA, Jaroslav: *K otázkám geneze městského zřízení ve Vidnavě*. In: *Slezský sborník*, 93, 1995, č. 3, s. 192–208.
15. TINZOVÁ, Bohumila: *Jesenické toulky*. Jeseník 2019, s. 2.
16. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. VII. díl V–Ž. Praha 2011, s. 261.
17. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 232.
18. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 483.
19. ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 67.
20. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 232. Obdobou slezských kastelání v Čechách byly hradské obvody.
21. DRECHSLER, A.: *c. d.*, s. 72.
22. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 6.
23. ŽEMLIČKA, Josef: *K organizaci venkovského zázemí středověkých měst*. *Český časopis historický*, 111, 2013, č. 4, s. 684–727.
24. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 483.
25. Tamtéž, s. 488.
26. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 204.
27. ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 67.
28. Tomáš I. Kozlowaroga, vratislavský biskup (1232–1268).
29. ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 72.
30. Tamtéž, s. 74.
31. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 5.
32. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 204.
33. Tamtéž, s. 206.
34. Jindřich IV. Probus, vévoda slezský a pán Vratislavi (1270–1290).
35. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 206.
36. Tomáš II. Zarembo, vratislavský biskup (1270–1292).
37. Listina byla starší historiografií považována za pravou, pochybnosti nad její pravostí ale vyslovili již němečtí historici v 1. polovině 20. století. Problematice vidnavské listiny věnoval ve své monografii ZUBER, J.: *Osídlení* samostatnou kapitolu a oslovil přední experty na diplomatiku Šebánka s Duškovou, kteří listinu po paleografické stránce datovali do doby kolem roku 1320. Zuberovy závěry upřesnil ve své studii BAKALA, J.: *c. d.* Edice *SUB* vydaná v roce 1998 listinu definitivně zařadila mezi falza. Listina je uložena v Diecézním archivu ve Vratislavi a její fotokopie otištěna v obrazové příloze ZUBER, J.: *Osídlení*.
38. KOUŘIL, Pavel – WIHODA, Martin: *Wüstehubové. Děblovlo plémě nebo tvůrčové kulturní krajiny?* *Časopis Slezského zemského muzea*, série B, 50, 2001, s. 205–217.
39. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 6. Jednalo se o vesnice Velká Kraš, Malá Kraš, Petrova Kraš, Fojtova Kraš, Hukovice, Kobylá nad Vidnávkou, Tomikovice, Heřmanice, Dziewiętlice, Bernartice, Łąka, Jarholtów, Velké Kunčice a Stará Červená Voda.

40. ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 67. Soudní pokuty v rámci vyššího soudnictví činily podle listiny 30 solidů, což dle ZUBER, J.: *Osídlení*, s. 98 činilo 360 denárů. Fojtoví by za každý takový soud připadlo 120 denárů.
41. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 438.
42. Tamtéž, s. 299.
43. DRECHSLER, A.: *c. d.*, s. 22.
44. ŽEMLIČKA, J.: *c. d.*, s. 717.
45. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 204.
46. Tamtéž, s. 204. Tyto lány byly počítány mezi malé franské lány. Při převodu na hektary je to přes 468 ha, což činí asi 4,68 km² polnosti. Vidnavský fojt vlastnil po čtyřech lánech ve Velké a Fojtově Kraši, každý šestý lán v Kobylé nad Vidnávkou, jeden lán ve vsi Jarnoltów, dva a půl lánu mezi Vidnavou a vsí Zarnowice a půl lánu po levé straně cesty do Łąky.
47. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 299.
48. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 6.
49. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 203.
50. Tamtéž, s. 205.
51. Tamtéž, s. 204.
52. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 9.
53. BAKALA, J.: *c. d.*, s. 203.
54. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 432.
55. RICHTEROVÁ, Helena – VÍTEK, Tomáš: *Vidnava-zámek. Stavebně-historický průzkum*. Olomouc 2008, s. 27.
56. Tamtéž, s. 28.
57. DIETL, Cora: *Dietrichs von der Glezze pikante Erzählung Der Borte. Deutsche Literatur in Schlesien im 13. Jahrhundert*. In: http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2013/9591/pdf/SDF_2013_1_S6_17.pdf [cit. 7. 5. 2019]. Volný překlad z němčiny.
58. ZATOČIL, Leopold: *Kritický pohled na německé písemnictví staroslezské*. In: Slezský sborník, 48, 1950, s. 282–289.
59. *SUB VI*, č. 462.
60. MÜLLER, August: *Die Abfassung der Tabula proscriptorum provinciae Nizensis*. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Schlesiens, 54, 1920, č. 44, s. 96–108.
61. Konvent „Božehrobců“, jak je tento řád někdy lidově nazýván, byl v tomto „hlavním“ městě Nisko-otmuchovského knížectví založen biskupem Tomášem I. v roce 1239. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 208.
62. *SUB VI*, č. 285.
63. *CDS 16*, č. 2651.
64. *CDS 16*, č. 2724.
65. KUČA, K.: *c. d.*, s. 265.
66. Devět prutů polí se rovná tři čtvrtim lánu.
67. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 10.
68. *Regesty Śląskie II*, č. 756.
69. Překlav z Pogarel, vratislavský biskup (1341–1376).
70. *Regesty Śląskie I*, č. 665, 839; *Regesty Śląskie II*, č. 983, 1066.
71. *Regesty Śląskie I*, č. 228.
72. ENGELBERT, K.: *c. d.*, č. 75, s. 35.
73. ENGELBERT, K.: *c. d.*, s. 5.
74. Tamtéž, č. 235, s. 55.
75. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 10. Latinský text listiny Schauer uvádí pod poznámkou č. 23. Nejedná se ale o původní listinu, nýbrž o opis, který si nechal vyhotovit v roce 1638 tehdejší majitel fojství Mathias de Forgas. Zřejmě při vyhotovování opisu písař zaměnil původní dataci *ultima Novembris* na *ultima Decembris*.
76. *Regesty Śląskie IV*, č. 148.
77. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 11.
78. Tamtéž, s. 11.
79. ENGELBERT, K.: *c. d.*, č. 717, s. 119.
80. SOKA Jeseník, fond Farní úřad Vidnava, neinventarizováno, sign. 10, č. 6.
81. DRECHSLER, A.: *c. d.*, s. 21.
82. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 12.
83. DRECHSLER, A.: *c. d.*, s. 21.
84. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 355.
85. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 12.
86. ANTONÍN, R. – ČAPSKÝ, M. – JANÁK, V. a kol.: *c. d.*, s. 355.
87. WIHODA, Martin – KOUŘIL, Pavel – PRIX, Dalibor: *Hrady českého Slezska*. Brno 2000, s. 210.
88. Rudolf z Rüdeseimu, vratislavský biskup (1468–1482).
89. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 13.
90. DRECHSLER, A.: *c. d.*, s. 21.
91. Tamtéž, s. 21.
92. Tamtéž, s. 23.
93. TUREK, Rudolf: *Velkostatek rytířské fojství Vidnava. 1543–1902. Inventář*. Opava 1967, s. 1.
94. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 15.
95. Tamtéž, s. 14.
96. ZUBER, J.: *Jesenicko*, s. 432.
97. SCHAUER, F.: *c. d.*, s. 15.
98. Tamtéž, s. 15.
99. Tamtéž, s. 13.

Poklad z makovice kostela Povýšení sv. Kříže v Širokém Brodě

Od poloviny 90. let prochází na Jesenicku většina kostelů po půl století zanedbávání rozsáhlejšími rekonstrukcemi. Při nich bývá často sundána z věže makovice a vyhledána schránka z pamětními zápisy.¹ Naposledy se tak stalo v Širokém Brodě.

Ves Široký Brod byla původně dvorem u brodu přes řeku Bělou v rozsáhlé vsi Waltersdorf (1284). V roce 1416 je zmiňována jako součást jesenického biskupského panství. Roku 1555 biskup dvůr rozprodal místním sedlákům a krčmáři, který vykonával funkci šoltýse. K dědičnému šoltéství patřil mlýn, kovárna, řeznictví a krejčovství. V roce 1850 získala obec vlastní správu. Široký Brod neměl vlastní církevní správu, byl přiřazen do Ondřejovic, od roku 1672 pak do Mikulovic. Až v roce 1825 byl postaven filiální kostel Povýšení sv. Kříže a teprve roku 1892 vznikla samostatná farnost. V současnosti je spravována P. Ing. Jiřím Urbánkem z římskokatolické farnosti Mikulovice.

Při opravě kostelní věže v červnu 2019 byla sundána makovice, v níž byla nalezena skleněná schránka s pamětními zápisy a numismatickým materiálem. Na všechny čekalo překvapení, neboť schránka byla otevřena po 134 letech! To, co se v ní našlo, nelze popsat jinak než jako „poklad“, myšleno nikoliv k peněžní hodnotě, ale množstvím informací vyjádřených penězi.

První depot pochází z 15. září 1825. Byly v něm spolu s pamětním spisem nalezeny mince z doby před vládou rakouského císaře Františka I., nejstarší mince nese datum 1669. Nelze u nich vysledovat hlubší společensko-ekonomický úmysl, postžení peněžních vztahů, jak požaduje numismatické bádání. Jen registruje vládu císařovny Marie Terezie a jejího syna Josefa II., tedy éru, kdy se Široký Brod rázem ocitl nedaleko státní hranice po prohrané válce s Pruskem. Tyto události dokládají následující mince: Uhry, Leopold I. (1657–1705) VI krejcar 1669 KB (Kremnica); Rakousko, Marie Terezie (1740–1780), ½ krejcar b.l.; Uhry, Marie Terezie, poltura K-M/S (Smolník); Čechy, Josef II. (1780–1790), grešle 1782, A (Víděň); Rakousko, Josef II., ½ krejcar 1781 B (Kremnica). Zařazením mincí úhlavního rakouského nepřítele pruského krále Fridricha II. do depotu v žádném případě nešlo o vyjádření loajality vůči němu, spíše jen akt připomínající dramatickou změnu, kterou lidé na Jesenicku zažívali: Prusko, Fridrich II. (1740–1786), 1/48 tolaru 1775 A (Berlín); 3 groš 178? B (Vratislav/Breslau); Fridrich Vilém II. (1786–1797), ½ krejcar 1797 B (Vratislav/Breslau).

Obsah skleněné schránky (SOKA Jeseník)

Dobu výstavby kostela, tj. vládu Františka I., lze považovat za určitý mezník, od něž můžeme zpětně sledovat, jak se záležitosti politické a státní promítaly do peněžních vztahů. Je zajímavé, že v pamětním spise se Širokobrodští podrobně věnovali „zdivočelému francouzskému národu“ a osudu jeho císaře Napoleona: „Znaven hořem svého života umírá na ostrově sv. Heleny v roce 1821. Psát o jeho životě a činech není zde vhodné místo a my smrtelníci nejsme schopni hodnocení podle Kristova učení.“² Připomenuli, že se tažení proti němu zúčastnilo i rakouské vojsko, mezi jinými i hospodský Ludwig Scholz ze Širokého Brodu. „Z této povrchně líčené války, kterou jsme byli po dlouhá léta sužováni, rozumný člověk zřejmě pochopí drahotu a nedostatek peněz, jejich znehodnocení, místo hotovosti platit bankocetlemi, neboť náš milovaný císař po těžkém zpusoštění nechtěl zemi dále zatěžovat, aby sebe i své poddané zachránil...“ Po inflaci roku 1811 přišel otrěsný státní úpadek, což vkladatelé dokázali cílevědomě doložit numismatickým materiálem. A tak se zde našly inflační mince: Rakousko, František II. (1792–1835): 1 krejcar 1800 B (Kremnica); 3 krejcar 1800 E (Královský Bělehrad); 6 krejcar 1800 A (Vídeň); 15 krejcar 1807 A (Vídeň); 30 krejcar 1807 A (Vídeň); 7 krejcar 1802 A (Vídeň); ¼ krejcar 1812 A (Vídeň); 1 krejcar 1812 B (Kremnica). V zápise okomentovali vkladatelé papírovou bankocetli v hodnotě 1 zlatý z 1. 1. 1800: „... až do finančního patentu existovaly bankocetle jako rakouský 1 zlatý, neboť ho ještě měl učitel Kneifel od svého bratra.“ Návrat kvalitnější měny připomněly tzv. měděné „dobráky“: ½ krejcar 1816 A (Vídeň); 1 krejcar 1816 S (Smolník), 3 krejcar 1820 B (Kremnica) a alespoň písemně zaznamenali, že v oběhu jsou opět zlaté dukáty, 4 dukáty a stříbrné mince. Byly sem vloženy i mince sousedního Pruska, které již bylo spřáteleným státem protinapoleonské koalice: Fridrich Vilém III.

(1797–1840), 2 fenik 1821 B (Vratislav/Breslau); 4 fenik 1822 B (Vratislav/Breslau) a 1 stříbrný groš 1823 A (Berlín), z oběhu však v září 1825 stažené.

Druhý depot pochází z doby renovace věže a osazení hodinami dne 31. 5. 1885. Autor pamětního spisu Vinzenz Spielvogel to okomentoval následovně: „*V duchu pokroku a smyslu pro krásu spojených s nutnou potřebou byly zásluhou obce opatřeny věžní hodiny, které stály 430 zlatých.*“³

Depot numismatického materiálu uložený již za vlády císaře Františka Josefa I. se vyznačuje obdobným přístupem jako po předchozím státním bankrotu – za půl století si ho nejméně dvě generace lidí ještě pamatovaly. A tak vkladatelé, aniž by o tom učinili písemný záznam, cíleně mapovali úschovu (tezauraci) stříbrné konvenční měny, zde doloženou následovně: Uhry, Ferdinand V. (1835–1848), 10 krejcar 1846 B (Kremnica). Měnovou krizí a revoluční léta 1848/49 připomněly mince: Rakousko, František Josef I. (1848–1916), 6 krejcar 1849 A (Vídeň); 1 krejcar 1851 A (Vídeň); 4 krejcar 1864 B (Kremnica) a papírové peníze: čtvrtinový ústřížek bankovky 1 zlatý 1848 v hodnotě 15 krejcarů a 10 krejcar 1. 11. 1860. O konsolidaci měny vypovídá stříbrný 20 krejcar 1856 B (Kremnica). Depot z roku 1885 ukazoval na zánik konvenční měny a vznik měny rakouské, včetně vytvoření rakousko-uherského soustátí: 1 krejcar 1881 bz (Vídeň) a 10 krejcar 1872 bz (Vídeň). Nechyběly opět mince sousedního Pruska: Fridrich Vilém IV. (1840–1861), 2 ½ stříbrného groše 1855 A (Berlín) a Vilém I. (1861–1888), 1 stříbrný groš 1864 A (Berlín), které si můžeme dát do souvislosti s textem pamětního spisu:

„*O ostatních politických událostech a světových dějích zde nechceme mluvit, protože literatura a historie to mohou potomkům lépe než my zde vyprávět a uchovat. Za zmínku stojí jedna událost z války Pruska a Rakouska v roce 1866, a to, že v obci Široký Brod se udála první bitva, když oddíl uherských husarů vyrazil proti Prusům v počtu 1600 vojáků a během deseti minut došlo u krčmy a v zahradě č. 49 a 51 k šarvátku. Jen při ústupu na mostě padl jeden husar a jednomu koni rozstříleli přední nohu. Potom zranili jednoho trubače na kopci u hranice s Písečnou, když zastroubil k ústupu, kůň pod ním byl zastřelen ze směru od hradecké zatáčky, kde bylo pruské infanterie a koule létaly až do Studeného Zejfu. Na druhé straně měli Prusové také zraněné, které určitě přijali a ošetřili v domech, k nimž přitáhli, při ústupu bylo pak několik osob naloženo na vozy. Prusové se stáhli do zděných domů, jako třeba do domu rolníka Paula Kirchnera č. 57, kde zabrali patro domku a zabarikádovali se tam. Bylo zde dost lidí, kteří utekli do lesa a zůstali venku přes noc. V dalším [čase] jsme již nebyli dále válkou postiženi, pouze několika průchody Prusů.*“⁴

Veškerý numismatický materiál spolu s kopiemi spisů byl po ukončení rekonstrukčních prací do makovice vrácen v novém tubusu. Originály pamětních spisů byly uloženy ve Státním okresním archivu Jeseník ve zde deponovaném církevním fondu Farní úřad Široký Brod. Uplynulé století s množstvím válečných, politických, demografických a přírodních katastrof popsal mikulovický kronikář Pavel Macháček. Snad přiložená kovová dvacetikoruna s českým patronem sv. Václavem poslouží jako přímluva, aby budoucí generace, která po padesáti či sto letech schránku otevře, mohla svou dobu prožít radostněji.

Květoslav Growka

POZNÁMKY

1. Viz GROWKA, Květoslav: *Výpověď numismatického materiálu z bání kostelů na Jesenicku*. In: *Peníze v proměnách času: IV. sborník referátů*. Ostrava 2007, s. 177–182; *Peníze ve věži kostela sv. Mikuláše v Mikulovicích (okr. Jeseník)*. Slezský numismatik 2007/9–10, s. 5–7. *Pamětní depot v makovici kaple z Dolního Lesa*. In: *Jesenicko*. Vlastivědný sborník, sv. 10. Jeseník 2009, s. 61–62.

2. Pamětní spis přeložila Krista Voráčová.
3. Pamětní spis přeložila Mgr. Bohumila Tinzová.
4. K události naposledy RUŠAR, Pavel: *Odhalení pamětního kříže prvnímu padlému prusko-rakouské války 1866*. In: *Jesenicko*. Vlastivědný sborník, sv. 20. Jeseník 2019, s. 83–84; GROWKA, Květoslav: *První výstřely války 1866 na Jesenicku*. In: *Rok 1866 na Moravě*. XXXIII. mikulovské sympozium, Brno 2016, s. 11–19.

JESENICKO vlastivědný sborník DROBNOSTI

Prohřešky četnického strážmistra Leopolda Žídka aneb „poštovní kauza“ v Žulové

Pozice státního zaměstnance, zejména v rezortu bezpečnosti, byla v meziválečné éře spojena s požadavkem na korektní a taktní vystupování. Jakýkoliv prohřešek proti této normě mohl vést ke kázeňskému trestu, v lepším případě k přeložení či k zastavení služebního postupu. Názorně o tom vypovídá i případ z Frydberku, dnešní Žulové.

Zde roku 1937 četnické orgány vyšetřovaly kauzu, jež se úzce dotýkala tamní četnické stanice a poštovního úřadu.¹ Hlavním protagonistou se stal četnický strážmistr Leopold Žídek. Jmenovaný dne 6. července dopoledne v uniformě vešel do budovy pošty, kde zamířil do místnosti vyhrazené pro zaměstnance oddělené od prostoru pro veřejnost jen dřevěnou přepážkou, takže svědky jeho následného výstupu byly čtyři osoby německé národnosti. Žídek si totiž na místě stěžoval přednostovi úřadu, že dostal dopis z Německa, který byl již otevřen. Z porušení listovního tajemství strážmistr vinil zaměstnance pošty a trval na svém i přes nesouhlasné stanovisko vedoucího pošty. Žídek dokonce argumentoval, že kvůli nedůvěře k místním poštovním úředníkům odnáší dopisy raději rovnou do vlaku. Do hovoru se následně vmísil poštovní úředník Maximilián Hartmann, Žídek s ním ale odmítl komunikovat, načež opustil úřad s prasknutím dveří a bez pozdravu.

Výše vylíčené chování ovšem nebylo jediným prohřeškem strážmistra Žídka v daném roce. Ještě před excesem na poštovním úřadě dotyčný údajně vytýkal poštovní úředníci Marii Vašíčkové (uváděna též jako Važíčková), že nejedná správně, když zadržuje poštu činovníků Sudetoněmecké strany (SdP) a že si má dávat pozor na dr. Procházku, správce státní policejní expozitury v Javorníku, který sleduje jen vlastní cíle. Dále Žídek vinil poštovního úředníka Hartmanna z otevírání pošty a tvrdil, že se postará, aby zmíněného vyhodili ze služby.

Židek zmíněnými výroky údajně sledoval osobní mstu, jelikož se bez úspěchu snažil s uvedenou dámou navázat vážnější známost. Měl být dokonce pisatelem či iniciátorem anonymního udání z počátku května 1937 adresovaného na ředitelství pošt a telegrafů v Opavě vinící Vašíčkovou z intimních styků s Hartmannem. Židek údajně jmenované také vyhrožoval propuštěním.

Podkladem pro citovaná provinění se stala výpověď poštovního zaměstnance Hartmanna, který své informace sdělil státní policejní expozituře v Javorníku a jenž také inicioval písemnou stížnost adresovanou na Četnické oddělení Jeseník ve jménu „*Okresního sdružení úředníků a zřízenců republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu ve Frývaldově se sídlem ve Frýdberku*“.

K udání na strážmistra Leopolda Žídku se brzy vyjádřil okresní hejtman v Jeseníku, jenž se domníval, že na vině jsou „*nezdravé poměry*“ na četnické stanici v Žulové. Za to nesl údajně odpovědnost velitel stanice vrch. strážm. Alois Kohoutek, jehož přemístění hejtman žádal, přičemž doporučoval zaměřit pozornost rovněž na styk strážmistra Žídku se ženami. V předchozím roce byla totiž Žídkova fotografie nalezena u Josefiny Hoffmannové, bydlící v Jeseníku a podezřelá ze špionáže. Okresní úřad v Jeseníku tedy 24. července žádal, aby byl Židek služebně přeložen z Žulové, neboť chování jmenovaného vážně ohrožovalo výkon zpravodajské a státně bezpečnostní služby. Panovaly taktéž obavy, aby rovněž poštovní úřady nebyly na základě kauzy vůči státně bezpečnostním složkám rezervovanější. Zavedení kárného nebo trestného řízení se taktéž nepovažovalo za vhodné. Jakmile by se totiž zmíněný případ dostal na veřejnost, mohla se informací chopit SdP a iniciovat stížnost v parlamentu, což nebylo žádoucí.

Celou záležitost vyšetřoval okresní četnický velitel v Jeseníku kpt. výk. Oldřich Jirkovský,² přičemž pečlivě vyslechl všechny důležité svědky a zabýval se jednak podrobnějšími informacemi o osobních poměrech hlavních účastníků kauzy, jednak dalšími zajímavými okolnostmi. Jirkovský taktéž rozkázal strážmistru Žídkovi, aby podrobně sepsal své vyjádření k jednotlivým obviněním. V písemné podobě se jednalo celkem o deset bodů. Okresní velitel navíc důrazně kladl na srdce jak četnické stanici v Žulové, tak strážmistru Žídkovi, aby byl celý případ projednán v tichosti bez proniknutí jakékoliv jednotlivosti na veřejnost. Vše muselo být udrženo v naprosté tajnosti.

Na poštovním úřadě v Žulové sloužil jako přednosta poštovní revident Jan Holinský, dále jako poštovní pomocník Maximilián Hartmann, narozený 5. července 1906 v Kylešovicích u Opavy, a Marie Vašíčková, narozená 12. září 1915 v Ludgeřovicích na Hlučínsku. Také zde pracovali dva listonoši, Jan Ohnheiser a František Hesse. Zatímco Hartmann byl na poštovním úřadě zaměstnán od roku 1932, Vašíčková nastoupila až v roce 1936. Strážmistr Židek působil v Žulové teprve od 20. března 1937, kdy byl přemístěn z četnické stanice Bernartice. Není bez zájmovosti, že Židek svého času sloužil u četnického pohotovostního oddílu v Hlučíně, kde se zřejmě potkal s Vašíčkovou, která v Hlučíně navštěvovala reálné gymnázium s českým vyučovacím jazykem.

Zásadní světlo do celé kauzy vnesla výpověď Ohnheisera. Jmenovaný důvěrně mimo rámec služebního výslechu³ upozornil okresního velitele na skutečnost, že Hartmann, ačkoliv je ženatý, udržuje s Vašíčkovou milostný poměr, což je v Žulové

všeobecně známo. Jelikož se Žídek s Vašíčkovou přátelsky stýkal, Hartmann na něj ze žárlivosti podal stížnost, pročez očekával přeložení Žídka ze Žulové.

Existenci milostného poměru potvrdil také strážmistr Alois Chrobák z četnické stanice v Žulové. Poněvadž tchýně dotčeného vlastnila budovu, kde se nacházel poštovní úřad, mohli členové Chrobákovy rodiny blíže pozorovat dění na místě také v neúředních hodinách. Jejich pozornosti proto neunikla skutečnost, že Hartmann jednou opouštěl oknem byt Vašíčkové v nočních hodinách. Proto také revident Hollinský na příkaz svého představeného ostře vytykal Vašíčkové nepřístojnost jejího chování.

Najevo postupně vycházela další fakta. Výše citovaná stížnost podaná jménem „*Okresního sdružení úředníků, učitelů a zřízcenců republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu ve Frývaldově se sídlem ve Frýdberku*“ byla zcela inspirována Hartmannem, který ji nadiktoval policejnímu agentovi Karlu Krčmářovi u státní policejní expozitury v Javorníku a také ji sám odeslal, přičemž na dokument připojil z moci jednatel sdružení podpis předsedy JUDr. Ladislava Brokeše. Posledně jmenovaný působil jako okresní soudce ve Zlatých Horách a neměl o podání stížnosti či o svém podpisu na ní žádné povědomí. Ostatně o dokumentu nevěděl nikdo ze spolku, byla to čistě Hartmannova iniciativa.

Zásadní svědeckví ohledně výroků Žídka stran zadržování korespondence podala Vašíčková. Žídek se tehdy pouze dotazoval, proč se Hartmann nenechá přeložit do Javorníku, kde bydlela jeho manželka, přičemž poznamenal, že Hartmanna v Žulové potřebuje zřejmě Procházka za účelem zadržování korespondence SdP. Strážmistr nepronesl žádnou konkrétní výhrůžku, spíše se v jeho podání jednalo o obavu, aby Hartmann o manipulaci s poštou neinformoval svou německou manželku, čímž by se uvedená zpráva pravděpodobně dostala na veřejnost a třeba též do parlamentu. Jak se tedy na základě výsledku Vašíčkové jakožto očitě svědkyně prokázalo, Hartmann Žídkovy výroky interpretoval ve stížnosti odlišně, aby mu uškodil u nadřízených.

Žídkovi nakonec ve výsledku nejvíce přitížil výstup na poštovním úřadě, jak jsme jej popsali výše. Mezi Žídkem a Hartmannem vznikla na místě slovní rozepře, následně strážmistr odešel rozčilený a práskl dveřmi. Daný způsob vyřízení de facto soukromé záležitosti se však přičil „*nesporně vážnému, slušnému a zdvořilému chování, jež předpis četníku ukládá za povinnost*“.

Jak vyšlo najevo během vyšetřování, jediným původcem stížnosti vůči Žídkovi byl poštovní pomocník Hartmann motivovaný žárlivostí. Obvinění, že Žídek pronesl před Vašíčkovou výhrůžku na adresu Hartmanna, bylo vyvráceno stejně jako další výše zmíněná nařčení. Strážmistr se tak ve výsledku provinil pouze svým nepřiměřeným chováním na poště v Žulové dne 6. července a jeho chybou, dle mínění četnických orgánů, byla snad i přílišná sdílnost vůči Vašíčkové vyplývající z jeho „*mládí, nezkušenosti a neprozřetelnosti*“. Samotný Hartmann jednostranně a nesprávně informoval policejní expozituru v Javorníku, odkud informaci získal okresní hejtmán v Jeseníku. Oba jmenované subjekty si nikterak neověřovaly pravdivost podaných informací, takže reálně celou kauzu prošetřovaly až příslušné četnické úřady, do jejichž kompetence spadaly kázeňské prořešky příslušníků sboru.

Co se týče vztahu Žídka s Hoffmannovou, u níž byla nalezena fotografie jmenovaného, odvolaly se četnické orgány na spis Četnického oddělení v Jeseníku z roku 1936, kdy byla daná kauza prošetřována. Hoffmannová byla podezřelá ze špionáže ve prospěch Německa, nicméně jí nebylo nic prokázáno. Samotný Žídek ohledně uvedené záležitosti popřel jakékoliv styky s dotyčnou. Dále se domníval, že k jeho podobence se Hoffmanová dostala zřejmě pomocí krádeže, neboť malou fotografii svého času věnoval majitelům hostince ve Vidnavě manželům Loiblovým, které poznal v mládí v Bohumíně. Hoffmannová v uvedené hospodě posléze pracovala jako číšnice.

Celý případ nakonec měl pro strážmistra Žídka zásadní dohru, neboť velitel Četnického oddělení Jeseník navrhl 24. srpna přemístění jmenovaného z okresu Jeseník. V případě ponechání dotyčného na služebním místě hrozilo přiosření vztahu mezi Žídkem a poštovním personálem v Žulové. Navíc na základě uvedené aféry vznikla vůči Žídkovi ze strany jak policejních orgánů, tak okresního úřadu určitá nedůvěra, se kterou bylo nutné počítat. Přeložení jmenovaného se tak jevílo jako rozumné završení dané kauzy. Počítalo se rovněž s tím, že Žídek bude „*za prokázané poklesky vzat k zodpovědnosti*“. Strážmistr Leopold Žídek byl tedy ještě 25. října téhož roku přeložen na prozatímní četnickou stanici Vendryně v okrese Český Těšín. Stejný osud potkal také Žídkova nadřízeného vrchního strážmistra Aloise Kohoutka, ačkoliv okresní četnický velitel Jirkovský se domníval, že vyšetřovaná záležitost nebyla přímým důsledkem chování jmenovaného velitele stanice. Nicméně pochybnosti o schopnostech jmenovaného ohledně vedení stanoviště v Žulové se objevily již dříve, a to konkrétně v podání okresního úřadu ze 4. února 1937. Dotyčný proto odešel ze Žulové 20. srpna na četnickou stanici Liptál ležící na území Četnického oddělení Hranice. Četnictvo tedy kauzu vyřešilo v relativní tichosti přeložením klíčových aktérů.

Ivana Kolářová

POZNÁMKY

1. Moravský zemský archiv, fond Zemské četnické velitelství Brno, kart. 456, sign. dův 675/37.
2. KOLÁŘOVÁ, Ivana: *Bezpečnostně-politické poměry na Frývaldovsku v letech 1918–1938*

očima pořádkového aparátu. In: Slezský sborník, roč. 117, 2019, č. 1, s. 43–70.

3. Ohnheiser nechtěl, aby se o jeho výpovědi dozvěděl Hartmann, proto volil neformální cestu.

Formování a činnost státní policie na Jesenicku 1936–1938¹

Meziválečné Československo převzalo od zaniklé monarchie existující strukturu bezpečnostní a kriminální služby, jejíž základ tvořilo četnictvo. Složky státní policie existovaly pouze v několika největších městech. Nové policejní úřady vznikaly rozhodnutím ministerstva vnitra dle aktuální potřeby. Přestože oba bezpečnostní sbory prošly během 20. a 30. let rozsáhlou modernizací a profesionalizací,² četnictvo si zachovávalo pověst především strážního orgánu, zatímco policie byla vnímána jako nositelka nových kriminalistických trendů.³ Také přebírala část státně-bezpečnostních a kontrašpionážních úkolů.

Skupinka československých státních policistů (archiv autora)

Z uvedených důvodů docházelo k postupnému rozšiřování policejní sítě, především v exponovaných pohraničních regionech. První vlna zakládání nových pracovišť přišla roku 1922, kdy vzniklo také Policejní ředitelství v Opavě.⁴ Další etapa extenzivního rozšiřování policejní sítě následovala na podzim roku 1936 jako součást opatření reagujících na vzestup nacismu. V tomto období došlo na území českého Slezska ke zřízení řady nových policejních úřadů a expozitur. Vzдор formální nezávislosti jednotlivých úřadů nad nimi zajišťovalo jakýsi „metodický dozor“ Policejní ředitelství v Moravské Ostravě.⁵ V Ostravě sídlila také Odbočka Zpravodajské ústředny (OZÚs), pověřená bojem proti nacistické špionáži a operující příležitostně i na Jesenicku.⁶

Policejní pracoviště vesměs vznikala v sídlech politických, popřípadě soudních okresů. Na Jesenicku tak šlo o Státní policejní úřad v Jeseníku a jeho expozitury v Javorníku, Vidnavě a Zlatých Horách. S výjimkou vidnavské expozitury, jejíž písemnosti jsou uloženy v Zemském archivu v Opavě, se dokumenty z působení těchto úřadů v ucelené podobě nedochovaly. O činnosti státní policie na Jesenicku nás tak informuje zejména agenda okresního úřadu, samospráv a také Zemského úřadu v Brně coby nadřízené instance. Relevantní zmínky nacházíme také v dokumentech z proveniencí četnictva, jež navzdory občasným kompetenčním sporům a jisté profesní řevnivosti s policií úzce spolupracovalo. Lze říci, že policie byla při řešení stát-

ně-bezpečnostních kauz do značné míry závislá na informacích od venkovských četnických stanic.⁷

Doplňme, že vyjma státní policie v regionu působily i komunální policejní sbory.⁸ Jejich personál zpravidla tvořili místní Němci, loajální k vedení města. Jelikož v čele samospráv často stáli příznivci Henleinova hnutí, byla státní spolehlivost městských strážníků mnohdy problematická.⁹

O tom, že vydání vyhlášky předcházely přípravné práce, svědčí korespondence Okresního úřadu v Jeseníku s vedením města a se Zemským úřadem v Brně z předchozích týdnů, kdy se řešil výběr služeben a bytů pro policisty. Úvahy o umístění nové instituce do budovy radnice, kde již sídlila městská policie, se záhy ukázaly jako nereálné. Další návrh počítal se zřízením policejních kanceláří v objektu okresního úřadu. Městská spošitelna, která patrně sama měla o tyto prostory zájem, protestovala a doporučila policii nevyužívané místnosti v hotelu Krone. Prohlídkou objektu byla vypočtena výše nákladů na potřebné úpravy kolem osmi tisíc korun.

Tyto prostory měly pojmout přednostu úřadu, právníka, dva aktuáry, čtyři úředníky, patnáct civilních strážníků, kancelářského úředníka a čtyři kancelářské pomocníky.¹⁰ Jak tato skladba napovídá, od policistů se na Jesenícku očekávala především vyšetřovací a administrativní práce, „hrubou silou“ při zákrocích nadále patrně zajišťovalo hlavně četnictvo, potažmo vojsko.

Ministerstvo vnitrauložilo okresnímu úřadu a obcím zajistit do 14. prosince prostory a vybavení tak, aby policejní úřad a jeho expozitury mohly k tomuto datu zahájit činnost.¹¹ Již 17. listopadu (tedy ještě před oficiálním vydáním ministerské vyhlášky) okresní úřad hlásil, že kromě několika kusů nábytku jsou policejní kanceláře zařízeny a že se podařilo zajistit byty pro ženaté policisty – po čtyřech ve Vidnavě a Zlatých Horách, pět v Javorníku a jedenáct v Jeseníku. Byty měli přednostně získat žadatelé, kteří doložili, že se neúspěšně snažili zajistit si ubytování jinými cestami.¹²

Náklady na materiální zajištění policejních pracovišť nesly příslušné samosprávy. Ty měly možnost žádat o státní příspěvek, přesto povinnost vydržovat policii vyvolávala mezi německými komunálními politiky jistou nevoli. Již 7. prosince 1936 podal Svaz německých samosprávných těles v ČSR (Verband der deutschen Selbstverwaltungskörper in der tschechoslowakischen Republik) se sídlem v Teplicích písemný protest.¹³

Snad i liknavost samospráv, spolu s technickými komplikacemi, vedla k průtahům při zajišťování potřebného zázemí. Nejkomplikovanější situace v tomto směru nastala v Javorníku, kde se expozitura v březnu 1938 přestěhovala do domu č. 8. Ten však postrádal garáže, jež město slíbilo postavit.¹⁴ Práce spojené s chodem policejních služeben zajišťovaly příjem řadě lokálních řemeslníků a dodavatelů, stejně jako pomocnému personálu (kuchařky, uklízečky).¹⁵ Závislost na místním obyvatelstvu však v podmínkách sílící německé iredenty znamenala pro policisty také potenciální riziko.

Právě otázka výběru loajálních občanů patřila k důležitým úkolům policie v souvislosti s prováděním nařízení o branné výchově obyvatelstva. V únoru 1937 policie prověřovala státní spolehlivost učitelů, o nichž se uvažovalo jako o instruktorech

*Vítání německé armády
v Jeseníku (Freiwaldau in der
Wendezeit sudetendeutschen
Schicksals, 1938)
(archiv autora)*

branné výchovy. Během léta a podzimu pak policie měla vytipovat vhodné cvičitele a organizátory. V této souvislosti javornická expozitura 10. září 1937 hlásila, že důvěryhodní němečtí obyvatelé vesměs neovládají státní jazyk. Naopak státní zaměstnanci české národnosti, mezi nimiž jsou schopní záložní poddůstojníci, se nehodí z důvodů ideových. Podřízení místních Němců, byť i těch loajálních republiky, Čechům pocházejícím z vnitrozemí by nepůsobilo dobře. Nadřízený policejní úřad v Jeseníku si nepočínal tak citlivě a pod vlivem nedostatku vhodných kandidátů v přípisu z 1. října nominoval převážně Čechy.¹⁶

Mimo této agendy policie dohlížela také na divadelní představení¹⁷ a kontrolovala kinematografické licence¹⁸ či rozhlasové koncese. Jejich evidence nabyla na důležitosti, když v září 1938 úřady uvažovaly o zabavení rozhlasových přijímačů, aby se předešlo dalšímu ovlivňování obyvatel nacistickou propagandou z Říše. Při této příležitosti policisté vybírali vhodné prostory pro uložení zkonfiskovaných přístrojů, nejčastěji v jednacích sálech obecních úřadů.¹⁹ Policie také obstarávala pasovou agendu nebo příležitostně prověřovala žadatele o sociální podporu.²⁰ Nedílnou součástí práce bylo logicky vyšetřování deliktů, stejně jako nehod, k nimž patřilo např. utonutí Ludovíta Lindnera z Velké Kraše v červenci 1937.²¹ Hlavní úkol však zůstával státně-bezpečnostní.

V té době se již národnostní napětí na Jesenícku značně vyostřovalo. Přibývaly případy zabavených nacistických brožur a letáků.²² Čeští i němečtí odpůrci Sudetone německé strany čelili výpovědím ze zaměstnání či z nájmu.²³ Silící konflikty probíhaly i uvnitř rodin. V prosinci 1936 se jistá Pavla Scholzová z Bukovic dostala k soudu, protože nadávala svému švagrovi za službu v československé armádě.²⁴ Napětí ovšem příživovaly také incidenty z české strany. V červenci 1938 musel policejní koncipista Štěpán Oldřich v Jeseníku zakročit proti lázeňskému hostovi, který v opilosti nadával německým hudebníkům a vydával se postupně za legionáře, šlechtice a záložního důstojníka.²⁵ V napjatých poměrech policie ve spolupráci s četnickými stanicemi a poštovními úřady příkračovala i k tajným kontrolám korespondence funkcionářů Henleinovy strany.²⁶

Piětní akt za neznámého padlého povstalice na Jesenicku (Freiwalddau in der Wendezeit südetendeutschen Schicksals, 1938) (archiv autora)

Zatěžkávací zkouškou bezpečnostního aparátu se stala mimořádná opatření (tzv. částečná mobilizace), vyhlášená 21. května 1938 v reakci na zprávy o pohybech německého vojska v pohraničí. Mezi obyvatelstvem Jesenicka se záhy vyrojily fantastické zvěsti. Např. v Ondřejovicích kolovala fáma, že se čeští poštovní zaměstnanci chystají před svou evakuací celou obec podpálit.²⁷ Navzdory napjaté atmosféře byla bezpečnostní opatření ve většině pohraničí provedena v souladu s rozkazy a bez výraznějších incidentů. Rázné vystoupení československých ozbrojených sil dočasně zmírnilo radikální projevy henleinovců.

Dramatické „poslední dějství“ přišlo v polovině září s vypuknutím otevřeného povstání. Jeho první fáze, jež měla tragický průběh zejména v západních Čechách,²⁸ Jesenicko přilíř nezasáhla. Když však Hitler dal 22. září rozkaz k obsazení československých pohraničních výběžků, stalo se Jesenicko bojištěm.²⁹ Samotný Jeseník se silnou vojenskou posádkou si henleinovci přirozeně netroufli napadnout. Oproti tomu Javorník, Vidnava a Zlaté Hory, ležící před linií pohraničního opevnění a chráněné jen nepočetnými jednotkami police a Stráže obrany státu, se staly snadnou korbistí.³⁰

Stavovský časopis četnictva krátce po Mnichovu napsal: „*Tak například ve Vidnavě a v Javorníku, kde bylo asi tři tisíce obyvatel a většina z nich ozbrojena po zuby, bylo po čtyřiceti lidech, kteří představovali čs. výkonné orgány. [...] Dav žádal vydání zbraní. Ani v jednom případě je četníci a celníci nevydali. V Javorníku se ještě našli mezi davem gentlemani, kteří dovolili, aby četníci odešli se zbraněmi.*“³¹ Ve Vidnavě měly události krvavější průběh, byli zastřeleni dva příslušníci finanční stráže a německý antinacista.

Poválečné vyšetřování poměrně podrobně zmapovalo odzbrojení příslušníků SOS, o státních policistech se prameny zmiňují jen útržkovitě. Můžeme usuzovat, že část personálu expozitur se ještě před útokem povstalců evakuovala do Jeseníku. Někteří se pak probíjeli do bezpečí za chaotických okolností. U Velké Kraše povstalci 22. září zajali policisty Polaška a Obluka, jedoucí na motocyklu od Vidnavy. Z osazenstva javornické expozitury, které stejného dne ustupovalo bojem přes

Žulovkou k Jeseníku, byl pohřešován její přednosta JUDr. Procházka.³² Jelikož není známo, že by úřady dále pátraly po jeho osudu, patrně se mu v příštích dnech podařilo dorazit do Jeseníku. Několik zajatců z Jesenicka skončilo v táboře v Elsterhorstu.³³

Po 22. září se tedy státní ozbrojené složky stáhly na obrannou linii kolem Jeseníku, krytou členitým horským terénem a pohraničním opevněním. Protiofenziva se jevila jako zbytečná. Ztracené příhraniční území nemělo valnou strategickou cenu a v případě očekávané války s Německem bylo výhodnější držet existující obranné pozice. Vývoj po podpisu Mnichovské dohody se však ubíral zcela jiným směrem, než obránci Jeseníku očekávali...

Ondřej Kolář

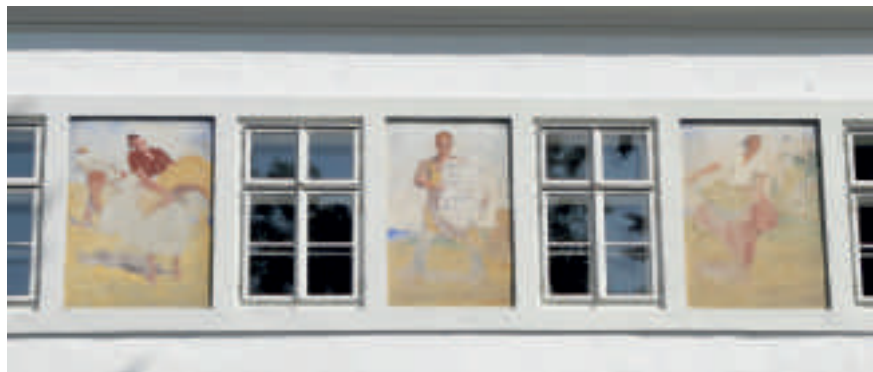
POZNÁMKY

1. Studie vznikla za podpory Ministerstva kultury ČR v rámci programu Národní a kulturní identity (NAKI) II, projekt DG18P02OVV064 *Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice*.
2. Srov. THORWALD, Jürgen: *Století detektivů: Cesta a dobrodružství kriminalistiky*. Orbis, Praha 1968; dále např. KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf: *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Academia, Praha 2018.
3. KOLÁŘOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej: *Sociální postavení příslušníků československého četnictva 1918–1939*. Český časopis historický 113, č. 1, 2015, s. 76–96.
4. KOLÁŘ, O.: *Jan Wiedermann, Antonín Glos a Odbočka Zpravodajské ústředny v Opavě*. In: Almanach příspěvků XIII. konference policejních historiků. Praha 2019.
5. KOLÁŘ, O.: *Hampel-Zattigova aféra z jara 1938, její ohlasy a důsledky*. Historica Olomucensia 54, 2018, s. 223–233.
6. Srov. ŠTĚPÁN, Václav: *Alois Vařejka a jeho doba*. Přerov 2007.
7. Srov. HERAJT, Tomáš. *Historie policie v letech 1918–1945. Policejní ředitelství v Plzni*. Fortprint, Dvůr Králové nad Labem 2010.
8. SOKA Jeseník, Archiv města Jeseník, kart. 311–313.
9. Srov. KOLÁŘ, O.: *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*. Academia, Praha 2016.
10. SOKA Jeseník, Okresní úřad (OÚ) Jeseník, kart. 13, inv. č. 741.
11. SOKA Jeseník, Archiv obce (AO) Javorník, kart. 225, sign. 205, inv. č. 704.
12. SOKA Jeseník, OÚ Jeseník, kart. 13, inv. č. 741.
13. SOKA Jeseník, AO Javorník, kart. 225, sign. 205, inv. č. 704.
14. SOKA Jeseník, AO Javorník, kart. 225, sign. 205, inv. č. 704.
15. Srov. např. KOLÁŘ, O.: *Státní pořádkové složky*.
16. SOKA Jeseník, OÚ Jeseník, kart. 13, inv. č. 741.
17. ZAO, Státní policejní expozitura (SPE) Vídnava, kart. 1, inv. č. 3.
18. SOKA Jeseník, AO Bukovice, kart. 23, inv. č. 524, sign. 962.
19. SOKA Jeseník, OÚ Jeseník, kart. 13, inv. č. 741.
20. Zemský archiv Opava (ZAO), SPE Vídnava, kart. 1, inv. č. 9.
21. ZAO, SPE Vídnava, kart. 1, inv. č. 8.
22. SOKA Jeseník, Okresní soud (OS) Jeseník, sign. Tv90/36.
23. Moravský zemský archiv (MZA), Zemský úřad (ZÚ) Brno, kart. 287.
24. SOKA Jeseník, OS Jeseník, kart. 208.
25. MZA, ZÚ Brno, sign. 1263/38.
26. MZA, ZČV Brno, kart. 456, sign. dův 675/37, f. 28–32.
27. MZA, ZÚ Brno, sign. 10766/38.
28. Srov. např. BRUŽEŇÁK, Vladimír – MACKE, Josef: *Morový rok: Kronika tragického roku 1938 na Sokolovsku a Karlovarsku*. Svět křídel, Cheb, 2017.
29. RÖHR, Werner: *September 1938: die Sudetendeutsche Partei und ihr Freikorps*. Organon, Berlin, 2008.
30. Srov. např. HRADILOVÁ, Jana: *„Domů do Říše!“ Rok 1938 ve světle literatury a pramenů SOKA Jeseník*. [online]. Citováno 15. 10. 2019. Dostupné z: http://www.archives.cz/zao/resources/jesenik/do_mu_do_rise.pdf.
31. Četnické Listy: nepolitický, odborový a stavovský list hájící zájmy čl. četnictva a četnických pensistů, 15. 10. 1938, s. 1.
32. MZA, ZÚ Brno, kart. 293, sign. 18110.
33. *Muži na hranici: Příběhy z roku 1938*. Toužimský a Moravec, Praha 2018, s. 45–48.

Raimund Mosler v Dolním Údolí

V centru Dolního Údolí se nachází dům čp. 45, nedávno pietně opravený a nyní sloužící jako restaurace a penzion, na jehož uličním průčelí zaujme trojice nástěnných maleb. Barevná vrstva je sice zčásti smyta, přesto ale zůstává zřetelný motiv – jde o dvě ženy pracující na poli a o frontálně zpodobněnou mužskou figuru, třímající před sebou štít s dnes již nečitelným nápisem. Tato opomíjená památka meziválečného malířství se dochovala na průčelí někdejšího pivovaru a hostince, k němuž bylo nejpozději od poloviny 18. století vázáno privilegium šoltýství. V době vzniku obrazů (před rokem 1927) náležela nemovitost Emilu Heinovi (1870–1930), jenž byl v obci usazen od roku 1894 a od roku 1905 vykonával úřad starosty.¹ Při úpravě exteriéru domu, která zachovala původní členění štítové stěny, orientované kolmo k silnici, úzkými lizénami a rozmístění a proporce okenních otvorů prosvětlujících patro, přibyla trojice nesignovaných a nedatovaných maleb obdélného formátu, výškově odpovídající okenním otvorům (obr. 1). Otázkou je, kdo je jejich autorem.

Jisté formální aspekty, na něž bude vzápětí poukázáno, ukazují na autorství Raimunda Moslera (1886–1959). Mosler se narodil v Kateřinkách u Opavy a po absolutoriu vyšší reálky v Opavě získal umělecké vzdělání na vídeňské Akademii (malířství studoval u prof. Aloise Deluga). V Kateřinách žil až do poválečného odsunu, následně se usadil ve vesnici Wiera u města Schwalmstadt v Hesensku.² V meziválečném období vystavoval se Sdružením výtvarných umělců slezských a za druhé světové války s Metznerbundem, díky čemuž získal nadregionální proslulost.³ Například v roce 1925 s Adolfem Zdražilou, Fritzem Raidou a sochařem Engelbertem Kapsem představoval svá díla v pražském Rudolfinu.⁴ Z kolektivních výstav vyniká přehlídka obrazů Adolfa Zdrazily, Raimunda Moslera, Fritze Raidy, Idy Fauser a soch Engelberta Kapse uskutečněná v Zemském muzeu v Opavě v prosinci 1923, na níž se Mosler představil jako krajinář – tato podoba Moslerovy tvorby je veřejnosti známa patrně nejvíce, vždyť soubor Moslerových krajin dotváří interiér restauračního sálu v penzionu na Rejvízu a Moslerovy krajiny se dodnes objevují na výstavách regionálního malířství. V bilančním textu, vydaném v roce 1941, umělec ale zdůraznil, že to vždy byla nástěnná malba, jež pro něj představovala tvůrčí ideál, a mezi pracemi „z poslední doby“ připomněl dva freskové výjevy ze slezských pověstí, které provedl ve vestibulu měšťanské školy v Dolní Lipové (Lipová-lázně), v létě 1939 přestavěné podle projektu architekta Othmara Skrabala.⁵ V životopis-

Obr. 1, Dolní Údolí, dům čp. 45, průčelí s nástěnnými malbami, Raimund Mosler?, 30. léta 20. století (foto autor)

ných medailonech se objevuje vazba na Jeseník: tu je připomenuto, že Mosler v Jeseníku vystavoval,⁶ onde zase, že z Jeseníku pochází krásný Moslerův obraz, jenž se po roce 1945 dostal do Německa. Autor této vzpomínky, Paul Buhl, k umělcovu nekrologu připojil tři reprodukce děl – jednu grafiku zobrazující opavskou Hlásku, jednu portrétní kresbu a kupodivu jeden z obrazů, jež jsou dodnes k vidění na fasádě domu v Dolním Údolí (pisatel ani nevěděl, oč se jedná; obrázky nejsou opatřeny popisky a o realizaci v Dolním Údolí se v textu nehovoří).⁷

Nyní obraťme pozornost k trojici maleb z Dolního Údolí z formálního hlediska. Ačkoliv malby jsou znehodnoceny povětrnostními vlivy, identifikujeme rysy typické pro Moslerova díla. Je to především typika figur, charakteristické protáhlé končetiny, téměř až taneční rozpočívání u postav žen sbírajících obilí, dále je to zastínění tváře šátkem u postavy v levém poli. U mužské figury je nápadný postoj rozkročených nohou a upřený výraz mířící dopředu, dále typika tváře se zvýrazněnými lícními kostmi, výrazným obočím a vysokým čelem. Moslerovské je taktéž rozvržení pole na horizontální pásy – plochu pole a modré oblohy. Jako analogie se nabízí obraz *Sběračky brambor* (1926) ze Slezského zemského muzea v Opavě,⁸ analogický formálním řešením i zvoleným motivem polní práce. Formálně a tematicky naprosto odlišnou Moslerovou prací je výtvarná složka plakátu s básní redaktora opavské *Deutsche Post* a známého literáta Erwina Heineho (1899–1947), vytištěného v opavské tiskárně Heinz & spol. v roce 1933: Mosler vytvořil figurální kompozici se symbolickým obsahem, jež má v pozadí jesenícké panorama s Pradědem. To, co je jí společné s obrazy z Dolního Údolí, je rozvržení na tři vertikální části, z nichž středová patří frontálně pojaté mužské figuře a části postranní figurám, jež středový prvek kompozičně dotvářejí (obr. 2).⁹ Zejména tato a obdobné kompozice ukazují na autorovu tendenci k tragicky vyhocené expresivitě, lišící se od soudobých německých malířů ve Slezsku, kteří se obdobnými příležitostným úkoly také zabírali, jako byli Paul Gebauer nebo Richard Assmann.

Moslerovy kresby, grafiky, plakáty a podobné výtvarné práce byly k vidění nejen na výše vzpomenutých uměleckých výstavách, ale také při příležitosti setkávání

válečných zajatců z let světové války. Mosler strávil v ruském zajetí šest let a dovezl si od tud řadu kreseb.¹⁰ Na sklonku roku 1934 vydal cyklus dřevorezů s náměty Narození Páně, slezských krajin a života na venkově a na konci roku 1937 vystavil sérii grafických listů v sále opavské německé knihovny.¹¹ Tyto a další podobné výstavy a ediční projekty připomínaly současníkům Moslera jako vynikajícího grafika. Smysl pro efektní, dramatickou zkratku umělec prokázal i ve svých nástěnných malbách, sice idyličtějších, ale nikoliv sentimentálních, udržuje si i při řešení tak drobného úkolu, jakými jsou malby na domě čp. 45 v Dolním Údolí, jistotu výtvarné stylizace, pádnost výrazu a nezaměnitelnost svého výtvarného projevu.

Pavel Šopák

Obr. 2, Raimund Mosler – Erwin Heine, plakát, 1933 (Státní okresní archiv Bruntál, reprofoto Petr Müller)

POZNÁMKY

1. Dnes čp. 45, původně čp. 44. – SOKA Jeseník, f. Okresní úřad Jeseník, sčítací operáty Dolní Údolí, čp. 44. – O domě stručně Gerhard NICKMANN: *Die Gemeinde Niedergrund*. In: Zuckmantel mit den Dörfern Hermannstadt, Endersdorf, Obergrund, Niedergrund und Reihwiesen. Ein Heimatbuch, Bietigheim-Bissingen 1995, s. 405, na s. 408 reprodukována fotografie z roku 1927, která dokumentuje existenci maleb již v tomto roce.
2. Raimund Mosler. *Deutschmährische Heimat* 12, 1926, č. 3–4, s. 86; SCHENKOVÁ, Marie: *Raimund Mosler*. Biografický slovník Slezska a severní Moravy 8, Ostrava, Ostravská univerzita 1997, s. 76.
3. SCHOLLAR, Franz: *Ausstellung der freien Vereinigung schlesischer Künstler im Ladesmuseum zu Troppau*. Höhenfeuer 1920/1921, č. 8, s. 29; *Künstler des Metznerbundes stellen aus*. In: *Deutsche Post* (Opava) 158, 1943, č. 335, 5. prosince, s. 4; k výstavě v Opavě v roce 1940 viz *Ausklang des Gaukulturmonats*. *Deutsche Post* 155, 1940, č. 146, 28. května, s. 5.
4. *Schlesische Kunst im Rudolfinum*. *Prager Tagblatt* č. 34, 10. února 1925, s. 6.
5. *Heimische Künstler über sich selbst*. Raimund Mosler. *Deutsche Post* 155, 1940, 2. února, s. 6.
6. STURM, Heribert (ed.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder II*. München 1984, s. 696.
7. [Paul Buhl]: *Raimund Mosler*. *Troppauer Heimatchronik* č. 111, duben 1959, s. 78–79.
8. Slezské zemské muzeum, uměleckohistorické pracoviště, inv. č. U1893A, olej na plátně 95×120 cm.
9. Raimund Mosler – Erwin Heine, *Hilfe für uns!*, 1933, tisk, Státní okresní archiv Bruntál, Erwin Weiser, inv. č. 5, karton 8, reprofoto Petr Müller.
10. *Auftakt zur Kriegsgefangenentagung in Troppau. Erinnerungsausstellung ehemaliger Kriegsgefangener*. *Deutsche Post* 147, 1932, č. 155, 1. července, s. 6.
11. Raimund Mosler. *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* 1, 1934, č. 246, 9. prosince, s. 11; *Eine neue Zierde des Lesesaales*. *Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren* 4, 1937, č. 302, 24. prosince, s. 4.

Jesenické čarodějnické procesy v osobním fondu Vítězslava Zemana

Vítězslav Zeman byl významným vlastivědným badatelem jesenického okresu a v letech 1960–1979 také správcem jesenického muzea.¹ Jeho takřka celožitovní vášní byla výzkumná činnost týkající se čarodějnických procesů ve Slezsku (zejména na Jesenicku a Zlatohorsku) a na severní Moravě (losinské panství a Šumperk), jejíž výsledky byly poté publikovány v regionálním tisku.² Zemanova rozsáhlá práce se zachovala v sešitech a na volných listech v podobě rukopisů a strojopisů přibližně z let 1958–1975 a je uložena v jeho osobním fondu ve Státním okresním archivu Jeseník.³ Přestože je jeho výzkum zcela poplatný době, navíc na základě tehdejší mizivé dostupnosti dobových pramenů vycházející převážně jen ze starší německé (mnohdy nepřesné) regionální literatury, jedná se o základní stavební kámen bádání k čarodějnickým procesům na Jesenicku a na severní Moravě.⁴ Zaměříme se nyní na rozbor části jeho práce věnované pouze procesům s údajnými čarodějnicemi odehrávajících se v 17. století na území jižní části Niského knížectví, tedy na někdejších jesenickém a zlatohorském panství.

Nejranější Zemanovy studie pocházejí z období let 1958–1966. Pod inventárním číslem 37 jsou ve fondu uloženy dva rukopisy s názvem *Procesy s čarodějnicemi a severní Morava* v sešitech s označením I. a II. Autor se v úvodu prvního sešitu zabývá otázkou nutnosti souhrnné práce, která se zaměří nejen na strohá fakta, ale zařadí místní procesy, které zde nepřesně nazývá jako severomoravské, do kontextu tehdejší doby. Zdůrazňuje, že by se badatel neměl vyhnout hledání a rozboru příčin vzniku pověry a hledání viníka, které by osvětlilo „celé pozadí tragických událostí“. Nazývá je justičními vraždami (v jeho práci opakovaně) spáchanými z nenávisti, sadismu, lidské nevědomosti a z prospěchářství jednotlivců. Jejich hlavní příčinu ovšem vidí v duchu tehdejší historiografie v boji církve o mocenské postavení a vládu nad světskými záležitostmi.⁵ V I. kapitole čtenáře seznamuje s významem slova čarodějka, resp. čarodějnice (v němčině v podobě Zauberin, Hexe), kterou nazývá družkou ďáblou, jejíž odměnou je získaná moc škodit lidem, dobytku a úrodě. Také se věnuje představám podoby ďábla, personifikovaného mýtu zla, jeho vzorům a vývoji, především v učení katolické církve a ve spisech teologů. Za zmínku stojí autorova část pojednávající o soudní praxi (statě nazvané *Církevní soudnictví a Soudnictví v českých zemích v XVI. a XVII. století*) a knize *Kladivo na čarodějnice*. Samotných jesenických procesů se týká kapitola nazvaná *Slezské procesy s čarodějnicemi* (sešit II.), ve které ovšem autor pojímá tyto procesy jen velmi stručně, jedná se tedy o jakýsi úvod do problematiky.

Pod inv. č. 40 jsou ve dvou sešitech nazvaných *Po stopách slezského inkvizitora* uchovány dvě shrnující rukopisné práce s názvem *Slezské procesy s čarodějnicemi a Jeseník*. Jedná se o rozpracovanou verzi předchozí již zmíněné stejnojmenné kapitoly. V úvodu přibližuje čtenářům politickou, hospodářskou a kulturní situaci Niského knížectví té doby ústící v mimořádně rozsáhlé čarodějnické procesy. Vzápětí hledá odpověď na otázku, kde hledat místo prvního takového hromadného vraždění nevinných osob. Po úvahách opírajících se o jemu známé případy s odsouzením lidí podezřelých z čarování v českých zemích dochází k jednoznačnému závěru. Jako místo vzniku „*hromadných a klasických*“ čarodějnických procesů označuje slezskou Nisu, sídelní město vratislavských biskupů, a Jeseník, kde se roku 1622 odehrál první takový případ. Tento proces s manželkou obecního pastýře z Jeseníku Barborou Schmiedovou (Zeman vycházející pouze z literatury ji mylně nazývá Barbora Schneiderová) je zde vylíčen podrobně.⁶ Na dalších stranách rukopisu jsou čtivou formou představeny hlavní etapy jesenícko-zlatohorských procesů. Překládá taktéž opisy dochovaných ortelů v Zemském archivu v Opavě, bohužel kvůli neznalostem dalších archivních pramenů cituje a uvádí jména odsouzených nepřesně. Například první popravenou z let 1651–1652 nazývá Uršulou Schnurzelovou, byť podle pozemkové knihy Širokého Brodu se jednalo o Voršilu Schientzelovou (Ursula Schientzelin).

V neposlední řadě je nutné zmínit Zemanův rozbor několika rozsudků smrti nad malými nebo nedospělými dětmi jeseníckého panství. Počátkem 60. let minulého století nebyla otázka poprav jeseníckých dětí jako letitého příkladu hrůzné praxe místních soudů a řádění jesenícké inkvizice (sic!) spolehlivě vyřešena. Tradovaným omylem všech autorů, kteří se problematikou čarodějnických procesů do té doby zabývali, totiž bylo spojení čísel u jmen odsouzených v dochovaných rozsudcích z let 1651–1652 s věkem „delikventů“. Čísla se pohybují v rozpětí od ¾ roku po 15 let. Nicméně právě zde v jeho rukopise je poprvé předložena Zemanova v nedávné době potvrzená teorie, že se v žádném případě nejedná o stáří obětí.⁷ Zeman navíc na několika stranách tuto tezi rozšířil o domněnku, že se časové údaje vztahují na dobu, po kterou se měli oddávat kouzlům. Pro současné bádání jsou důležité poznámky autora, kde hledat kromě zmíněných rozsudků další archivní prameny. Zemanovým vodítkem měl být především urbář města Frývaldova (Jeseníku).⁸ Zajímavým postřehem je autorovo umístění inkvizičního (!) tribunálu a mučírny, kde měly probíhat výslechy s obviněnými údajnými čarodějnicemi, do sklepení jeseníckého zámku, tedy Vodní tvrze. Stejně tak nepodloženou informací jsou jména jím zjištěných katů. Dále se dozvídáme mnohokrát opakované a jen velmi málo modifikované pojednání o jesenícko-zlatohorských procesech v letech 1651–1652. Autor několikrát zmiňuje neověřenou účast Jindřicha Františka Bobliga u těchto procesů, o níž nepochybuje. Dokonce uvádí, že odešel ze Zlatých Hor po roce 1658. Ostatně Bobligovi je věnována značná část této části textu, Zeman líčí s odkazem na německou literaturu životopisné údaje jeho rodiny a původ ve Zlatých Horách. Velmi zajímavou se jeví část věnovaná prvkům čarodějnictví, představám o černé magii a úloze žen jako obětí pronásledování. Podobné téma, tedy kvalifikace pověr a představ o schopnostech čarodějnic a d'ábla, autor popisuje v další strojopisné práci s názvem *Inkviziční procesy s čarodějnicemi* (inv. č. 43). Pod následujícím inventárním číslem je uchována

další z jeho souhrnných prací, které vyšly částečně tiskem. Jedná se zejména o strojopis *Jesenické procesy s čarodějnicemi* pro seriál článků v *Jesenickém rozhledu* v podobě sugestivního vyprávění o posledních okamžicích odsouzených žen v roce 1651, využívající dochované opisy rozsudků, ovšem jinak zcela ve fantazii autora. Dále se věnuje případům procesního řízení s údajnými čarodějnicemi, které neskončily na hranici, tedy případům Heleny Dittelové ze Zlatých Hor z roku 1647 a Barbory Rotterové z roku 1656, jíž po přečkání inkvizičního šetření bylo po osvobození vystaveno „*restitutio honoris*“, tedy obnovení cti. V dalším dochovaném rukopise se v sešitě pod názvem *Jeseník* nachází obdobný, i když poněkud podrobnější text k hlavnímu období čarodějnických procesů na Jesenicku, tedy procesům v letech 1651–1652. Autor se zde zamýšlí nad zněním rozsudků a uvažuje o možných úmyslech tehdejších aktérů, neváhá i fabulovat (např. případ jesenického komisaře Martina Gottwalda, upáleného 20. listopadu 1651). Bohužel stále opakuje tradované omyly vzniklé nepřesnou interpretací původních dokumentů. Rukopisným znakem jeho stylu je výrazné literární zabarvení předkládané historie, byť vycházející jen ze strohého, v podstatě úředního záznamu známých rozsudků. Bez zajímavosti také není odkaz na zdroj informací o majetkových poměrech rodin postižených čarodějnickými procesy („*účetní knihy vratislavské diecéze*“). Součástí jsou drobné písemné podklady k jednotlivým stránkám souborné práce nazvané *Procesy s čarodějnicemi na severní Moravě – ukázka z připravovaného tisku*.

Zkrácené texty předchozích studií a rukopis textu *Ve jménu církve a pro větší slávu boží*, kde se autor zamýšlí a prezentuje dobové pověry a představy vedoucí k procesům či historii pronásledování domnělých čarodějnic v místní i obecní rovině, nalezneme pod inv. č. 45. Složka obsahuje další drobné rukopisy – podklady pro rozsáhlejší práce jak o jesenických, tak i losinsko-šumperských procesech. Vybočením z víceméně souvislé řady podobných textů je stručný výklad lidových pověr o čarodějnicích a d'áblech patrně vytvořený jako pořad pro školy. Rukopis s názvem *O čarodějnictví na Jesenicku*, který Zeman napsal spolu s Josefem Zahradníčkem, je uložen pod inventárním číslem 46 a tiskem byl publikován v *Jesenickém kulturním zpravodaji* v červnu roku 1973.

V polovině 70. let Zeman rozpracovával své předchozí práce a přednášky do podoby dalších rukopisných studií, jednu z nich nalézáme v sešitu pod názvem *Hexen* (inv. č. 47). Jeho obsah odpovídá autorově hlavní souborné práci k jesenickým procesům, ovšem s již upřesňující informací o údajných dětských obětech čarodějnických procesů. Rovněž se zde věnuje detailnímu popisu čarodějnické přeměny ve zvíře, dále letu na sabat a výroby masti. Zlatohorské procesy jsou podrobněji rozvedeny v rukopisné práci uložené pod inv. č. 50. Jedná se o práci jen málo modifikovanou, při naprosté absenci dochovaných relevantních pramenů vycházející pochopitelně pouze z literárních zdrojů. Autor zde kromě jiného podrobněji představuje vzhled zvláštních pecí na hromadné spalování obětí, otevírá otázku financování procesů a smluv s katem. V rukopisné části tohoto pojednání je popsána historie místních procesů s čarodějnicemi od roku 1625 (žaloba Michaela Kölera na zlatohorského faráře Salomona Birholda za pomluvu) přes velké procesy v letech 1651–1652. Opětovně je zde prezentován případ Barbory Rotterové z roku 1656. Nedílnou součástí je stat' věnovaná zlatohorskému rodáku Bobligovi. O něm je po-

jednáno zvlášť v tužkou psaném přiloženém rukopise s názvem *Kdo byl František Jindřich Boblig?*. Poznámky a výpisky z literatury či pramenů se nacházejí v pracích nadepsaných *Hexen* (inv. č. 52 a 53). Badatelsky zde lze využít autorových přepisů již zmíněných rozsudků z let 1651–1652, poznámek ke katovskému řemeslu, soupisu osob popravených pro čarodějnictví v jesenickém regionu nebo nákreсу takzvané čarodějnické stolice s popisem. Drobné rukopisné výpisky se nachází i v dalších sešitech (inv. č. 55 a 57).

Závěrem je možné konstatovat, že Zemanova práce pokrývající prakticky celý jeho profesní život muzejního správce a jako osobnosti regionální historiografie, byť v mnohém se opakující, je s nutným kritickým odstupem badatelsky stále přínosná. V jeho díle lze nalézt informace a podněty, které dokáží současné badatele vhodně nasměrovat a také prohloubit zájem o všechny dílčí oblasti problematiky čarodějnických procesů na Jesenicku.

Michaela Neubauerová

POZNÁMKY

1. Literatura o něm: BRACHTL, Zdeněk: *Rodáci a významné osobnosti Jesenicka*. Vítězslav Zeman – muzejní a vlastivědný pracovník. Jesenický týdeník 1994, č. 47, s. 10; GÁBA, Zdeněk: *Vítězslav Zeman (1916–1978)*. In: Severní Morava, sv. 102, Šumperk 2016, s. 97; SPURNÝ, František: *Za Vítězslavem Zemanem*. In: Severní Morava, sv. 35, Šumperk 1978, s. 69–70; Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada. 5 (17). Ostrava 2004, s. 153–154; O Zemanově badatelské práci v oblasti čarodějnických procesů slezského regionu také ve studii Zuzany HARAŠTOVÉ: *Historiografie čarodějnických procesů v českých zemích*. Vlastivědný věstník moravský, 2010, č. 3, s. 245–264.
2. ZEMAN, Vítězslav: *Čarodějnické procesy na Jesenicku*. In: Jesenicko. Z kraje pod Pradědem. Jeseník 1961, s. 84–90; *Po stopách jesenické inkvizice*. Jesenický rozhled, roč. 1, 1961, č. 10 a 11; *Procesy s čarodějnicemi na severní Moravě*. Jesenický rozhled, roč. 5, 1965, č. 1–11; *Jesenické procesy s čarodějnicemi*. Vlastivědné zajímavosti č. 75, Šumperk 1972; *O čarodějnictví na Jesenicku*. Jesenický kulturní zpravodaj, 1973, červen, s. 12–16.
3. SOkA Jeseník: f. Zeman Vítězslav, kart. č. 2, inv. č. 37–50 a kart. č. 3, inv. č. 51–58.
4. D'ELVERT: *Das Zauber- u. Hexenwesen, dann der Glaube an Vampyre in Mähren und Oester. Schlesien*. Schriften der hist. Stat. Sektion, XII, 1859, s. 319–321; HELD-RITT, Ernst: *Das Hexenwesen im Fürstenthum Neisse österreichischen und preussischen Antheils von Schlesien, dann im Gesenke Mährens im siebzehnten Jahrhundert*. Nach Originalquellen dargestellt von Friedrich Held-Ritt. Nisa – Lipsko 1836; Týž: *Das Hexenwesen des XVII. Jahrhunderts im Fürstenthum Neisse österreichischen und schlesischen Antheils*. Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Staatskunde, 96, 1835, s. 381–384; LORENZ, Klemens: *Hexennot im Neisser Lande*. Handelsblatt des Neissegaues, 3, 1927, s. 1–3; 9 (10), 1934, s. 68 a násled.; *Die Hexenverfolgung in Freiwaldau*. Handelsblatt des Neissegaues, 15, 1939, s. 1–4; PFITZNER, Josef: *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis zum Jahre 1742*. Zlaté Hory 1924; RUFFERT, Bernhard: *Hexenprozesse in Neisse*. Der Oberschlesier 3, 1921, s. 422–423, 440–442; ŠINDELÁŘ, Bedřich: *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684*. In: Slezský sborník, 44, 1946, s. 65–80; a další.
5. V upravené podobě byl tento text publikován na stránkách Jesenického rozhledu v roce 1965, číslech 1–11, pod názvem *Procesy s čarodějnicemi na Severní Moravě*. Ukázka z připravovaného tisku.
6. Srov. ZUBER, Rudolf: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966, s. 141–147.
7. KREUZ, Petr – HARAŠTOVÁ, Zuzana: *Nejmladší popravená evropská čarodějnice? K otázce dětských obětí ve slezských čarodějnických procesech z let 1651–1652*. In: Slezský sborník, 110, 2012, č. 1–2, s. 5–26.
8. Myšlen patrně urbář panství jesenického, supíkovického a mikulovického z roku 1689. ZAO, f. Velkostatek Jeseník, inv. č. 1.

Mrazový srub nad Dětrichovem

Jen několik desítek metrů za Dětrichovem ve směru na Rejvíz se vlevo nad silnicí nachází zajímavý skalní útvar.¹ Leží poblíž hranice Rejvízské hornatiny, do které spadá, a hornatiny Medvědské, jejich prudce stoupající svahy jsou prvními svahy Hrubého Jeseníku v této oblasti. Obě hornatiny odděluje hluboce zařezané údolí Vrchovištního potoka, jehož vznik v průběhu kenozoika však s námi vybraným skalním útvarem není geneticky v podstatě nijak spjat.

Velmi pravděpodobně se totiž jedná o pleistocenní mrazový srub, který vznikl v periglaciálním klimatu kryogenními procesy.² Je přibližně 80 metrů dlouhý a zhruba osm metrů vysoký, jeho sklon je místy svislý, místy téměř svislý a někde ukloněný. Geologicky je součástí jeseníckého bazického masivu, tvořen je převážně biotitickou rulou.³ Pod srubem nacházíme blokové akumulace produktů mrazového zvětrávání, což je pro lokality tohoto typu a této geneze běžné, či dokonce typické. Na přiložené fotografii (obr. 1) vidíme lokalitu zachycenou směrem od údolí, druhá z fotografií (obr. 2) nám přibližuje horninu, ze které je skalní útvar tvořen. Mrazový srub je součástí tzv. kryoplanační terasy, která nám napovídá způsob jeho vzniku. Tato terasa je nejčastěji definována jako mírně ukloněný až horizontální erozní tvar vzniklý nejčastěji v údolních svazích, a to v souvislosti s periglaciálním prostředím a kryogenními pochody, zejména mrazovým zvětráváním hornin.⁴ Tento proces si lze pro zjednodušení představit tak, že na svah hory působí v určitém místě vlivy spojené s vodou, sněhem, ledem a změnami teplot. Částičky vody se snadno dostanou do puklin v horninách, kde zamrzají, čímž stoupá objem hmoty. Zvýšený objem vytváří tlaky na horninu. Důsledkem je postupné narušení a trhání horniny, která se procesy mrazového zvětrávání rozpadá, dochází k tzv. kongelifrakci. Dále dochází k procesům geliflukce, při níž se zvětralý materiál pomalu vlivem gravitace přemísťuje směrem do údolí, a sufóze, při níž dochází k výplachu a splachu uvolněných částic vodou z deště či tajícího sněhu či ledu.

Původní tvar svahu je tak během zvětrávání narušen, horniny se rozpadají a dochází k vytváření stěny odkrytých hornin při pohledu směrem do nitra hory. Na úpatí této skalní stěny se postupně tvoří terasa pokrytá bloky či osypy horninového materiálu s tím, jak materiál dále zvětrává a skály ustupují dále a dále k nitru. Okraje této terasy jsou právě skalní stupně zvané mrazové sruby, které de facto kryoplanační terasu ohraničují. Jedná-li se o skály spíše rozrušené a skloněné spíše méně (do 55°), hovoříme o mrazových srážech. Pokud je materiál kompaktnější a skály jsou skloněné více než zmíněný úhel, nebo jsou dokonce převislé, hovoříme o mrazových srubech. Vertikálně nad sebou se často opakuje několik takovýchto stupňů tvořených z teras ohraničených nahoře i dole mrazovými sruby (terasa, nad ní srub, nad srubem terasa a tak dále), příklady známe ze světa i od nás.

Obr. 1, mrazový srub nad Dětrichovem, pohled směrem k nitru hory (foto autor)

Přestože mrazový srub označujeme za kryogenní tvar georeliéfu (tj. vzniklý mrazovými pochody), je nutné přiznat i další vlivy, z nichž např. vlastnosti hornin jsou natolik zásadní, že lze téměř hovořit o pomezí formě mezi kryogenním a strukturálním tvarem reliéfu. Struktura horniny a litologie např. ve smyslu geomorfologické hodnoty hornin, která definuje její odolnost vůči exogenním (vnějším) vlivům, hrají důležitou roli a vznik tvaru vlastně podmiňují.⁵ Mrazový srub, resp. to, co z něj nyní můžeme pozorovat, je v podstatě reliktem hornin odolnějších nebo zkrátka prozatím méně narušených, neboť ty méně odolné či již narušené zvětraly a jejich materiál byl přemístěn některým ze zmíněných procesů. A závažné pro vznik kryoplanačních teras a při nich vzniklých mrazových srubů mohly být (a zpravidla i byly) dřívější geomorfologické podmínky, které umožňovaly nebo usnadňovaly hromadění sněhu a ledu na určitých místech údolních svahů (v depresích).

Ať už jsou však geologická struktura materiálu a další vlivy jakkoli důležité, rozhodujícím faktorem pro vznik kryoplanačních teras a mrazových srubů jakož i dalších kryogenních tvarů reliéfu jsou klimatické (samozřejmě zejména velmi studené a vlhké) podmínky. Srážková a tavná voda, resp. její přechody ze skupenství pevného do kapalného a naopak, jsou hlavními tvůrci mrazových srubů.⁶ Za velmi příhodné nastavení klimatu můžeme tudíž pro vznik mrazových srubů považovat zejména přechody z glaciálů do interglaciálů v pleistocénu.⁷ Oprávněnost adjektiva „mrazový“ je tak určitě na místě.

Mrazový srub u Dětrichova se řadí k menším, z dalekých oblastí Sibíře známe i mnohakilometrové. Ale pro příklady delších a významnějších nemusíme chodit tak

Obr. 2, úlomek biotitické ruly z lokality, vzorek na centimetrové mřížce (foto autor)

daleko. Rovněž v Hrubém Jeseníku, konkrétněji v Keprnické hornatině, se nachází sruby i stovky metrů dlouhé. Děřichovský je však stejně důležitý, neboť i on plní to, co ty morfometricky výraznější – dokladuje nám kryogenní pochody, mrazové zvětrávání i odnos hornin v minulosti, a může se tak právem ocitnout v hledáčku geologů, geomorfologů a potažmo i zainteresovaných turistů pátrajících v přírodě po zajímavých tvarech zemského reliéfu a hledajících odpovědi na otázky jejich geneze.⁸ Ve tvarech však nemusí hledat pouze minulost, protože procesy zvětrávání a odnosu hornin pokračují i dnes a terén je i v současném klimatu přírodou dále modelován a přetvářen.

Pavel Rušar

POZNÁMKY

1. GPS souřadnice 50°12'20.9 severní šířky, 17°14'19.9 východní délky.
2. Mrazové sruby jsou často označovány jako periglaciální tvary, přičemž adjektivum „periglaciální“ má evokovat blízkost ledovce. O přímou souvislost se však nejedná a tvary vznikají kryogenními pochody i v jiných oblastech, srov. RUBÍN, Josef – BALATKA, Břetislav: *Atlas skalních, zemních a půdních tvarů*, Praha 1986, s. 56.
3. Kol. autorů: *Vysvětlivky k základní geologické mapě České republiky 1 : 25 000*, list 14-224 Jeseník, Praha 2004, s. 7. Jesenícký bazický masiv je někdy označován také jako Jesenícký amfibolitový masiv podle nejčastějšího metamorfitu, jímž je tvořen. Je pravděpodobné, že mezi horninami srubu bychom našli také právě amfibolit.
4. CZUDEK, Tadeáš: *Reliéf Moravy a Slezska*

- v kvartéru*, Tišnov 1997, s. 92–93. Srov. SMOLOVÁ, Irena – VÍTEK, Jan: *Základy geomorfologie – Vybrané tvary reliéfu*, Olomouc 2007, s. 138–139.
5. CZUDEK, Tadeáš: *c. d.*, s. 94. Geomorfologickou hodnotu horniny definuje L. Zapletal jako celkovou odolnost hornin vůči destrukčním procesům, srov. ZAPLETAL, Ladislav: *Geomorfologie Osoblažské pahorkatiny*, Olomouc 1966, s. 76.
 6. RUBÍN, Josef – BALATKA, Břetislav: *c. d.*, s. 56.
 7. CZUDEK, Tadeáš: *c. d.*, s. 94.
 8. RUBÍN, Josef – BALATKA, Břetislav: *c. d.*, s. 56. I. Smolová a J. Vítek dokonce hovoří o Hrubém Jeseníku jako o nejvýznamnějším pohorí v ČR pro studium kryoplanačních teras (a tudíž i mrazových srubů a srázů), srov. SMOLOVÁ, Irena – VÍTEK, Jan: *c. d.*, s. 139.

Kulisy Jiřího Oborného v Javorníku

Jednou ze základních vlastností člověka je, že se často a rád zařazuje do různých skupin, svazků, sdružení či cechů. Mezi ty zřejmě nejznámější patří divadelní, chcete-li ochotnické spolky. Každá vesnice a město takový divadelní spolek, jenž se velkou měrou podílel na povznášení kultury, alespoň chvíli měly.¹ A kde jsou herci, musí být zákonitě i kulisy.

Ty se však v prvopočátcích nekupovaly u renomovaných firem k tomu určených, vždyť divadelníci se neustále potýkali s chudobou. Ten z herců, kdo uměl alespoň trochu malovat, byl prostě určený k tomu, aby se stal i návrhářem a zároveň výrobcem těchto rekvizit. Postupně se však některé spolky staly finančně nezávislymi, takže si mohli dovolit koupit lepší kulisy i od firmy. To je i případ bývalého javornického divadelního spolku, kde se v místní, tak trochu tajemné kulisárně objevují jak velmi staré rekvizity z počátku 20. století (které jsou zachovány výhradně v malých zbytcích na vnitřní straně novějších kulis), tak i ty novější. S datací jejich vzniku je to však poměrně složité, neboť se nedochovaly žádné záznamy o koupi či výrobě. Na některých kulisách větších rozměrů vidíme nalepené lístky s adresou „Místní národní výbor“, na jiných zase obchodní lístek z výroby v Praze. Můžeme se tedy jen domnívat, že kulisy vytvořené na plátně jsou staršího data než kulisy vyrobené z překližky, ale počítáme, že většinou byly vyrobeny a dovezeny v 50. letech. Co se týká vyobrazení, tyto kulisy zahrnují většinou produkci, která byla tehdy běžná – od pozadí, jako jsou návsí, les či louky, až po jednotlivé místnosti (např. selská světnice, stěny zámku atd.). Dále kulisárna obsahuje jednotlivé stromy, pařezy, boží muka, lampy, mlýnská kola, keře nebo skály. A právě na šesti kulisách se nám na zadní straně dochovaly i obchodní papírové tisky firmy Jiřího Oborného z Bošovic.² O koho se vlastně jednalo?

V roce 1899 se v Újezdu u Sokolnic narodil Josef (Pepa) Máca, který zasáhl do divadelnictví, avšak úplně jiným způsobem, než bychom si představovali. Již od mládí miloval divadlo, a tak si ve svých učňovských letech v Přerově začal vytvářet cestičku pro své pozdější podnikání. Chtěl umožnit i těm nejmenším ochotnickým spolkům provozovat divadelní hry tak, aby byly co nejdokonalejší. Od této zásady se nikdy neodklonil, věnoval se vášnivě studiu technických možností malých jevišť a následně si po 1. světové válce založil firmu „Pepa Máca a spol., Újezd u Brna na Moravě“.³ V dílně nejenže vyráběl dekorace, ať látkové či kašírované, ale firma pro jeviště zařizovala i reflektory, opony a další potřeby pro chod divadel. Od roku 1922 pracovala společnost už ve vlastních ateliérech a stolárnách. Ve 30. letech byla rozšířena o zámečnické dílny, následně i o elektrické. Velké změny přišly bohužel po osvobození. Ještě do 50. let svůj podnik Pepa Máca vedl, v roce 1950 byl ale zatčen. Jako důvod bylo uvedeno „ohrožení lidově-demokratického zřízení státu a hospodářského života v něm“. Tímto „ohrožením“ bylo odmítnutí združenosti svého

podniku. V rozsudku se dále uvádí, že svými projevy dával najevo záporný postoj k tehdejšímu zřízení a že narušoval pracovní morálku svého okolí. Pepa Máca byl poslán do tábora nucených prací.

Bohužel nepomohl ani tehdejší protestní dopis zaměstnanců dílen, kteří se za svého šéfa postavili. V pracovním táboře strávil nakonec „pouze“ dobu od 25. 1. 1950 do 23. 2. 1951. Firmu následně převzal podnik Výstavnictví. Pepa Máca zemřel 21. 9. 1973 v důsledku dopravní nehody.

V předválečné době byl u Pepy Mácy zaměstnán i malíř a bohém Jiří Oborný. Narodil se 27. 2. 1911 a, protože uměl už od mládí velmi dobře malovat (v Bošovicích vlastní místní obyvatelé do dnešní doby mnoho obrazů z jeho tvorby), vyučil se právě u Pepy Mácy výrobcem kulis. Pomáhal v Újezdě rozjet výrobu kaširovaných dílů pro divadla, podílel se i na zavedení výroby divadelních svítidel. Bohužel však do slibného podniku zasáhla 2. světová válka. Ochotnický rej za okupace upadl a divadla byla většinou zavřena. Po válce Jiří Oborný založil svoji vlastní firmu v Bošovicích. I jeho se dotkla 50. léta, kdy byl jako živnostník zatčen, souzen, šel do vězení a firma zkrachovala. Jiří Oborný zemřel 13. 10. 1968. Mistr Oborný sice není zapsán v žádném uměleckém seznamu, faktem však zůstává, že po něm zůstalo mnoho obrazů, soch pro divadla, kulis, litinových držáků kulis či divadelních svítidel, na nichž je napsáno „Jiří Oborný, Bošovice u Brna“ (nebo Bošovice u Sokolnic). Část jeho tvorby můžeme zhlédnout v budově fary v Bošovicích, kde jsou v místním obecním muzeu některá jeho díla vystavena. O jeho nesporném talentu svědčí i skutečnost, že byl osloven, aby vyzdobil kostel sv. Stanislava. A co se tedy zachovalo z jeho díla v kulisárně Městského kulturního střediska Javorník? Jedná se především o větší kulisy malované na plátně s motivy přírody a po jednom kusu selského stavení a malé kapličky.

*Jedna z dochovaných kulis
Jiřího Oborného (VMJ)*

Co napsat závěrem? Snad jen, že kousek jižní Moravy doputoval až k nám na sever, že i tyto staré divadelní propriety by snad mohly začít být více chráněny pro další generace. Vždyť známe plno případů, kdy byly vyhozeny na hromady a zapáleny. Snad tedy už nastává doba, kdy by se mohly začít ocitat v depozitech muzeí.

Milan Rychlý

POZNÁMKY

1. GROWKA, K.: *Podklady k místopisu českého ochotnického divadla v okrese Jeseník po roce 1945*. In: XII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Slezská lidová kultura a kultura lidu na Jesenícku. VMJ, Jeseník 2012, s. 126–129.

2. Obecní úřad Bošovice, viz www.obec-bosovice.cz.

3. www.amaterskedivadlo.cz. *Databáze českého amatérského divadla*. [online]. Citováno 6. 3. 2020. Dostupné z: <https://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=osobnost&id=45>.

JESENICKO vlastivědný sborník DROBNOSTI

Nejstarší zobrazení Jeseníku. K novým nálezům, zjištěním a korekturám prvních ikonografických pramenů regionu

Za jeden z důvodů nepřilíši rozsáhlého zpracování zejména starších dějin Jesenicka je možné označit poměrně nedostatečný počet pramenných zdrojů, zejména u pramenů neúřední povahy. Typická je např. absence místních narativních pramenů, či alespoň zmínek v dílech vzdálenější proveniencie, nebo velice slabé zastoupení ikonografického materiálu před začátkem druhé čtvrtiny 19. století, kdy se situace, alespoň v případě Jeseníku, podstatně mění v souvislosti s rozvojem lázeňství na Gräfenberku. O to více je poté překvapující, když v širší známost a na světlo světa vyjdou nikoliv nově nalezené a zaprášené dokumenty ze zapadlých koutů archivů či depozitářů, ale naopak dokumenty, jež jsou součástí více či méně známých děl, která byla časem zapomenuta, nezaregistrována či zůstala stát pro odbornou veřejnost stranou zájmu. Badatelská činnost, podnícená v rámci níže představeného náhodného objevu, přinesla dílčí poznatky v podobě (staro)nových obrazových pramenů z oblasti Jesenicka. Záměrem je tedy jednak představit nové nálezy, sjednotit dosud roztržštěné, kusé a nesourodé informace o existenci nejstarších ikonografických zobrazení míst spadajících do dnešní české části bývalého Niského knížectví a upozornit na další pramenné zdroje k jejich využití.

Nejstarší zobrazení Jeseníku z roku 1744 (sbírka Slezského zemského muzea, Opava)

Osobnost Friedricha Bernharda Wenera (1690 Kamieniec Ząbkowicki – 1776 Wrocław/Vratislav) je v našem prostředí poměrně známá. Jeho dílo zaujímá důležité místo v ikonografické produkci mimo jiné ve slezském prostoru, jemuž jako zdejší rodák věnoval velkou pozornost. Od svých devatenácti let, počínaje rokem 1709, začal podnikat cesty po evropských zemích a pořizovat při nich kresebná vyobrazení měst a jednotlivých staveb (kostely, kláštery či panská sídla). Měl navštívit více jak 1 750 míst a vytvořit na tři tisíce (s autorskými kopiemi dokonce čtyři a půl tisíce) vedut.¹ Část jeho předloh se pak díky různým nakladatelům podařilo přetvořit v kolorované mědirytiny a zajistit jejich vydání. Pro náš region je nejvýznamnější série jedenácti tabulí s vyobrazením 84 slezských měst, jež vyšla v roce 1738 pod názvem *Scenographia urbium Silesiae*. Dílo zachycuje z celkových osmi měst ležících na dnešním českém území, vedle Opavy, Bruntálu, Těšína, Fryštátu, Andělské Hory či Osoblahy rovněž Zlaté Hory a Javorník s Jánským Vrchem.² Tyto veduty existují v širokém povědomí a jsou běžně užívány nejen v historických publikacích jednotlivých lokalit.

Werner však při svých pozdějších putováních Slezskem ve svých rukopisných denících a skicářích zachytil podstatně více než jen těchto 84 míst – dle součtu Angeliky Marsch se jednalo o 740 lokalit s celkovým počtem 1 400 vedut na 3 000 stranách.³ Dílo bylo rozděleno dle jednotlivých knížectví do pěti rukopisných svazků a postupně byly vytvořeny (v doplněné, rozšířené či jinak strukturované podobě) dnes známé čtyři kopie, které se s výjimkou části věnující se kladskému

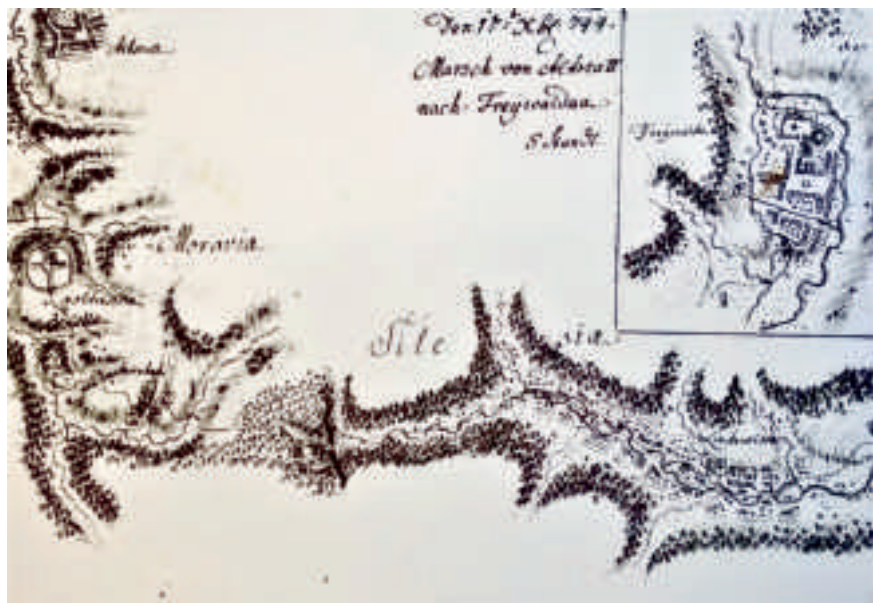
hrabství a zničené za druhé světové války dochovaly v několika fragmentech.⁴ Niské knížectví se zachovalo v prvním svazku tzv. neustaderského exempláře pod názvem *TOPOGRAPHIA oder PRODRUMUS DUCATUS SILESIAE SUPERIORIS [...]*, na kterém Werner pracoval ještě v posledních letech života. Dnes je uložen v Berlíně a není v českém prostředí výrazněji znám.⁵ Druhý dochovaný exemplář, jenž obsahuje svazek zachycující hornoslezské území, byl vytvořen v závěru Wernerova života pro Válečnou a vrchnostenskou komoru ve Vratislavi (*Kriegs- und Domänenkammer Breslau*) pod později připojeným titulem *SILESIA in COMPENDIO seu TOPOGRAPHIA [...]* nacházejícím se dnes v univerzitní knihovně ve Vratislavi.⁶

Jak je již z názvu patrné, jedná se o topografické dílo, jež je vedle samotného ikonografického doprovodu v podobě kolorovaných perokreseb doprovázeno textovou částí zahrnující pro jednotlivá místa geografický a historický popis, jehož rozsah se liší dle významnosti konkrétních sídel – od lakonických záznamů o několika slovech („*leží v blízkosti města Nisa*“), až po několik stran rozsáhlých topografických popisů. Vedle tohoto prozatím nevytěženého potenciálního textového pramene obsahuje dílo pro oblast Jesenicka několik kolorovaných perokreseb, jež jsou v některých případech spíše méně známé a nevyužívané.⁷ Vedle již zmíněného zobrazení Javorníku s Jánským Vrchem⁸ a Zlatých Hor⁹, které jsou odlišné od dříve vydaných mědirytin (a v drobných detailech se rovněž, podobně jako další níže zmíněné skici, liší v rámci obou exemplářů topografie), obsahuje dílo mapy zachycující rovněž jesenickou část niského knížectví, v jednom případě jako součást mapového zobrazení celého nisko-grotkovského knížectví¹⁰ či užší mapy niského¹¹ a otmučovského¹² vikbildu. Další dvě vyobrazení míst z dnešní české části niského knížectví – vedutu Vidnavy a kostela v Bílém Potoce – publikoval v roce 1972 Rudolf Zuber ve své monografii o počátcích osídlení Jesenicka.¹³ Pravděpodobně někdy v předchozím osmiletém období po roce 1966 ohraničeném vydáním předchozí syntézy *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*, ve které u příslušných obcí zmínky o jejich vyobrazení nenalezneme, podnikl autor výzkum ve vratislavských archívech a knihovnách a do rukou se mu mohl dostat zmíněný exemplář topografie z univerzitní knihovny.¹⁴ Celou záležitost však komplikuje skutečnost, že ačkoliv v *Jesenicko v období feudalismu* Zuber zmiňuje pouze mědirytiny Javorníku a Zlatých Hor, v případě popisu původní podoby zlatohorského kostela se ale odvolává na Wernerovu skicu, která se v topografii rovněž objevuje a nepatří mezi obecně známé a využívané.¹⁵ O několik let později otiskované vyobrazení Vidnavy a kostela v Bílém Potoku bychom však v syntéze dějin Jesenicka hledali marně. Přitom již v roce 1957 vyšla studie Adama Wiecka na stránkách *Časopisu Slezského muzea* (kterou bychom sice v seznamech literatury obou zmíněných Zuberových děl hledali bezvýsledně, avšak vzhledem k povaze periodika je takřka nemožné uvažovat o tom, že by jej Zuber neznal), ve které tento polský historik umění sestavil seznam zobrazení dnešních českých sídel v topografii a zároveň reprodukoval, byť značně nekvalitně, všechny skici z oblasti Jesenicka.¹⁶ Nalezneme mezi nimi rovněž od té doby patrně nikde jinde neotiskěnou a zřídka zmiňovanou¹⁷ skicu piaristického kláštera v Bílé Vodě, která je výjimečná tím, že zachycuje původně plánovanou

podobu kostela s průčelím o dvou věžích.¹⁸ Skutečnost, že Werner zvěčnil podobu objektu mezi dokončením kláštera a začátkem stavby nového kostela, svědčí s největší pravděpodobností o tom, že se jedná o vůbec nejstarší zobrazení klášterního areálu, který se snad jako jediný z míst na Jesenicku dočkalo (s výjimkou níže představené veduty) během 18. století ztvárnění v podobě kresby jinou než Wernerovou rukou.¹⁹

Již zběžný pohled na mapu dává tušit, že se Werner při svých cestách po jižní části niského knížectví pohyboval pouze při hranici vytvořené v důsledku slezských válek v roce 1742, které navíc ohraničují období, do kterého spadá zhruba začátek tvorby topografií. Na otázku, proč nezachytil místa, jako byl zejména Jeseník, se tak jako odpověď přirozeně nabízí skutečnost, že z vojenských a politických důvodů nebylo možné zhotovovat vyobrazení měst a vesnic ležících hlouběji v rakouské části Slezska. Neplatí tedy dříve zastávaná teze, že se tak stalo kvůli tehdejší nevýznamnosti města, a tuto možnost vzhledem k obsahovému pojetí topografie, která zachycuje množství drobných staveb, lze tedy takřka s jistotou vyloučit. Platit však může v případě *Scenographia urbium Silesiae*, která vznikla z kreseb vyhotovených před slezskými válkami a zaznamenává nejdůležitější sídelní místa, oproti kterým Jeseník zřejmě skutečně v této době nehrál natolik významnou roli. Konečnou odpověď by snad v blízké budoucnosti mohlo přinést důkladnější prostudování textové části topografie, která obce ve zbývajících částech Jesenicka neopomíná, byť nezakresluje. Vzhledem k tomu, že Werner měl podle všeho v případě topografických popisů vycházet z dřívější kronikářské produkce a jím sestavené mapy by se měly rovněž zakládat spíše na jiných podkladech než autopsii, lze s jistotou dávkou pravděpodobnosti skutečně uvažovat o tom, že oblasti jižně od prusko-rakouské hranice nenavštívil a vystačil si s nejrůznějšími pramennými podklady.²⁰

Jestliže snad slezské války skutečně neumožnily vznik vyobrazení města Jeseník v případě Wernerových topografií, zasloužily se o to v každém případě při jiné příležitosti. V druhém dějství této části války o rakouské dědictví se konflikt Jesenicka bezprostředně dotkl. V roce 1744 byl Karel Alexandr Lotrinský (jenž byl nejen díky bratrovi a manželovi Marie Terezie jejím švagrem, ale s habsburským rodem zůstal spřízněn rovněž díky sňatku se sestrou císařovny) nucen se stáhnout z Porýní, kde velel rakouské armádě při bojích s Francií. Přiměl jej k tomu připravovaný pruský vpád do Čech, kterým si chtěl Fridrich II. pojistit držení o dva roky dříve válkou nabytého Slezska. Pruskému králi se podařilo v srpnu obsadit mimo jiné Prahu, avšak vrátivši se armáda Karla Lotrinského spolu se saskou pomocí donutila Prusy se postupně z Čech stáhnout do Slezska. Tam rovněž zamířilo rakouské vojsko, nikoliv však přes severní a severovýchodní hranici jako Prusové, ale tažením z východních Čech skrze Žamberk, Mladkov, Králíky a Brannou v závěru prosince přitáhli k slezskému Prudniku. Postupné obsazování slezských měst ale skončilo již začátkem nového roku, kdy byli Rakušané ze Slezska vytlačeni.²¹ Důležitá je však skutečnost, že armáda Karla Lotrinského prošla právě koncem roku 1744 Jesenickem přes Dolní Lipovou a Jeseník dále na sever směrem ke Glucholazům, přičemž vedle jistě neblahých hospodářských důsledků pro obyvatelstvo přineslo tažení alespoň jeden kulturně-historickýklad.

Průběh cesty vojska ze Starého Města a půdorys Jeseníku (sbírka Slezského zemského muzea, Opava)

Ve vídeňském státním archivu se dochovala pozůstalost Karla Lotrinského zahrnující šest svazků knih zaznamenávajících jeho válečná tažení mezi léty 1742–1745. Vedle popisů ležení a pochodu jsou v nich připojeny rovněž skici sídel a míst, kudy vojsko procházelo. Anonymní autor, snad důstojník zabývající se zeměměřičstvím, kreslil poměrně jednoduché a podle všeho častokrát ve spěchu a až po opuštění místa zhotovené boční pohledy na město s výsekem krajiny. Vzhledem k tomu, že se rakouské vojsko 17. prosince 1744 zastavilo rovněž v Jeseníku, nachází se v pozůstalosti polního maršála také veduta tohoto města. Tuto část fondu zpracoval patrně nejdříve (a zároveň i naposledy) v období 2. světové války českoněmecký historik umění Karl Friedrich Kühn.²² Studie si nejspíše musel někdy v následujících pěti letech povšimnout Edmund Wilhelm Braun, rovněž historik umění a toho času ředitel říšského župního muzea v Opavě (dnes Slezské zemské muzeum), jemuž se podařilo opatřit si fotokopie z Lotrinského pozůstalosti. S blížící se frontou v závěru války Braun opustil Opavu pouze s částí svých dokumentů,²³ část jeho materiálů se pak údajně podařilo zachránit z jeho bytu a uložit v muzeu. Mezi nimi ležel takřka po 75 let bez povšimnutí snímek kresby zachycující město s horním titulkem „*Prospect von Frejwaldau*“.²⁴

Náhodný objev se podařilo i díky Braunovým odkazům na uložení skici a Kühnův článek bezpečně identifikovat s dnešním Jeseníkem, což však již v prvních chvílích prokazoval další ze snímků z pozůstalosti, který zachycuje průběh tažení vojska z Branné přes Dolní Lipovou, a rovněž z mapy vyčleněný půdorys Jeseníku. Jestliže je tato veduta dle výše naznačených informací patrně třetím nejstarším sídelním

zobrazením regionu, plán tažení se zachyceným půdorysem Lipové a Jeseníku je na dlouhou dobu (patrně až do indikačních skic, resp. stabilního katastru, vyhotoveného až osmdesát let poté) nejstarším a jediným dokumentem tohoto typu. Handicapem takto narychlo zhotoveného plánu, v důsledku výše naznačeného způsobu práce kreslíře, je schematicnost a nepřesnost v zobrazení, která je na první pohled patrná např. vychýlením Vodní tvrže vzhledem k ose kostela či náměstí. Při případné komparaci s mladšími plány či jinými dokumenty tak bude nutné s tímto pramenem zacházet obezřetně, kriticky a neklást na něj bezpodmínečné nároky věrohodnosti. Drobnou perličku na plánu pak představuje rozlišení moravského a slezského území mezi Brannou a Lipovou. Oproti současnosti si byli tehdejší lidé vědomi překročení zemské hranice, čemuž však jistě napomáhalo vymezení hraničními kameny, které dnes již neexistuje.

Veduta Jeseníku zachycuje město ze severu zhruba z míst dnešního mostu přes Bělou na Bezručově ulici. Bohužel na rozdíl od běžné praxe zhotovování tohoto typu bočního zobrazení sídla s výsekem krajiny je v tomto případě zpodobněn toliko centrální úsek města, navíc pouze z úrovně terénu neumožňující zobrazit alespoň náznakem vnitřní prostor. Z něj tak vystupují pouze „výškové“ a dominantní objekty jako kostel s věží, věž se střechou radnice a Vodní tvrz. Zbytek obrázku vyplňuje poměrně jednoduchá zástavba patrně se dřevěnými střechami okolo náměstí, fara se školou (dnes děkanství) před kostelem a patrně část biskupského dvora úplně nalevo v prostoru dnešního Zámeckého náměstí.

Srovnávacího ikonografického materiálu se pro následující století bohužel v případě Jeseníku naprosto nedostává. Ačkoliv se to od 30. let 19. století na úpatí Studničního vrchu začalo hemžit pacienty Priessnitzova vodoléčebného ústavu, z nichž někteří disponovali výtvarným talentem, jejich námětem zprvu zůstávaly pouze samotné lázně. Až zhruba na přelomu poloviny století začalo být zachycováno město.²⁵ O několik let jej však předešla nedávno Jiřím Glonkem otištěná veduta, jež je součástí litografie mapy okolí lázní a Jeseníku od A. Waltera.²⁶ Mapu lemují 21 menších výjevů zejména v podobě lázeňských objektů (sprchy, prameny, budovy apod.), což umožňuje na základě datace jejich vzniku vročit vydání díla nejdříve do roku 1840, avšak nepřesahující patrně následující rok, navíc s přihlédnutím k možnosti, že v případě některých výjevů lze podobu místa zasadit hlouběji do minulosti vzhledem k možnému využití dřívějších předloh.²⁷ Jedná se o nová a neznámá vypodobnění dříve či později graficky znázorněných míst (např. Stříbrného pramene, společenského sálu v Hradu, Wesselényiho kašny, gloriety na Železné hoře či jednoho z mála zachycení Weissových lázní). Město Jeseník je zastoupeno pohledem na jednu z front budov na náměstí, což by v případě uvedené datace znamenalo, že jde o vůbec první zachycení podoby jesenického náměstí. Drobná litografie však zneumožňuje detailnější zkoumání obsahu, což platí rovněž pro celkovou vedutu města, zachycující jej ze severozápadu zhruba z úrovně dnešního Editina pramene. Vzhledem k tomu, že se pravděpodobně jedná o druhé nejstarší celkové zachycení města, lze doufat v existenci rozměrnější a čitelnější předlohy či kopie.

Ve zřídka ikonograficky exponovaném prostředí, jako je region Jesenicka, nezbývá než pečlivě sbírat drobné střípky jednotlivých historických svědectví a zasazovat

Zde je třeba opravit jejich závěry – veduta města (s největší pravděpodobností hovoří o mědirytině dle použitého přívlastku „pověstný pohled na město“) nemohla vzniknout v roce 1744, jestliže byla vytisknuta 1738, a patrně ani v tomto roce, neboť je nutné předpokládat dřívější Wernerovo rukopisné zachycení než ve stejném roce vydání. Naopak dataci skici starého kostela je patrně třeba naopak posunout do pozdějších let, ačkoliv vzhledem k zachycení jeho původní podoby před rokem 1699, snad na základě nějaké starší předlohy, nehraje přesná datace v tomto případě významnou roli.

16. WIECEK, Adam: *Česká města v kresbách B. B. Wenera*. Časopis Slezského musea VI/1, 1957, s. 1–45.

17. Uvedená pouze v případě POLÁCH, Drahomír: *K autorství bývalé piaristické koleje v Bílé Vodě*. In: Severní Morava. Vlastivědný sborník, sv. 63, Šumperk 1993, s. 53, ve které se autor odvolává právě na Wieckovu studii.

18. TOPOGRAPHIA, s. 394; SILESIA in COMPENDIO, s. 512.

19. Ostatní zobrazení, v jednom případě datované rokem 1777, zachycují již skutečnou podobu kostela, srov. ŠPAKOVÁ, Miroslava – DUŠÁK, Marek – KOCIÁN, Miroslav: *Bílá Voda v textech a obrazech*. 2015, s. 65 a TOUFAR, Eugen: *Klášter a kostel piaristů v Bílé Vodě*. In: Severní Morava. Vlastivědný sborník, sv. 11, Šumperk 1965, s. 51.

20. WIECEK, Adam.: *c. d.*, s. 2–6.

21. Blíže k celému konfliktu TARABA, Luboš: *Sukně proti kalhotám. Válka o rakouské dědictví 1740–1748*. Epocho, Praha 2019, s. 249–262.

22. KÜHN, Karl: *Ansichten mährisch=böhmischer Städte und der Nachbarländer aus der Zeit der schlesischen Kriege von 1742 bis 1745*. Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Brünn 1940, s. 45–62.

23. Blíže k tomu ŠOPÁK, Pavel: *Edmund Wilhelm Braun*. Opava 2008, s. 102–103.

24. SZM Opava, Pozůstalost E. W. Brauna, sign. U 848 F; 82.2/1616.

25. Zde je třeba opravit mylnou dataci panoramatického pohledu na Jeseník od Ludwiga Czerného, který BRACHTLOVÁ, Michaela: *Ikonografie Frývaldova a Gräfenberku*. In: Jesenícko. Vlastivědný sborník sv. 5, 2004, s. 46 datuje do roku 1830. Uvedená datace je však na litografii připsána dodatečně tužkou a zejména neodpovídá životním osudům autora, který se narodil teprve v roce 1821.

26. *Karte der Umgegend von Gräfenberg*, vyd. Th. Hennings v Nise. Exemplář ve vlastnictví Univerzity Karlovy dostupný z: <https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/835685>. Jiný exemplář ze soukromé sbírky otištěn v GLONEK, Jiří: *Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*. Olomouc 2019, s. 140.

27. Např. jedna z litografií (pohled na Gräfenberg, vycházející patrně z předlohy W. Steinmetze) je datována již rokem 1835.

Rok 2019 ve Vlastivědném muzeu Jesenicka

V roce 2019 byly pro návštěvníky přístupné všechny stálé expozice muzea. Dvě tradiční, tj. *Historie a archeologie Jesenicka* a *Fauna a flóra Jesenicka*, a dvě multimediální a interaktivní – geologická *Spirála času Země* a historická *Čarodějnické procesy na Jesenicku v 17. století*. Poslední zmíněná prošla na počátku roku nezbytnými opravami a přeprogramováním, takže v průběhu roku již fungovala bez problémů. Na hlavní sezónu zpřístupnilo VMJ i jedinou další stálou expozici nacházející se mimo Vodní tvrz, totiž *Vincenz Priessnitz a lázně Gräfenberg*, která je umístěna v Rodném domě Vincenze Priessnitze v Lázních Jeseník.

Kromě stálých expozic bylo v rámci činnosti VMJ v roce 2019 otevřeno celkem 13 krátkodobých výstav. V prostoru hlavního výstavního sálu ve Vodní tvrzi to byly následující výstavy: **Vyprávěj** (výstava realizovaná ve spolupráci se žáky Základní školy Česká Ves, kurátoři Mgr. Milan Rychlý, pracovník VMJ, a Mgr. Ivana Chocholová, učitelka ZŠ), **Vzorná hospodyňka aneb z domácnosti našich babiček** (kurátorka Mgr. Božena Kaňáková), **Lesy hrou** (kurátor Mgr. Matěj Matela), **Heinrich Wolf** (kurátorka BcA. Ivana Kužílková) a **Regenhard & Raymann** (kurátor Mgr. Jan Petrásek). Ve vedlejší galerii Vodní tvrže pak byly otevřeny následující: **Ze života aristokratických dětí** (kurátorka Mgr. Božena Kaňáková), **Samsára – Nepál objektivem fotografky Aleny Ceplové** (kurátorka a autorka fotografií Mgr. Alena Ceplová), **Absolventská výstava Základní umělecké školy Jeseník** (kurátorka za ZUŠ MgA. Iva Svobodová, kurátorka za VMJ BcA. Ivana Kužílková), **Josef Čapek – napůl vesele, napůl vážně** (kurátoři Bc. Kamil Tomášek a Mgr. Jan Petrásek), dále česko-polská výstava **Nebyli jsme sami / Nie byliśmy sami** (kurátor za českou stranu Mgr. Matěj Matela, kurátorka za polskou stranu Mgr. Adriana Zalewska-Wąsowicz) a rovněž tradičně vánočně orientovaná závěrečná výstava **Kouzlo betlémů ve Vodní tvrzi** (kurátor Mgr. Milan Rychlý). V rámci spolupráce s Městským kulturním střediskem Javorník pak byly v prostorách Městského kulturního domu v Javorníku otevřeny výstavy **Zvířata a jejich děti** a **Hravé Vánoce**, přičemž kurátory u obou byli za VMJ Mgr. Milan Rychlý a za MKS Ing. Lucie Hečková.

Přístupné expozice a otevřené krátkodobé výstavy poukazují na adekvátní naplnění jedné z hlavních činností muzea, totiž činnosti výstavní a prezentační, i v roce 2019. V rámci zmíněných výstav docházelo k prezentaci poznatků přírodních i humanitních a společenských věd, které se týkaly regionu, a to zejména prostřednictvím zpřístupňování sbírkových předmětů VMJ a jiných zapůjčených předmětů odborné i široké veřejnosti. K představování poznatků docházelo samozřejmě i v roce 2019 rovněž mimo výstavy v sérii rozhlasových vstupů (Mgr. Pavel Rušar, Mgr. Matěj Matela, BcA. Ivana Kužílková a další) či rozhlasových pořadů, edukačních programů pro školy a besed (Mgr. Matěj Matela), dále formou přednášek, exkurzí a dalších muzejních programů, o nichž bude řeč níže.

V průběhu roku 2019 probíhaly diskuze ohledně celkové rekonstrukce Vodní tvrze a prakticky po celý rok se vedla jednání mezi Olomouckým krajem, jakožto potenciálním investorem, a vlastníkem Rodného domu Vincenze Priessnitze, jímž je město Jeseník. O výsledcích jednání muzeum prozatím nebylo informováno a je pravděpodobné, že rokování se překlopila i do roku 2020. Projektová dokumentace nové expozice byla dokončena již v roce 2018.

Celková návštěvnost roku 2019 činila o přibližně pět set návštěvníků více než v roce 2018 a dosáhla téměř 25 tisíc návštěvníků. Tržby za vstupné rovněž oproti roku 2018 vzrostly, což bylo dáno nejen vyšší návštěvností, ale také zejména zvýšením cen vstupného do expozice čarodějnických procesů za účelem financování zmíněné opravy a přeprogramování expozice.

V rámci sbírkotvorné činnosti a péče o sbírky se zaměstnanci VMJ řídili zákonem č. 122/2000 Sb. a prováděcí vyhláškou, jakož i metodickými pokyny Ministerstva kultury ČR. Historickou podsbírkou v Javorníku se podařilo rozšířit o 518 inventárních čísel. V rámci jesenícké sbírky byla rozšířena archeologická podsírka o 119 inventárních čísel, historická pak o 25 inventárních čísel. Podsírka zoologická se vzhledem k absenci odborného pracovníka rozrostla o jediné přírůstkové číslo.

Za nejzajímavější přírůstky můžeme považovat např. soubor medailí, které jsou významné zejména pro jesenícký region. Lze jej rozdělit do tří tematických souborů: medaile spojené s osobou Vincenze Priessnitze a rozvojem graffenberských lázní, medaile dokumentující dějiny vratislavského biskupství a medaile reprezentující umělecké působení místního rodáka a významného sochaře E. Kapse. Zcela výjimečným archeologickým nálezem byl v roce 2019 stříbrný tolar na javornickém náměstí, který pochází z Nizozemska. Vzácným přírůstkem je rovněž soubor uniform dokládající působení uniformovaných sborů na Jesenicku, přičemž jsou shromážděny a označeny uniformy od regionálně významných osobností, jejichž fondy jsou zastoupeny v místním Státním okresním archivu (J. Goral, M. Novák). Za získání obou souborů do sbírek Vlastivědného muzea Jesenicka je potřeba poděkovat bývalému archiváři Mgr. Květoslavu Growkovi. A do třetice – za zmínku rozhodně stojí soubor stolních hodin z průběhu 20. století, které se podařilo najít ve sběrném dvoře v Javorníku, kam je vyhodil neznámý sběratel.

Asi nejdůležitější a zásadní kvalitativní změnou se pro VMJ v roce 2019 stalo stěhování depozitářů z ulice Tovární na ulici Beskydskou do nových depozitních prostor a kanceláří pro odborné pracovníky. Na základě stěhování pak byla vyhlášena generální inventarizace sbírky podle zákona, a tudíž bylo zinventarizováno 100 % sbírkových předmětů. Zároveň došlo k nastavení nových desetiletých plánů revizí.

Instituce v roce 2019 investovala do restaurace některých sbírkových předmětů, a to ve spolupráci s místními restaurátory i školskými a vysokoškolskými pracovišti v republice. Vybrané sbírkové předměty byly v průběhu roku ošetřovány.

V roce 2019 pokračovala systematická digitalizace dvojrozměrných sbírkových předmětů za pomoci velkoformátového skeneru EPSON EXPRESSION 12000XL. Během roku bylo digitalizováno na 1 500 fotografií, archiválií a (stereo)negativů, jejichž správcem je nejen Vlastivědné muzeum Jesenicka, ale také Státní okresní archiv Jeseník či soukromé subjekty. Za účelem větší ochrany ukládaných dat poskytnul v roce 2019 Olomoucký kraj coby zřizovatel organizace finanční prostředky

na nákup výkonného stolního počítače, který podstatně zvýšil rychlost při ukládání a práci s velkoobjemovými daty.

Vzdělávací činnost muzea byla i v roce 2019 chápána jako vysoká priorita. Zajímavé výsledky přinesl např. projekt pro žáky a studenty **Architektura desetkrát jinak**, na kterém spolupracovala instituce s Terezou Kadlecovou BA, studentkou University of Cambridge, přičemž slavná univerzita držela nad celým kurzem supervizi – garantkou byla architektka prof. Mary Ann Steane. Studentům ZŠ a SŠ byl představen veřejný prostor z několika úhlů pohledu a dostalo se jim možnosti využití sbírkových předmětů (resp. jejich kopií či modelů) v architektuře města. Kurz byl zaměřen na kritické myšlení, modelování, kreslení a designování, ale také debatování a hledání kompromisu a konsensu. Absolventům kurzu byla dána možnost vystoupit na svatováclavské konferenci v Jeseníku, a to po boku vědců a badatelů z univerzit, muzeí a ústavů.

Zřejmě nejvýznamnější pilotní aktivitou pro žáky ZŠ a studenty SŠ byla tzv. **T-expedice** organizovaná Národním institutem pro další vzdělávání. V rámci několika odborných sekcí tvořili a bádali nadaní žáci z projektu TALNET (částečně doplnění o žáky z regionu) v oblastech historie, biologie, fyziky, IT a dalších. Výsledky představili odborně i laické veřejnosti na srpnové poster-konferenci v Centru společných aktivit ve městě Jeseníku. Vzhledem k pozitivním ohlasům instituce plánuje T-expedici i na rok 2020, ale s daleko větším zapojením žáků a studentů z jesenického regionu.

Minimálně za zmínku rovněž stojí **T-praxe Vyprávěj**, při níž žáci Základní školy Česká Ves ve spolupráci s vlastní učitelkou a odborníky z muzea spolupracovali na přípravě stejnojmenné výstavy. Žáci stáli u zrodu koncepce, rešeršního šetření a většího exponátů rovněž obstarali sami. Jejich nasazení bylo obdivuhodné. Příprava vernisáže pak prověřila i organizační schopnosti žáků.

VMJ navázalo na pilotní projekt kolektivní prezentace umění z roku 2018, a uskutečnilo tak druhý ročník **Současné umělecké tvorby na Jeseníku** (garantka BcA. Ivana Kužilková). Prostor byl dán místním umělcům – prezentovali se fotograf Libor Malý, sochař Adam Krhánek, malíř Vladimír Mach a také malířka Jana Krhánková. Akce se těšila velkému zájmu veřejnosti a pro rok 2020 instituce určitě plánuje její pokračování.

V rámci přednáškové činnosti zazněly v průběhu roku 2019 následující příspěvky odborných pracovníků VMJ či pozvaných hostů: **Problém „sudetoněmecký“ – jeden pojem, dvojí sémantika a trojí historiografie** (Mgr. Pavel Rušar), **Dr. Adolf Lorenz z Vidnavy – zakladatel moderní ortopedie** (Mgr. Matěj Matela), **Jesenicko a formování republiky 1918–1920** (Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D., Slezské zemské muzeum), **Pevnost Nysa a Pevnost Klodzko** (Mgr. Milan Rychlý), **Novodobé dějiny obce Bělá pod Pradědem 1945–1989 a Jesenicko 1945–1948 očima kronikářů** (Bc. Kamil Tomášek), **Po stopách moravských a slezských vojáků první světové války I.** a **Po stopách moravských a slezských vojáků první světové války II.** (Ing. Radim Kapavík, spolek Signum Belli), **Skryté geologické poklady Jesenicka** (RNDr. Viera Večeřová), **Zoologické a botanické poklady regionu** (Mgr. Martin Starý, Masarykova univerzita v Brně) a **Regenhartové a Raymannové** (Mgr. Jan Petrásek). Mimo hlavní přednášky se pak uskutečnily další, zejména

výjezdní přednášky pracovníků VMJ, především Mgr. Matěje Mately a Mgr. Milana Rychlého.

Odborní pracovníci i externí spolupracovníci vedli rovněž exkurze: **Vycházka do osady Annín** (Pavel Macháček, město Mikulovice), **Jesenický geologický okruh a Vodopády a skály v okolí Pradědu** (RNDr. Viera Večeřová), **Tradiční život v podhůří Jeseníků na příkladu Vesnické památkové zóny Údolí** (Mgr. Pavel Žurek), **Zaniklá osada Hřibová a Zaniklá osada Hamberk** (Mgr. Milan Rychlý) a **Vidly a Bílý Potok. Za historií dvou horských osad Medvědké hornatiny** (Mgr. Matěj Matela).

Za samostatnou zmínku stojí i přednáškové pásmo se čtením ukázek z knih, které se tematicky vázalo k mytologii jeseníckých hor (Mgr. Matěj Matela). Šest čtení bylo připraveno zejména pro seniory a účast byla skutečně hojná.

V rámci výzkumné činnosti pokračovalo oddělení historie (resp. všichni pracovníci s historickým vzděláním i externisté) na přípravě souborných dějin obce Bělá pod Pradědem. V průběhu roku 2020 budou práce na syntéze dokončeny a ve spolupráci s obcí dojde k následnému vydání publikace. Dále se oddělení historie zabývalo především bádáním za účelem přípravy výstavy k připomenutí počátku spolupráce mezi rody Regenhartů a Raymannů, které výrazným způsobem formovaly dějiny města Jeseník a potažmo celého regionu, a výstavy *Nebyli jsme sami / Nie byliśmy sami* k připomínce výročí třiceti let od sametové revoluce v Československu a Polsku (samozřejmě se zaměřením na zdejší region).

Další dílčí výzkumné úkoly oddělení historie souvisely s přednáškami, exkurzemi, dalšími výstavami, monitorováním tradiční lidové kultury na Jesenicku, s připravovanou rekonstrukcí expozice Vincenze Priessnitzve v Lázních Jeseník a rovněž s přípravou odborných textů do obou periodik vydávaných Vlastivědným muzeem Jesenicka spolu se Státním okresním archivem Jeseník, tedy sborníku Jesenicko a sborníku ke svatováclavskému setkání.

Oddělení archeologie pokračovalo ve výzkumech bývalých průmyslových závodů v Javorníku, zjišťovacími výzkumy v katastrech obcí Bílá Voda a Javorník, historiografickou rešerší i zpracováním interních katalogů.

Oddělení biologie bylo v roce 2019 pasivní z důvodu neobsazení místa biologa, který nastoupil až na začátku roku letošního, nicméně v průběhu roku se podařilo obnovit činnost oddělení geologie obsazením místa geologa a od roku 2020 i správce geologické sbírky, která byla v průběhu roku 2019 zajišťována externě. Specializace oddělení byla zaměřena zejména na kvartérní geologický vývoj regionu a zalednění kontinentálním ledovcem, na konci roku 2019 byly stanoveny výzkumné úkoly pro rok 2020. Významným a pro vlastivědné muzeum neobvyklým počinem byla studie geologa M. Hanáčka s názvem *Zaniklý odkryv kvarterních sedimentů u Bukové na severním okraji Žulovské pahorkatiny*, která byla přijata do recenzovaného časopisu *Acta Musei Moraviae*. Článek publikoval společně s J. Holušou. Příspěvky v recenzovaných odborných časopisech jsou jedním z cílů muzea pro rok 2020.

Popularizační formou prezentovali jednotliví odborní pracovníci výsledky svých výzkumů např. v rámci časopisu *Jeseníky Rychlebské hory*, event. v měsíčníku *Naše město*, *Kulturní revue Olomouckého kraje* a dalších tištěných platformách, stejně tak v pořadech České televize či Českého rozhlasu.

Vlastivědné muzeum Jesenicka uspořádalo vedle slavnostních vernisáží ke všem výstavám také tři větší a organizačně náročnější akce. Tou první byla Muzejní noc s koncertem, science show v oboru chemie a fyziky (ve spolupráci s Pevností poznání Univerzity Palackého v Olomouci), prodejními stánky a zajímavým režimem nočních prohlídek. Druhou pak XIX. svatováclavské setkání s odborným symposiem na téma výtvarné umění regionu, komentovanou prohlídkou tematicky příslušné výstavy ve Vodní tvrzi (*Heinrich Wolf*), pietním aktem k připomenutí násilné integrace řádových sester z doby vlády komunistické strany a rovněž slavnostním koncertem ke Dni české státnosti ve spolupráci se SOKA Jeseník. A třetí akcí byl veřejností velmi oblíbený a hojně navštěvovaný Vánoční jarmark s mnoha koncerty, živými vystoupeními, řemeslnými představeními středověkého rázu, dílničkami pro malé i velké a samozřejmě s prohlídkami Vodní tvrze.

V roce 2019 se muzeum také připojilo ke ***Dnům evropského kulturního dědictví*** a nabídlo komentované prohlídky expozic a výstav za snížené vstupné.

Z technickoorganizačních záležitostí bylo kromě nových depozitářů a odborných pracovišť na Beskydské ulici důležitým počinem zejména zřízení místnosti pro workshopy v prostoru bývalé ředitelny, zprovoznění modernizovaného elektronického zabezpečovacího systému ve Vodní tvrzi a hlavně kompletní modernizace počítačového vybavení včetně software, a to na všech pracovištích. Instituce tak ve spolupráci se zřizovatelem reagovala na výsledky interního software a hardware auditu, který si nechala na konci roku 2018 vypracovat externí firmou. Pro muzeum velmi významnou a dlouho plánovanou změnou byla také modernizace internetových stránek a změna domény na www.muzeumjesenik.cz.

V roce 2019 bylo ve VMJ zaměstnáno 11 osob v pracovním poměru a několik dalších externistů v rámci jiných pracovních vztahů. Muzeum hospodařilo s vyrovnaným rozpočtem, kromě příspěvků zřizovatele, sponzorských darů, mimořádných grantů a dotací získávalo i prostředky z vlastních aktivit, zejm. ze vstupného do výstav a expozic. Pomocné, ale relativně významné příjmy pak vznikaly v rámci spolupráce na vzdělávacích aktivitách, které jimi byly financovány.

Vlastivědné muzeum Jesenicka získalo v roce 2019 účelové finanční prostředky ve výši 24 000 Kč z rozpočtu Ministerstva kultury v rámci programu ISO/C – *výkupy předmětů kulturní hodnoty mimořádného významu* na nákup souboru medailí a plaket s regionální tematikou v počtu 7 kusů. Akvizice souboru medailí výrazně doplnila hned dva ze stěžejních fondů historické podsbírky VMJ, kterými jsou fond lázeňství a fond numismatický.

Muzeum se zaměřilo na všechny činnosti, které má dle zřizovací listiny plnit. Pracovníci se samostatně, ve spolupráci navzájem i ve spolupráci s externími odborníky věnovali činnosti výzkumné, výstavní, vzdělávací, pořadatelské i sbírkové. Navštěvnost za rok 2019 oproti roku 2018 mírně vzrostla, a lze tak konstatovat, že pro turisty i obyvatele regionu představovalo VMJ vyhledávaný cíl.

Mgr. Pavel Rušar, ředitel VMJ, p. o.

Rok 2019 ve Státním okresním archivu Jeseník

Opět je zde čas bilancování, ohlédnutí se za uplynulým rokem a vykonanou prací. Vše je především o lidech a rok 2019 v našem archivu poznamenaly do značné míry právě personální záležitosti. Stejně jako roku předchozího ovlivnila práci archivu v tomto roce dlouhodobá pracovní neschopnost dvou archivářek. Navíc došlo k velmi podstatné změně – v září odešel do penze Mgr. Květoslav Growka. Je na místě vyslovit mu i touto cestou veřejně vřelé poděkování za veškerou práci, kterou za dvacet let pro archiv a regionální historii Jesenicka odvedl. Na jeho místo nastoupila mladá, nicméně v mnoha ohledech velmi schopná kolegyně Mgr. Kateřina Jurková, která podědila mj. též funkci zástupce vedoucí archivu. Té chci popřát, ať se cítí v našem kolektivu dobře a ať ji archivní práce těší. Je pochopitelné, že tyto skutečnosti kladly při celkovém počtu pouhých čtyř systemizovaných míst odborných zaměstnanců na zbývající členy kolektivu nemalé úkoly mimo jejich vlastní práci a nutně se musely projevit ve výsledcích práce celého archivu. Přes to všechno lze konstatovat, že archiváři odvedli velký kus dobré práce.

Požadavky kladené na státní archivy jako správní úřady a značný tlak na digitalizaci materiálu a jeho zpřístupňování na internetu vnášejí do naší práce velké změny. Prvořadým úkolem archivu ale stále zůstává zpřístupňování archivních souborů, tj. jejich odborné zpracování. V této oblasti došlo již na počátku roku 2018 k razantní změně zavedením nového pořádacího programu, jenž se diametrálně liší od dříve používaného a klade velké nároky na počítačovou gramotnost archiváře. Navíc se právě v inventarizaci archivních souborů nejvíce projevila dlouhodobá absence dvou pořádacích a odchod kolegy K. Growky. V uplynulém roce tak byl inventarizován pouze jeden fond, Archiv obce Zálesí s metráží 0,1 běžných metrů. K němu je nutno připočíst ještě hrubě uspořádaných 0,33 bm archiválií ze sbírky cechovního materiálu a z dalšího archivu obce.

Pověření zaměstnanci se zato velmi důsledně věnovali metodické práci v oblasti předarchivního dohledu, skartačních řízení a přebírání archiválií, která mj. také prochází v důsledku přechodu na elektronickou spisovou službu velkými změnami. Spolupracovali na aktualizaci sedmi spisových řádů veřejnoprávních subjektů, provedli u nich 13 metodických osobních kontrol a čtyři kontroly ze zákona. Celkem proběhlo 31 skartačních řízení u veřejnoprávních i soukromých subjektů, v dalších patnácti případech byly vybrány archiválie mimo skartační řízení, tj. z náleží či darů. V roce 2019 tak přibýlo archivu celkem 48 přírůstků, z toho 32 ze skartací a 15 dalších přírůstků mimo skartaci. Dále jsme delimitací ze Zemského archivu v Opavě obdrželi inventarizovaný fond Kamenický průmysl vřatslavského biskupství Vápenná 1929–1945. Celková metráž převzatého materiálu činila 19,68 běžných metrů.

Jaká další čísla o stavu archiválií Státního okresního archivu v roce 2019 podává

statistika. K 31. 12. 2019 bylo evidováno celkem 772 archivních souborů, z toho v přímé péči archivu 731 souborů a 41 souborů uložených v archivu na základě smlouvy (40 z nich představují církevní fondy); mimo to je 11 souborů evidováno ve Vlastivědném muzeu Jesenicka. Celková metráž v archivu uloženého materiálu činila 1427,98 bm. Z toho je zpracováno formou prozatímních inventárních seznamů 172 souborů o metráži 678,12 bm (47,49 %), z čehož je inventarizováno formou inventářů či katalogů 161 souborů o metráži 643,17 bm (45,04 %). Nepracováno zůstává 534 souborů s metráží 749,86 bm (52,51 %). K dispozici je 243 archivních pomůcek v tištěné nebo elektronické podobě. Elektronické archivní pomůcky najde badatel v Digitálním archivu na www.archives.cz. Podíl nezpracovaného materiálu v archivu opět mírně narostl, jde ale pouze o důsledek poměrně značných nezpracovaných přírůstků do archivu.

I pro rok 2019 je nutno konstatovat další pokles počtu badatelů i badatelských návštěv. Jedním z důvodů pokračujícího propadu je systém elektronické badatelny zavedený od počátku roku 2018, který je pro obsluhu časově poměrně náročný, a neumožňuje tudíž vycházet badatelům vsťíc tak, jak u nás bývalo zvykem dříve. Mimo pondělí a středu jsou badatelům služby poskytovány jen ojedinele a nadále platí pravidlo předběžného ohlášení návštěvy včetně objednávky požadovaného materiálu. Důvodem druhým a prokazatelně hlavním je řada archivního materiálu zveřejněného v Digitálním archivu Zemského archivu v Opavě, takže badatel může najít požadovaná data z pohodlí domova. Tyto skutečnosti se odrazily v poklesu badatelské návštěvnosti, pozorovaném již řadu let. V roce 2019 navštívilo badatelnu 34 badatelů, z toho 3 cizinci (v roce 2018 to bylo 42 osob, z toho 2 cizinci). Zvláště pokles počtu zájemců o studium z ciziny je markantní: ještě v roce 2017 bylo z celkem 67 badatelů 14 cizinců. Vysvětlení tohoto propadu je prosté, právě oni přicházeli do archivu většinou neohlášení a mnohdy nemohlo být jejich požadavkům vyhověno. Dále archiválie, o které projevují cizinci (především z Německa) největší zájem, patří právě k těm již digitalizovaným (kroniky, sčítací operáty, přihlašovací karty či odsunové lístky a seznamy). Počet badatelských návštěv se také ztelně snížil: ze 132 návštěv v roce 2019 na 70 návštěv, tj. takřka o polovinu. Jen intenzita bádání se zvýšila, v roce 2019 bylo předloženo 369 objednávek archiválií (v roce 2018 jich bylo 315). I zájem vysokoškolských studentů o studium témat z historie Jesenicka zůstává poměrně stabilní.

Podívejme se nyní na digitalizaci a zveřejňování digitálních snímků různých typů archiválií v již zmíněném Digitálním archivu na webových stránkách www.archives.cz. Plošně digitalizaci v rámci celého zemského archivu je již dávno odzvoněno; v roce 2019 byla prováděna pouze digitalizace dokumentů k problematice represí vůči židovskému etniku a k holocaustu, která bude dokončena v následujícím roce a nepředstavuje příliš velký objem. Od roku 2016 provádíme digitalizaci pouze vlastními silami. Tak bylo roku 2019 digitalizováno dalších 868 evidenčních jednotek: 8 kronik a fotoalb, 116 listin, 734 fotografií, 4 mapy a 10 kartoték odsunových lístků. Většina z těchto digitálních kopií byla následně zveřejněna v Digitálním archivu Zemského archivu v Opavě. Největší nárůst zaznamenala databáze Kartotéky, v níž došlo k dokončení digitalizace abecedně řazených odsunových karet osob ně-

mecké národnosti z poválečného vysídlení. V této konkrétní databázi je celkem digitalizováno 19 kartotéčních krabic s 257 934 skeny. Digitalizace není pouze o vlastní skenování archiválií, nejnáročnějšími fázemi na čas i precizní práci je příprava archiválií k vlastní digitalizaci a následné propojení s metadaty umožňující zveřejnění snímků na internetu. Můj velký dík proto patří všem kolegům, kteří na digitalizaci mají podíl.

Do evidence archivní knihovny, která slouží badatelům k prezenčnímu studiu, bylo roku 2019 zapsáno 686 nových záznamů, takže celkem eviduje 12 660 přírůstkových čísel a 2 578 přírůstkových čísel v tzv. Zuberově knihovně, jejíž evidence v digitální podobě byla v tomto roce dokončena. Bibliografie regionálních článků o Jesenicku byla doplněna o 495 nových záznamů; celkem je již v elektronické databázi 17 582 položek. Také tuto elektronickou databázi „Knihovna“ mohou zájemci najít v Digitálním archivu na www.archives.cz.

V daném roce došlo k menšímu navýšení počtu žádostí o rešerše pro úřední potřebu; těch vyřídili archiváři celkem 19 (v roce 2018 klesl jejich počet na pouhých 9, roku 2017 jich ale bylo 28). Archiváři vyřídili též 8 rešerší pro soukromé badatele, z nich 6 do zahraničí.

Co se týká výstavní činnosti v roce 2019, vlastní výstavy proběhly dvě. První z nich byla výstava na téma *Lidová kultura a tradice na Jesenicku do r. 1945* instalovaná 10. 6. 2019 v rámci Mezinárodního dne archivů ve výstavním sále archivu – při komentovaných prohlídkách ji zhlédlo 37 žáků místních škol a dvanáctičlenná skupina studentů antropologie Univerzity Pardubice. Druhá autorská výstava se konala v rámci česko-německého multikulturního festivalu *V centru/Im Zentrum* ve dnech 21. – 30. 9. 2019 a mapovala *historii bývalé budovy Knihovny Vincenze Priessnitz* na Lipovské ulici včetně historie městské knihovny po roce 1945 a celého okolí budovy, tj. parku na místě hřbitova či pomníku Rudoarmějce. Mimo to spolupracoval archiv na pěti dalších výstavách různých subjektů. Z nich nejvýznamnější byly dvě výstavy: tou první byla výstava *Současné výtvarné umění na Jesenicku* v Galerii Katovna ve dnech 31. 8. – 29. 9. 2019 pořádaná v rámci XIX. svatováclavského setkání, která představila sedm pozoruhodných soudobých výtvarných umělců našeho regionu a setkala se s velkým zájmem veřejnosti, když ji navštívilo na 1100 osob. Archiv, z něhož vzešla idea výstavy, děkuje touto cestou všem zúčastněným umělcům za ochotu, s níž díla na výstavu zapůjčili, MKZ a pracovníkům informačního centra Katovna za skvělou spolupráci. Druhou pak představovala výstava *Vlastivědného muzea Jesenicka Regenhart & Raymann* kurátora Mgr. Jana Petráska 26. 11. – 8. 3. 2020, na níž se archiv podílel jak při přípravě libreta, tak poskytnutím 14 originálních archiválií a 62 skenů dokumentů.

Archiváři přednesli 8 přednášek včetně dvou referátů v rámci semináře XIX. svatováclavského setkání 27. 9. 2019. Kromě již uvedených komentovaných prohlídek v rámci MDA se uskutečnila další jedna exkurze škol v archivu, které se zúčastnilo 17 žáků.

XIX. ročník svatováclavského setkání na téma *Výtvarné umění Jesenicka a Jeseníků ve 20. století* ve dnech 27. až 28. září byl organizačně především v gesci archivu. Semináře dne 27. září se zúčastnilo 81 osob, z toho 23 studentů. Již tradičně byl k dispozici obsáhlý sborník k danému tématu. Výstava svatováclavského setkání

v muzeu představila výtvarný fenomén Jesenicka, tzv. polovycpaniny, odborně taxidermické reliéfní obrazy ptactva z 1. poloviny 20. století. Výstava nesla v názvu jméno jejich nejznámějšího tvůrce z regionu *Heinricha Wolfa*. Na svátek sv. Václava jsme jako každý rok uctili v Bílé Vodě mši a pietním setkáním na tamním hřbitově památku řádových sester od roku 1950 internovaných zde komunisty. Slavnostní večer ke Dni české státnosti 27. 9. byl mimořádným zážitkem pro všechny zúčastněné; nešlo tentokrát o koncert; v kině Pohoda byl promítnut velice působivý němý film *Stavitel chrámu* doprovázený živou hudbou na téma svatováclavského chorálu.

Publikační činností se již tradičně prezentuje archiv i jednotliví archiváři veřejnosti jak publikacemi, tak články a studii v nejrůznějších regionálních i celostátních tiskovinách. Největším vydavatelským počinem roku 2019 bylo druhé, přepracované vydání publikace Květoslava Growky *Jan Krejčí, občan města Jeseniku 1895–1962*. V aktualizované podobě vyšla znovu též brožura *Jesenické toulky* z pera Bohumily Tinzové, tentokrát i v německé verzi. Archiv se také podílel redakčně i autorsky na obou sbornících vydávaných společně s VMJ. Bibliografie samotných archivářů za rok 2019 obsahuje 40 článků či delších statí. Většina z nich, 32 položek, nese podpis Květoslava Growky. Dva příspěvky jesenických archivářů otiskla Kulturní revue Olomouckého kraje KROK. Český rozhlas Olomouc odvysílal jednu relaci k odhalení desky zlatohorskému děkanovi a starostovi Vinzenzi Braunerovi, Toulavá kamera přizvala ke spolupráci archiváře ve dvou případech.

Participace archivu či archivářů na projektech jiných subjektů je již léta velmi obšírnou součástí naší práce. Představuje sice časově náročnou oblast práce pro veřejnost formou vyhledání podkladů, konzultací či přímé autorské spolupráce, ale přináší archivu i jeho pracovníkům značné uznání ze strany veřejnosti. Vloni se odborní pracovníci podíleli na třiceti takových projektech, ať již šlo o akce pořádané institucemi nebo spolky a sdruženími, které se věnují rozvoji občanské společnosti. Je velice chvályhodné, že jich neustále přibývá; stoupající zájem hlavně mladších generací o historii našeho domovského regionu je dle mého názoru jedním z nejlepších výsledků vlastivědné práce v regionu. Nejbližším partnerem je pro archiv od prvočátku Vlastivědné muzeum Jesenicka. Společný projekt svatováclavských setkání na dané téma prokázal již XIX. ročníkem více než dostatečně svou životaschopnost, důležitými výstupy tradiční spolupráce jsou mj. i oba sborníky, přibývá spolupráce na dalších projektech. Vazby mezi oběma institucemi se nadále prohlubují a na společné práci je to znát. Dlouholetými partnery jsou též Společnost Vincenze Priessnitze, z. s., Priessnitzovy léčebné lázně, a. s. a Městská kulturní zařízení Jeseník včetně Městského informačního centra Katovna. Oboustranně přínosnou se jeví také spolupráce s obecními či městskými úřady, především s Městem Jeseník, s nímž kontakty v posledních letech velmi zintenzívněly. Nejanglilnějším spolkem, s nímž pracovníci archivu rádi spolupracují, je bezesporu Sudeticus, z. s., který pod vedením Marty Seidlerové odvedl za dobu své existence skvělou práci pro rozvoj komunitního života ve městě. Všem jmenovaným i nejmenovaným spolupracovníkům z ostatních institucí, jednotlivcům a sympatizantům chci ze srdce poděkovat za spolupráci na nikdy nekončící cestě k poznávání historie Jesenicka.

Pro archiv náročný rok 2019 je za námi. Ráda bych tudíž na závěr poděkovala

archivním kolegům za dobře odvedenou práci ve ztížených podmínkách, za práci mimo jejich vlastní úkoly. Je dobré vědět, a já jsem si toho náležitě vědoma, že mám kolem sebe tým, který umí vzít za práci a plní úkoly svědomitě. Již nyní je zřejmé, že rok 2020 pro nás připravil další velkou výzvu; čeká nás rekonstrukce střech nad depozitáři a s tím logisticky náročné stěhování archiválií, které povede i k částečnému uzavření badatelny. Projekt je ve stádiu výběrového řízení stavební firmy, zahájení stěhování probíhá již nyní (duben 2020). Stavební práce budou probíhat patrně od začátku května I proto, milí kolegové, Vám chci popřát především pevné zdraví, hodně psychických i fyzických sil, kolegiální pohodu a co nejméně omezené podmínky k záslužné péči o dědictví zanechané nám generacemi žijícími zde před námi. V péči o toto „rodinné stříbro“ tkví hlavní úkol tzv. paměťových institucí, k nimž patří i Státní okresní archiv Jeseník.

Mgr. Bohumila Tinzová, vedoucí oddělení SOKA Jeseník

JESENICKO vlastivědný sborník CO PŘINESL ČAS

Vzorná hospodyňka aneb z domácnosti našich babiček

Pohled do každodenního života žen v první polovině 20. století nabídl veřejnosti výstava *Vzorná hospodyňka aneb z domácnosti našich babiček*, která se ve Vlastivědném muzeu Jesenícka konala od 27. března do 9. června 2019. Tehdejší ženy to v domácnosti rozhodně neměly jednoduché a i přes pokrok v technice musely provádět řadu domácích prací manuálně s vynaložením značné námahy. Jejich snahou proto bylo si tyto činnosti co nejvíce ulehčit a zefektivnit pomocí různých mechanických nástrojů. Dobře odvedená práce se pak posuzovala především podle toho, za jakou dobu byla vykonána, jaké úsilí muselo být vynaloženo a na kolik peněz to přišlo. Každá hospodyňka musela totiž mj. vědět, jak hospodařit s penězi a vyjít s daným obnosem. Ctností každé ženy v domácnosti zůstala pak zejména v poválečném období a v době hospodářské krize šetrnost, protože přes všechna omezení a těžkosti bylo třeba domácímu provozu zabezpečit plynulý chod.

Ve výstavním sále Vodní tvrze mohli návštěvníci nahlédnout do prvorepublikové kuchyně s důmyslnými přístroji a pomůckami, které šetřily hospodyňkám čas i síly při přípravě jídel. Většina tehdejších kuchyní byla vybavena sporákem na tuhá paliva nebo kachlovými kamny. V důsledku postupného zavádění plynu a elektřiny se

však v bohatších domácnostech začaly objevovat též plynové a elektrické spotřebiče. Vedle typického kuchyňského nábytku, ke kterému patřil například příborník sloužící k uschování nádobí i vařiva nebo mycí stůl se dvěma vysouvacími vanami, byly na výstavě k vidění i složitější kuchyňské přístroje, namátkou mechanický stroj na zmrzlinu zn. Moravia či překapávač na kávu s příslušenstvím zn. Lamka. Prostřednictvím historických kuchařek a příruček pro hospodyňky se mohli návštěvníci také inspirovat dobovými recepty, radami a tipy, jak vést moderní domácnost. K vystaveným kuchařkám patřila například klasická *Domácí kuchařka* od Magdaleny Dobromily Rettigové, jejíž první výtisk vyšel již v roce 1826, nebo *Knihla rozpočtů a kuchařských předpisů* z roku 1925 od Marie Janků-Sandtnerové, která vedle podrobných návodů na přípravu jednoduchých i složitějších pokrmů obsahovala také recepty na dietní jídla při různých nemocech. Válečná léta pak připomněly tzv. úsporné nebo přidělové kuchařky, které hospodyňkám radily, jak vyjít s omezeným množstvím základních surovin.

V dalších částech výstavy se návštěvníci seznámili s tehdejšími způsoby vykonávání různých domácích prací. Praní, žehlení a úklid obytných prostor dokumentovaly historické pračky, žehličky, mandly nebo první elektrické vysavače. Na výstavě tak byla k vidění například klasická mechanická kolébková pračka Yord z roku 1927 nebo elektrická pračka s řemenovým převodem na externí motor z roku 1940. Jesenické výrobky zastupovaly dva mandly vyrobené místní firmou Rudolf Jung, která v první polovině 20. století vyráběla také pračky a zemědělské stroje.

K neocenitelným pomocníkům každé ženy v domácnosti náležely i šicí stroje, které si spolu s dalšími pomůckami k ručním pracím a s ukázkami rukodělných výrobků mohla veřejnost na výstavě prohlédnout také. Jednalo se především o klasické šicí stroje Singer, Minerva a Lada, které dodnes můžeme vidět v řadě domácností. Z rukodělných exponátů byly vystaveny například ručně vyšíváné kabelky, krajkové límečky nebo vzorníky háčkových vzorů. Celý jeden oddíl výstavy byl věnován i předmětům spojeným s péčí o malé děti, která patřila též k neodmyslitelným povinnostem většiny hospodyněk. K zajímavým exponátům z tohoto oddělení náležela například vyšíváná dětská křestní soupravička zapůjčená Vlastivědným muzeem v Šumperku nebo dobová chraстítka z celuloidu z 30. let 20. století.

Výstava se těšila nespornému zájmu veřejnosti, protože ji v průběhu jejího trvání navštívilo celkem 799 osob.

Mimo Vlastivědné muzeum Jesenicka byly exponáty zapůjčeny také ze sbírek Vlastivědného muzea v Šumperku, Muzea v Bruntále, Vědecké knihovny v Olomouci, Městského muzea a galerie ve Svitavách, Muzea Komenského v Přerově, Muzea hraček v Rychnově nad Kněžnou a od soukromých sběratelů.

Božena Kaňáková

Letní výstava o lesích a lesnících

Les. Prosté slovo, v němž se však skrývá celé naše bytí. Bez lesů by život na planetě vzal rychlý konec. Zásadně ovlivňují kvalitu ovzduší, chrání půdu proti erozím, jsou nenahraditelným činitelem v koloběhu vody na planetě. Kromě toho poskytují domov živočichům od nejmenších larev až po velikány s paroží, dávají nám tolik nezbytné dřevo, pobyt mezi stromy nabývá člověka unaveného shonem moderní doby pozitivní energií. Lesy jsou v neposlední řadě nevyčerpatelnou studnicí inspirace a neodmyslitelnou součástí kultury – jen pomysleme, kolik básní, písní, obrazů, přísloví a dalších projevů umění je věnováno právě lesům! Staleté duby či mohutné smrky nám zároveň připomínají, jak malí proti přírodě jsme, učí nás pokoře. Bez lesů by svět jednoduše nemohl fungovat. I my v muzeu jsme se proto rozhodli vzdát tomuto jedinečnému ekosystému hold. Rádi jsme přijali nabídku pomoci ze strany Lesů ČR, s. p., jmenovitě paní Hany Komárkové, a na léto připravili výstavu s názvem *Lesy hrou*, jejímž cílem bylo oddechovou a interaktivní formou přiblížit malým i velkým návštěvníkům fenomén LES v celé jeho šíři.

Návštěvník, který od 18. června do 8. září vstoupil do hlavního výstavního sálu Vodní tvrze, mohl na chvíli nabýt dojmu, že se skutečně ocitl v lese. Výrazný prvek celé výstavy totiž tvořilo deset stromků, které v plastových kontejnerech dodal vedoucí lesní školky Valšův Důl Miroslav Král. Každý z nich doplňovala v hlíně ukotvená cedule se zajímavostmi o daném druhu. Návštěvníci se tak např. dozvěděli, kdy se do Evropy poprvé dostala douglaska tisolistá nebo jaké čarovné schopnosti přisuzovali naši předkové dubům. Informace o lesích z nejrůznějších úhlů (namátkou: rekordy z říše stromů, houby, les a voda, tajný život stromů apod.) pak bylo možné si přečíst na panelech, které působivou a kreativní formou zpracovala výtvarnice Iva Kužílková.

Dětem se zde naskýtala široká škála možností, jak se zabavit. Kromě různých her, pexes, razítek, dřevěných poznávacích tabulí (listy stromů, stopy zvířat) či fotografického koutku si mohli posedět a podebatovat o významu lesů v dřevěném domečku, který zhotovil bývalý lesník Jiří Růžička z Koutů nad Desnou. Tento fortelný chlapík, jemuž ani osmdesátka nebrání v neustálé práci, pro výstavu zároveň zhotovil repliku liščí nory, která se stala oblíbeným místem zejména pro ty nejmenší (byť do ní zkoušeli vlézt i mnozí odrostlejší návštěvníci). Jiří Růžička rovněž naplnil celou jednu vitrínu, když zapůjčil staré nástroje řemeslníků pracujících se dřevem (např. tesařskou širočinu a sekeru, poctivý nebozez, poříz, tzv. fukovák na výrobu šindelů aj.). Právě lidem spojeným s lesem byla věnována velká část výstavy. Např. šikovně umělecké řezbáře reprezentovala nádherná díla zapůjčená Střední řezbářskou školou Tovačov, dějinám lesnické práce v Jeseníkách pak byla zasvěcena největší vitrína v sále, do níž nám vzácný starý klobouk, plašidlo, vábníčku, lesníkovu psací soupravu či dřevorubecké klíny z různých období zapůjčili kolegové z bruntálského muzea. Pomohli i pracovníci CHKO Jeseníky či Biskupské lesy – pracovníci Lesní správy Vrbo dohládli několik kusů kůry s požerky lýkožrouta smrkového, reprezentující jednotlivé fáze vývoje tohoto zhubného brouka. Základní škola Jeseník zkrášlila výstavu obrázky lesnické práce či modelem kůrovcového lesa

Tomáš Volčík a Eoghan O'Reilly zahajují výstavu podmanivou irskou hudbou (VMJ)

a Václav Kvapil zapůjčil ukázky dřevěných hraček ze své dílny. Z našich sbírek jsme do výstavy zařadili kupř. dermoplastické preparáty ptáků neodmyslitelně spojených s našimi lesy. Na návštěvníky pak dohlížely dvě figuríny – lesník v uniformě ze 70. let a moderně oděná paní hajná.

O velice příjemný zážitek a více než symbolické zahájení *Lesů hrou* se na vernisáži postarali dva skvělí hudebníci. Eoghan O'Reilly pochází z Irska, v současné době žije v Šumperku. Z valašských kopců k nám pak sešel houslista Tomáš Volčík. Oba zahráli a zazpívali staré keltské písně, jejichž tématem byl – jak jinak – les. Tento sehraný muzikantský tandem poté působivou hudbou Smaragdového ostrova zpestřoval akci až do samotného závěru.

Cílem výstavy bylo poutavou formou veřejnost seznámit s celou řadou zajímavostí o lese a lesním hospodářství, ale také prezentovat toto přírodní společenství jako nenahraditelný ekologický a kulturní faktor, s nímž musíme zacházet s největší obezřetností a respektem k němu. Snad se nám to alespoň zčásti povedlo. Výstava se těšila velkému zájmu: poodhalit tajemství a krásy lesů, jednoho z nejkrásnějších prostředí naší země, přišlo celkem 1 677 návštěvníků.

Matěj Matela

Prázdninová výstava o Josefu Čapkoví v jesenickém muzeu

V rámci výstavy proběhl workshop v duchu výtvarné práce Josefa Čapka (VMJ)

Na letní sezónu připravilo Vlastivědné muzeum Jesenicka v galerii Vodní tvrže výstavu o životě a díle Josefa Čapka, který v kontextu českého prvorepublikového umění patřil mezi nejvýraznější osobnosti. Jeho všestranná práce, ať už výtvarná či literární, však dosud zůstávala veřejnosti poměrně neznámá, jelikož stála ve stínu díla Josefova mladšího bratra Karla.

Výstava byla koncipována ve spolupráci s Památkem Karla Čapka ve Staré Huti, který poskytl základní fundament k výstavě, následně rozvíjený kurátory a výtvarnicí Vlastivědného muzea Jesenicka. Výstavu zahájila 5. července 2019 vernisáž na nádvoří

Vodní tvrže v Jeseníku, kde vystoupilo Divadlo KK s pohádkou *O pejskovi a kočičce*, která se setkala s nadšenými ovacemi zvláště u přítomných dětí.

V první místnosti galerie se pak „dospělí“ návštěvníci seznámili s pohnutými životními osudy tohoto umělce a ryziho člověka. Kromě četných nástěnných panelů, schématických scénářů (divadelních scén a kostýmů), vystavených knih (sepsaných buďto Josefem Čapkem samostatně, nebo v součinnosti s bratrem Karlem) či repliky Čapkova pracovního stolu mohli příchozí zhlédnout i film *Heflink Josef Čapek*. Ten cílil především na poslední léta života umělce, spojená s vězněním v několika koncentračních táborech, což se mu v dubnu 1945 stalo osudným.

Přestože ve svém životě Josef Čapek všelicos protrpěl, jednalo se o velmi vstřícného a milého člověka, jenž rozdával lidem ze svého okolí radost. Proto se i pracovníci VMJ rozhodli rozdávat radost, a to zvláště dětem, jimž tak byla vyhrazena celá druhá místnost, kde se mohly „vyřádit“. V malířském koutku pro ně byly nachystány barvy a šablony na malování, dále si mohly složit puzzle s motivy obrázků z knihy *Povídání o pejskovi a kočičce* nebo zkusit pomyslně navařit ve skromně vybavené kuchyňce.

Pro malé návštěvníky připravila výtvarnice VMJ Ivana Kužílková na 26. července i výtvarnou dílničku, kde se přítomní účastníci seznámili s mnohými technikami práce, jimiž Josef Čapek vytvářel svá nádherná díla. Výstava trvala až do září a navštívilo ji celkem 650 návštěvníků.

Kamil Tomášek

Výstava o současném výtvarném umění na Jesenicku

Ve dnech 31. 8. – 29. 9. 2019 se v galerii Katovna veřejnosti představil průřez tvorbou sedmi zástupců současné výtvarné scény z Jesenicka. Výstava se konala v rámci XIX. svatováclavského setkání 2019 věnovaného výtvarnému umění regionu ve 20. století. Návštěvníci se po úvodním slovu Bohumily Tinzové mohli seznámit s nenapodobitelnými pohlednicemi a grafikami **Filipa Raifa**, jemuž jsou trvalou inspirací Sudety, něhyplnými sochařskými díly **Ivy Svobodové Pretschové**, land artovými realizacemi **skupiny REZ** plnými neotřelých nápadů, s grafikou a malbou **Zdeňky Morávkové**. Patrně nejznámější byla pro většinu z návštěvníků grafická tvorba **Jaromíra Švejdíka**. K této pětičce byly přibrány dvě nezaměnitelné a již zavedené umělkyně, protože jednak jejich tvorba přináší stále něco nového a jednak se **Dana Akritidisová** a **Jana Krhánková** věnují prakticky celý svůj profesní život výchově dalších generací příštích výtvarníků. Pořadatelé byly Městská kulturní zařízení, MIC Katovna, Státní okresní archiv Jeseník a Vlastivědné muzeum Jesenicka. Vernisáž se uskutečnila za přítomnosti asi šedesáti návštěvníků 31. 8. 2019 v 18.00 hod. Od 19.30 hod. byla doplněna koncertem skvělého brněnského jazzového uskupení Hot Brew Trio na zahradě Katovny.

Dodejme ještě, že výstava propojila svatováclavské setkání s dalším uměleckým projektem: multižánrovým česko-německým festivalem *V centru/Im Zentrum*, který již čtvrtým rokem přivádí na Jesenicko osobnosti z různých oblastí kultury především z Německa a České republiky. Roku 2019 se festival uskutečnil 20. – 22. září, tentokrát poprvé přímo v Jeseníku. Jeho program naplnily koncerty (mj. Kafka Band), architektonické, umělecké i fotografické výstavy, autorská čtení (např. Jaroslava Rudiše či Kateřiny Tučkové), audiovizuální projekce a další menší projekty.

Bohumila Tinzová

Zahájení výstavy v Katovně

Muzeum vzpomnělo výstavou na slavné rodiny Regenhartů a Raymannů

Jak je již v posledních letech ve Vlastivědném muzeu Jesenicka zvykem, bývá hlavní sezónní výstava s regionální tematikou odvozována od významných výročí. V roce 2019 nabídl kalendář jednoznačné nejvýznamnější jubileum – dvě stě let od podepsání obchodní smlouvy mezi představiteli rodin Raymannů a Regenhartů. Spojení jesenických obchodníků s lněnou přízí a vídeňského obchodnického rodu předznamenalo budoucí vznik světoznámé textilní firmy Regenhart & Raymann,

Momentka z výstavy (VMJ)

kteřá se stala dvorním dodavatelem vídeňského císařského dvora a sbírala zlatá ocenění na světových průmyslových výstavách. Nejen výstavbou několika továrních komplexů na území města výrazně urbanisticky proměnila tvář Jeseníku. Díky společenské angažovanosti několika generací těchto podnikatelů, z nichž někteří rovněž usedli na dlouhou dobu do křesla starosty, prošlo město značným rozvojem v rovině kulturní, stavební či sociální. Tyto momenty se staly hlavním východiskem pojetí výstavy *Regenhardt & Raymann. Dvě rodiny, které změnilly tvář města*, kterou bylo od konce listopadu 2019 do začátku března 2020 možné navštívit v hlavním výstavním sále Vodní tvrze.

Obsah přirozeně zacíлил na vznik a vývoj firmy, osudy jednotlivých představitelů, technický a územní rozvoj továrních budov. Výstava připomněla úspěchy podniku a v neposlední řadě zdůraznila právě onen důležitý vliv obou rodin a jejich společnosti na všeobecnou proměnu města. V rámci exponátů prezentovala výstava nejprve způsob domácí výroby přize (neboť firma zpočátku zpracovávala právě výrobky domácích tkalců), na základě dokumentů pocházejících ze SOka Jeseník byl následně znázorněn vývoj podniku, prohlédnout si bylo možné rovněž výrobky (např. ubrus určený již nikoliv pro císařský dvůr, ale prvorepublikový Pražský hrad) a část z poměrně dochované kolekce vzorníků a návrhů látek. Neopomenut byl zahraniční export v podobě obchodních smluv či návrhů stolního prádla do různých evropských hotelových zařízení. Akcentovanou proměnu města zastupoval především ikonografický materiál (mj. na základě mapy vytvořené pro tento účel), společenskou angažovanost zase např. šavle a stuha jesenícké národní gardy z revolučního roku 1848, jejímž zakladatelem a velitelem byl Adolf Raymann st. Na výstavu se podařilo rovněž zapůjčit patrně původní rodinné předměty, které byly v roce 1916

prodány do dnešního Slezského zemského muzea. Divácky atraktivní byly zejména dvojice oltářních dvířek ze 16. století a dřevěná polychromovaná postava anděla ze století následujícího.

Důležitou rovinou výstavy a její přípravy se stala spolupráce s potomky rodin Regenhartů z Vídně a Raymannů z Berlína, od nichž se podařilo získat zejména digitální kopie obrazů a snímků jednotlivých představitelů obou rodů. Navázané kontakty nakonec vyústily v návštěvu paní Michaely Schenk-Lovison, vnučky Erwina Regenharta, a Cariny Starlinger z páté generace po Adolfu Raymannovi ml. s manželou. V den otevření výstavy navštívili muzeum, kde jim byla výstava představena, udělili rozhovor pro Českou televizi, která přijela natočit krátkou reportáž, a poté si s kurátorem výstavy prošli areál s pozůstatky továrny jejich předků. V odpoledních hodinách se zúčastnili vzpomínkového aktu na městském hřbitově za účasti představitelů města, muzea, archivu a veřejnosti. U opravených hrobů příslušníků obou rodin, které se podařilo z iniciativy muzea navrátit do důstojnější podoby, zaznělo několik proslovů a poté již následovalo slavnostní otevření výstavy za poměrně velkého zájmu návštěvníků, který si toto významné regionální téma rozhodně zaslouží.

Jan Petrásek

Archiváři slavili se žáky

Pro Mezinárodní den archivů 2019 se zdejší archiváři spojili s jesenickým realizačním týmem projektu MAP, tedy Místního akčního plánu rozvoje vzdělávání, a společně připravili pro školní kolektivy 2. stupně základních škol komentovanou výstavu na téma *Kulturní povědomí a tradice na Jesenicku do roku 1945*. Do archivu přišli v pondělí 10. června žáci ZŠ Česká Ves a Mikulovice, aby si prohlédli výstavu, vyslechli přednášku Mgr. Bohumily Tinzové, ale též se aktivně zapojili a nabyté informace si upevnili formou skupinové práce. Celkem 34 žáků bylo rozděleno do čtyřčlenných družstev. Ta měla za úkol vyřešit soutěžní kvíz, který byl následně vyhodnocen. Nejen vítězná skupina si odnesla věcné dary, mj. *Čítanku z Jesenicka*, ale dostalo se na většinu účastníků, kteří prokázali dobré znalosti v několika prezentovaných okruzích. Odpovídali na otázky týkající se osídlení Jesenicka, tradičních způsobů obživy, podoby tzv. jesenického domu a stravy ve Slezsku. Několik výstavních panelů a k nim stanovených úkolů se týkalo lidových zvyků a tradic: vedle velikonočních a vánočních zvyků se organizátoři akce ptali žáků na dožínky či očištěné obřady matek-rodíček v kostele. Nejjednodušší otázkou se ukázalo určení ozdoby místního ženského kroje, jímž byl bohatě zdobený čepec. A překvapivě oříškem se pro některé stalo situování bájného města Hunohrad ze zdejších pověstí na Rejvíz.

Archivářům se již poněkolkáté prokázalo, že nemá již smysl dělat „dny otevřených dveří“, kam povětšinou přicházeli lidé obeznámení s místní historií, většinou důchodového věku, ale cíleně se obracet na žáky zdejších škol a nepřímou v nich tak posilovat jejich regionální kořeny, aby se v budoucnu na Jesenicko rádi vraceli.

Květoslav Growka

Přednáška ke 180. výročí příjezdu barona Wesselényiho na Gräfenberk

Lázně Jeseník ve své historii hostily dlouhou řadu významných osobností, které sem za blahodárnými léčebnými účinky jezdily a jezdí jak ze zemí českých, tak také ze zahraničí. Jen o hrstce hostů však můžeme prohlásit, že se do dějin města zapsali skutečně zlatým písmem a jejich stopy spatřujeme ještě dnes. Vskutku ikonickým příkladem je uherský hrabě Miklós Wesselényi (1796–1850), který se dal poprvé všanc Priessnitzovým metodám v dubnu roku 1839.

S nápadem připomenout 180. výročí příjezdu Wesselényiho do sudetských hor přišel na počátku minulého roku Lukáš Abt, který v podvečerních hodinách 17. dubna přiblížil ve Státním okresním archivu Jeseník okolnosti pobytu této legendární postavy maďarských dějin ve zdejších kraji, pro který onen maďarský bouřlivák tolik vykonal (mimo jiné zrealizoval výstavbu vodovodu, plaveckého rybníku či šermířského sálu). Aby účastníci přednášky, již vzhledem k tématice vévodila maďarská zástava v pozadí, získali o velice mnohovrstevnaté a složité osobnosti barona Wesselényiho komplexní obraz, přizval si L. Abt pracovníka VMJ Matěje Matelu, který má k maďarskému prostředí včetně dějin velice blízko. Ten nejprve nastínil politickou situaci v Uhrách na počátku 19. století, aby se následně mohl konkrétněji věnovat baronovu životu osobnímu i politickému, dále jeho literárnímu dílu (mj. zazněly i úryvky v maďarštině) a celkovému duchovnímu odkazu, který po sobě Wesselényi zanechal. Do vyprávění obou vlastivědných badatelů vstoupila ještě ředitelka SOKA Jeseník Bohumila Tinzová, jež přiblížila hospodářskou a kulturní situaci Jeseníku v první polovině 19. století. Počet dotazů a reakcí v závěru příjemného posezení svědčil o zájmu účastníků. Většina z nich se následně vydala k tzv. Wesselényimu prameni na Březinově ulici poblíž jeseníckého minipivovaru, kde tato důstojná vzpomínková akce skončila.

(red)

Sophiin pramen se dočkal obnovy

Priessnitzovy léčebné lázně daly v létě 2019 zrekonstruovat zaniklý Sophiin pramen na Ripperově promenádě. Obnovená památka byla slavnostně představena veřejnosti v pátek 4. října, v den 220. výročí narození zakladatele lázní.

Pramen vznikl u příležitosti staletého jubilea Priessnitzova narození na počest manželky zakladatele lázní. V poválečných letech byl jeho název změněn (říkalo se mu „pramen Na Kolonádě“), později zchátral. Obnovy i návratu tekoucí vody se tak dočkal po mnoha desetiletích. Při plánování rekonstrukce byla zvažována varianta bez vody jako odpočívadlo, nakonec se lázně přiklonily k zachování pramene.

Po rekonstrukci se stal Sophiin pramen vedle Českého, Polského a Maďarského pomníku další ozdobou promenády, která nese jméno zeté manželů Priessnitzových.

Jan Ripper stál v roce 1899 také za jeho vybudováním. Prameník je vytvořen z místního přírodního kamene a při letošní obnově byl nově osazen bronzovým obličejem ženy, na který dopadá vytékající voda. Autorkou reliéfu je jesenická výtvarnice Iva Svobodová-Pretschová, která se v posledních letech svými sochařskými pracemi podílela také na výzdobě Meklenburského, Annina a Slovanského pramene.

Slavnostní vysvěcení v den Priessnitzových narozenin se odehrávalo v radostné atmosféře, mezi diváky zářily dámy v elegantních historických šatech doprovázené svými pánskými protějšky ve slušivých fracích. Pozorní diváci zaznamenali mezi přítomnými i vzácného lázeňského hosta, mistra hry na saxofon Felixe Slováčka.

„Jsem nesmírně ráda, že se nám letošní kulaté výročí narození pana Priessnitze podařilo uctít i tímto způsobem. Těší mě, že se tato lokalita přidala k celé řadě obnovených pramenů v posledních letech a areál našich lázní je zase o něco krásnější,“ uvedla obchodní ředitelka lázní Kateřina Tomášková.

Jiří Glabazňa

Centrum Vrbna pod Pradědem od září kráslí dřevěná busta Josefa Lowaga

Josef Lowag (1849–1911) patří mezi nejvýznamnější osobnosti, jaké se kdy v našem kraji narodily. Jeho význam spočívá nejen v činnosti geologické a hutnické (ve své době patřil mezi odborníky přesahující svými znalostmi hranice regionu), ale především literární. Ať už psal vtipné příběhy ze života místních horalů, historické romány či pověsti, z jeho knih číší láska k rodnému kraji a místním lidem. Protože na 20. září 2019 připadlo 170. výročí Lowagova narození, rozhodl se pracovník VMJ Matěj Matela navrhnout radnici svého rodného Vrbna, aby památku tak výrazného rodáka uctilo město formou dřevěné busty v nadživotní velikosti, která by byla umístěna v centru města. Starosta Petr Kopínek i místostarostka Iveta Pešatová souhlasili a projekt v podstatě ihned započal.

Dílo zhotovil z lipového dřeva mistr Ivan Láňo ze Železné, který svým lehce karikaturním stylem výborně navázal na práce starých sudetských řezbářů tohoto kraje (viz kupř. slavné židle v rejvízské hospodě). I oni zpodobňovali tváře často velice lidsky, lze říci až humorně. Na kamenném podstavci před vrbenkou poštou začali dělníci místní firmy pracovat již na počátku září. Bustu pak připevnili v pátek 20. září dopoledne a zakryli plátnem. Stejně tak na podstavec umístili tři tabulky o Lowagově životě a díle (v češtině, němčině a polštině). Na ceremoniál, který začal v 16.00 hod., se dostavilo nečekaně velké množství lidí. Někteří z nich již Josefa Lowaga znali, zejména díky nedávným českým překladům jeho pověstí vydaným štíteckým nakladatelstvím Veduta, další přišli právě proto, aby se o něm dozvěděli více. Na počátku zazněly dvě písně z úst členů Pěveckého sboru města Vrbna. Poté promluvil starosta Petr Kopínek, který vyjádřil díky všem, kteří se na výrobě památníku podíleli. Následně předal slovo Matěji Matelovi, jenž krátce pohovořil o osobě

Matěj Matela a vrbenký starosta Petr Kopíneck při slavnostním odhalení Lowagovy busty
(foto Miroslav Kobza)

Josefa Lowaga a k odlehčení slavnostní nálady připojil jadrný úryvek z Lowagova díla *Geschichtla vom Förster Benedix* pojednávajícího o svérázném, poněkud obhroublém, zato však pracovitém a poctivém lesníkovi z Bílého Potoka u Vrba: „*Tehdá, jak starý Benedix na smrtným lužku ležál, došlo aj všecké příbuzeňství jeho a tu jim Benedix povídá: Ženo drahá, děcka drahý aj vy příbuzní, umírat, to si zapametajtě, je u čerta zasratá věc...*“ Po obou projevech byla busta slavnostně odhalena a ceremoniál opět zakončen písněmi.

S přicházejícím soumrakem se úzká skupina účastníků/přátel odebrala na Sedlovou boudu, loveckou chatu pod Žárovým vrchem (Ludvíkov), kde byl tento, svým způsobem průlomový akt, náležitě zapit.

Tato slavnost představuje velký krok vpřed, neboť ještě před deseti lety by pomník německé osobnosti na území bývalých Sudet vznikl jen stěží. Dnes se již málokdo dívá na to, jakou měl dotčným národnost. Hlavní je, že se jednalo o nadaného spisovatele a, dle vzpomínek pamětníků, také slušného člověka. Mj. i tento pomník svědčí o tom, že jsme konečně dokázali přijmout a reflektovat německou historii Jeseníků i naší země.

(red)

Mgr. Květoslav Growka penzistou

Květoslav Growka skartuje. Rok 2009 (SOkA Jeseník)

Je to i pro nás poněkud nechopitelné, ale je to nezvratná skutečnost: dnem 29. září 2019 odešel do penze náš dlouholetý kolega Květoslav Growka.

Do archivu nastoupil 1. srpna 1999 již jako renomovaný vlastivědný pracovník s celou řadou zájmů; od numizmatiky přes heraldiku a dějiny vojenství až ke klasické regionální historii. Již jako učitel jeseníckého gymnázia patřil spolu s ředitelem Vlastivědného muzea Jesenícka Zdeňkem Brachtlem k oporám zdejšího vlastivědného bádání. Na počátku 90. let založili společně Vlastivědnou muzejní společnost, jejíž ročenka se později stala základem vlastivědného sborníku *Jesenicko*. A což teprve, když se tento vlastivědný duch dostal ke stovkám metrů písemných pramenů, které spravoval Státní okresní archiv Jeseník. Velmi rychle se zapracoval ve všech oblastech archivní činnosti a pustil se bez bázně do odborných prací. Za těch dvacet let zinventarizoval několik desítek fondů a sbírek včetně velmi přínosného, ale též složitějšího osobního fondu PhDr. Rudolfa Zuberu, podílel se na metodice pro zpracování numizmatického materiálu v archivech a jako hlavní archivní inspektor se pilně věnoval dohlídkám a skartacím především na školách regionu.

Jeho letité znalosti regionu, historie i přírodních krás, byť o sobě s trochou nadsázky tvrdil, že je turistou pouze „salonním“, byly neocenitelnou devizou v práci archivu pro veřejnost. Připočteme jeho erudici výborného rétora, neúnavného autora stovek článků, stafi a víc než desítky publikací s regionální tematikou. Kromě jiných témat uvedl ve známost hned několik pozapomenutých osobností Jesenícka. K nejoblíbenějším knihám z jeho dílny ale bezesporu patřily publikace přibližující Jesenícko a Jeseníky prostřednictvím dobových fotografií a pohlednic. Jeho bibliografie představovala každoročně podstatnou část publikační činnosti archivu i archivářů. Byl dále výkonným redaktorem obou sborníků *Jesenicko* a sborníku svatováclavských setkání; mimo to byl díky své znalosti českého pravopisu oblíbeným jazykovým korektorem mnoha jiných autorských počinů. A dodám k tomu všemu ještě svoje „připodotknutí“: vždycky jsem mu záviděla jeho neskutečnou paměť.

Výsledkem tohoto krátkého nástinu oblastí činnosti Květoslava Growky v čase jeho práce v archivu je poznání, že jsme s jeho odchodem do penze ztratili bez nádsázky jeden z archivních pilířů. Regionální historiografie Jesenicka jako taková ale určité o jeho služby nepřijde. Zasloužený odpočinek, kterého si může užívat plnými doušky, ho již nyní nenaplnuje, takže se věnuje vlastivědné tvorbě a redaktorské práci i jako důchodce. A nám, archivářům, nezbývá než doufat, že se jako spolupracovník-brigádník vrátí i k nám. Čeká zde na něj jeho milovaná sbírka obrazového materiálu, pohlednic a fotografií, kterou nejen rád využíval k publikační činnosti, ale i odborně zpracovával a digitalizoval.

Za veškerou práci archivní i vlastivědnou mu chci jménem svým i všech kolegů ze srdce poděkovat a požádat ho, aby nám byl i nadále nakloněn.

Bohumila Tinzová

JESENICKO vlastivědný sborník **LITERATURA**

Přečetli jsme za vás

Beránek, Josef – Otte, Anton: Vzdálená Evropa? Fernes Europa? Vyšehrad, Praha 2018. 376 s.

Dvojjazyčný knižní rozhovor s vidnavským rodákem Mons. Antonem Ottem (*15. 8. 1939), knězem, v letech 2011–2017 proboštem Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě a v letech 1992–2010 duchovním radou Ackermann-Gemeinde, je především dialogem o česko-německém smíření od počátku 90. let. I když se před čtenáři vyjevují mnohá traumata a problémy, je až udivující, kolik optimismu, síly a neokázalosti vyzáruje z osobnosti A. Otteho; jejich zdrojem je láska k lidem, добрota a mravní čistota, pevná víra a humorný nadhled. Je to také lekce ze „Spitzenpolitik“ a „Realpolitik“ – Otte jako představitel Ackermann-Gemeinde získával kontakty na nejvyšších místech a zároveň neúnavně pracoval ve vedení krajanského spolku Heimatbund Weidenau-Großkrosse partnersky spolupracujícím s jeho rodnou Vidnavou – tyto kontakty byly pro něj nejlepší protilátkou proti oživování nepřátelství. Knihu doprovázejí fotografie z pestrého působení zpovídaného.

Growka, Květoslav: Jan Krejčí, občan města Jeseníku 1895-1962. Město Jeseník, Jeseník 2019. 36 s.

Ve druhém, barevném vydání (první, černobílé vyšlo péčí Zemského archivu v Opavě roku 2012) se jesenické veřejnosti představuje mimořádná osobnost našeho města. Kpt. Jan Krejčí byl voják, malíř, vlastenec, podnikatel, učitel, politický vězeň, Čech, který od roku 1920 spojil svou existenci s německým městečkem Frýval-

dov (dnes Jeseník). V roce 1945 se mu ho podařilo zachránit před zničením v osvo-
bozovacích bojích. V 50. letech byl komunistickým politickým režimem pro-
následován a ve vykonstruovaném procesu odsouzen. Jeho jméno bylo vymazáno
z dějin města. Zapomenout se nedá jeho malířské dílo věnované Jesenícku a Jese-
níkům, které se postupně daří znovuobjevovat v soukromých sbírkách.

Tinzová, Bohumila: Jesenícké toulky.

Město Jeseník, 2. vydání, Jeseník 2019. 36 s.;

Kleiner Stadtführer durch Jeseník (Freiwaldau). Město Jeseník 2019. 40 s.

Ve druhém vydání a navíc i v německé jazykové mutaci vyšel průvodce městem
Jeseník a lázněmi. Návštěvníka provede dvěma okruhy, vždy okolo nejpozoruhod-
nějších architektonických objektů či míst spjatými se zajímavými událostmi.
Krátké, leč obsahově hutné texty doprovázejí převážně historické fotografie umož-
ňující konfrontaci s dnešní realitou. Brožura je opatřena QR kódem, který umožňuje
poslech audionahrávek.

Tinzová, Bohumila: Engelbert Kaps, sochař a starosta.

In: Německá okupační správa v letech 1938-1945.

Red. Z. Kravar – M. Poloncarz – K. Řeháček, Česká archivní společnost,

Praha 2018, s. 246-263.

Autorka plasticky představuje životní příběh E. Kapse (1888–1975), osobitého,
nadaného sochaře a lidsky zvláštního, ambiciózního člověka, který na čas vyměnil
sochařské dláto za odznak s hákovým křížem a pochybnou kariéru regionálního po-
litika. Přispěly k tomu zkušenosti frontového bojovníka a formování sudetoněmec-
kých uměleckých spolků v ČSR. Kaps do roku 1945 vytvořil na 70 uměleckých děl
a dalších 28 po odsunu v Německu, jež by si zasloužily monografické zpracování,
protože tvoří nedílnou součást umělecké tvářnosti Jesenícka.

Příběhy starých mincí. M. Mašek, Z. Petrání, M. Lutovský (eds.),

Česká numismatická společnost – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019.

K 100. výročí založení České numismatické společnosti vyšel obsáhlý sborník
článků určených široké veřejnosti, v němž se profesionální numismatici, historici
i laičtí sběratelé snaží ukázat rozsah svých zájmů. Defilují zde římské mince, české
denáry, pražské groše, tolary, ale i medaile, vyznamenání a papírové peníze. Slezska,
potažmo Jesenícka se týkají dva příspěvky. První odpovídá na otázku Kam se poděly
slezské kvartníky? Dnes vzácné mince byly raženy v mnoha slezských městech,
ovšem na území dnešní České republiky pouze ve Vidnavě, ve 20. letech 14. století.
Mince má na averzu písmeno V a na reverzu půl biskupské mitry a polovinu kola,
symbolu umučení sv. Kateřiny, již je zasvěcen vidnavský kostel. Druhý text vy-
světluje na příkladu Frývaldova (Jeseníku) v období velké hospodářské krize 30. let
20. století, jak fungovaly poukázky na polévku, tzv. žebračky, aby se zabránilo ne-
gativním dopadům žebření. Autorem obou příspěvků je Květoslav Growka.

Sborník by měl být protívahou marketinkové strategie, která lidem vnucuje před-
stavu, že mince slouží jen jako investiční zboží.

Jiří Bouček: Listinné kolký v českých zemích 1854-2019. Knihovnička filatelie, POFIS, časopis Filatelie 2019, č. 3, 52 s.

V současnosti zažívá rozkvět tzv. fiskální filatelie, tj. sbírání kolkových známek. Kolký byly v zemích Koruny české zavedeny císařem Leopoldem I. 23. 7. 1686, do poloviny 19. století byly na dokumenty tištěny. Od 1. 11. 1854 se začaly používat nalepovací kolký, výtvarně zdařilá grafická díla, tištěná obdobně jako poštovní známky. Dokumentů opatřených kolký se vyskytuje na burzách, v antikvariátech i našich archívech značné množství. Nejen tedy sběratelé, ale i archiváři a správci muzejních sbírek by měli vědět, jakých cen tento materiál na našem trhu dosahuje. Mezi množstvím běžných výplatních kolků lze totiž nalézt exempláře, které dosahují ceny ne ve stovkách, ale tisících korun!

Katalog je uspořádán podle jednotlivých emisí kolků: záznam obsahuje katalogové číslo, barvu, odkaz na podobu a cenu. Všechny kolký jsou vyobrazeny v barvě a velikosti 1:1, což laikům usnadňuje orientaci. Filatelista specialista tu najde podrobnější údaje, jako určení typů, podtypů, deskových a tiskových vad, druhů zoubkování a průsvitek, zkusmé tisky. Velmi pečlivě jsou tak popsány především kolký rakousko-uherské, které vyšly ve 14 emisích s řadou dotisků. Jen pro ilustraci uvedme, že poslední emise z roku 1910 obsahuje 29 položek od 1 haléře po 50 korun, přičemž cena razítkovaného jednohaléřového kolků činí 400 Kč, padesátikorunového 500 Kč, zatímco dvouhaléřového jen 2 Kč, celá emise razítkovaná stojí 2 850 Kč, čistá 6 650 Kč. Snažím se tím naznačit, že nejde o bagatelní materiál a že nemůžeme vyloučit ani nečestné jednání některých „takébadatelů“, a proto by bylo vhodné věnovat kolkům větší pozornost.

Katalog dále přináší soupis rakouských kolků tzv. předběžných, tj. platných v počátcích Československa od 28. 10. do 31. 12. 1918, a souběžných, tj. platných od 1. 1. do 20. 1. 1919, kdy vyšla 1. emise československých kolků. Sběratel tu najde i vyobrazení návrhů na nové kolký. Druhá emise vyšla v roce 1938, třetí až šestá následovaly v letech 1945–1947. Samostatně jsou zde zpracovány kolký Slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava. V období socialismu vyšly nové kolký v roce 1953 (7. emise) a následoval nový vzor 1958 a s novým státním znakem 1961 (9. emise), které de iure platily do 31. 10. 1993, kdy vyšla 1. emise České republiky, zatím poslední emise následovala v roce 2011. Spíše jako kuriozita působí zařazení kolkových známek kuponové privatizace o dvou emisích (1992, 1994).

Jiří Glonek: Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945. Vědecká knihovna v Olomouci, Olomouc 2019. 576 s.

Předložená práce stojí žánrově na rozmezí naučné a populárně-vědné literatury. Autor zcela průkopnický shromáždil, utřídil a komentoval doposud odbornými kruhy přehlížené turistické tištěné pomůcky v podobě bedekrů a map z oblasti Jeseníků, Králického Sněžníku a Rychlebských hor. Úvodem novátorsky zaznamenal vývoj turistiky (turismu) již před rokem 1881, kdy vznikl první organizovaný spolek v Jeseníkách – MSSGV. Zasadil turismus do širšího historického a filozofického kon-

textu vztahu člověka k přírodě již od antiky do 18. století, přičemž mottem celé práce je „touha spatřit neznámé“. Autor zdárně vystihl fenomén lázeňství (Karlova Studánka, Gräfenberk), který ve sledovaném regionu byl jednou z důležitých příčin rozšíření turistiky. Formou bohatých citací a parafrází čtenáře provází po horách v reálném čase dobových dokumentů, v originále povětšinou psaných německy. Již jen jejich překlad si zaslouží obdiv. Tím je zaručena čtivost a přístupnost textu i laické veřejnosti. Glonek s nadhledem hodnotí i německý a český nacionalismus, neuvádí jen negativní jevy, ale i nepřilíší známé projevy spolupráce. Práce se opírá o solidní pramennou základnu, archiválie, např. svědectví návštěvních knih horských chat, i knihovní fondy. Bohatý poznámkový aparát za každou kapitolou umožňuje čtenáři případný další výzkum a detailnější vhled do problematiky. Osobně nejvíce oceňuji kapitolu věnovanou zimní sezoně na horách, která v taktu ucelené podoby ještě nebyla nikdy publikována. Na rozsahu publikace se podílí bohatý obrazový materiál nejrůznějšího zaměření. Závěr knihy tvoří soupis turistických map a průvodců po Jeseníkách do roku 1945.

Jesenicko na stránkách periodik

KROK

Časopis Kulturní revue Olomouckého kraje přinesl v 1. čísle roku 2019 téma *Knihovny, knihkupci a knižní kultura*. K. Growka představil soukromou knihovnu Vincenze Pavla Priessnitze na Gräfenberku, k níž se zachoval pouze tištěný seznam z roku 1872. Obsahoval 5 516 položek rozdělených podle jazyka knih. Jesenické knihovnice E. Pavlíčková a P. Malinková zpracovaly sedmdesátiletou historii knihovny v Jeseníku. M. Matela zde publikoval vzpomínku na Rosalii Grohalovou, legendární a oblíbenou správčovou chaty Ovčárna v Jeseníkách, k níž připojil i vlastní překlad básně, napsané na její památku. Třetí číslo je věnováno turistice a turistickým spolkům. Je zde avizována připravovaná kniha Jiřího Glonka *Na Jeseníky!*, jež následně vyšla v listopadu. Vznik MSSGV a dějiny Jiřího chaty na Šeráku do roku 1945 zevrubně popisuje M. Matela, K. Growka v článku *Krásy plechové turistiky Jeseníků* představil část své sbírky odznaků, štítků na hole a suvenýrových přívěšků. Čtvrté číslo se nemohlo věnovat jinému tématu než 30. výročí konce komunistického režimu v ČSSR. O okolnostech Sametové revoluce v Jeseníku napsal M. Matela článek *Když hřmělo pod Pradědem*, v němž nastínil i podhoubí disentu v oblasti Jesenicka.

Naše město

Informační měsíčník města Jeseníku publikoval volný seriál pracovníků Vlastivědného muzea Jesenicka. J. Petrásek zveřejnil: *Smutný osud elektromagnetického tkalcovského stavu (č. 3)*, M. Matela: *Letopisy v žule – obraz Jesenicka v díle O. Šu-*

leře (č. 4), J. Petrásek: Unikátní nález nejstaršího vyobrazení města Jeseníku (č. 6), M. Hanáček: Z depozitáře muzea: skvrnitá žula od Stockholmu (č. 7), K. Tomášek: Filipp Klein: Podnikatel, politik či „turista“? (č. 8), B. Kaňáková: Album MP aneb Ze skicáře Marie Anny Priessnitzové (č. 9), P. Žurek: Muzea a jejich knihovny v proměnách času (č. 10), M. Matela: Když hřmělo v Jeseníku aneb Sametová revoluce u nás (č. 11), P. Rušar: Třicet let na cestě od pohraničí k centru (č. 12).

Altvater

Časopis MSSGV vydávaný v Kirchheimu unter Teck dlouhodobě postrádal kvalitní historické příspěvky. V 1. čísle 2019 konečně využil nabídku českého autora M. Mately a v překladu R. Uhlířové publikoval rozsáhlý příspěvek Der Peterstein o Petrových kamenech ve světle legend a vědy. Tento článek navíc převzal i Lindewiesner Heimatbrief, časopis lipovských krajanů, č. 347/2019. Druhé číslo přineslo o archiválii opřený genealogický příspěvek o rodinách Knitich/Knötig příbuzných s rodinou hudebního skladatele Franze Schuberta z Neudorfu (Vysoká). Ve 3. čísle M. Matela pokračuje místopisnou studií o Biskupské kupě nad Zlatými Horami a v následujícím čísle představuje Dr. Oskara Gutwinského a jeho působení na Králickém Sněžníku. V č. 5 pak M. Matela publikoval text o významné osobnosti kraje, geologovi a spisovateli Josefu Lowagovi, jemuž 20. září odhalili ve Vrbné dřevěnou bustu. Zároveň zde vyšel příspěvek, lépe řečeno návod pro potomky vysídlených rodáků, jakým způsobem pracovat v digitálním archivu ZA v Opavě. V posledním čísle M. Matela napsal krátkou zprávu o odhalení Lowagovy busty.

Lázeňské prameny

Jarní vydání novin Priessnitzových léčebných lázní představilo v rubrice Slavné návštěvy na Gräfenberku klavíristku Alici Herzovou-Sommerovou (1903–2014), která v lázních pobývala poprvé v roce 1927.

Letní číslo zaznamenalo, že v roce 1956 navštívil lázně turecký básník a dramatik Nazim Hikmet. Poslední vydání roku 2019 připomíná, že se v lázních léčil první rektor obnovené Univerzity Palackého v Olomouci Josef Ludvík Fischer.

Časopis Slezského zemského muzea

Trojčíslo roku 2018, série B, vědy historické, přineslo celou řadu článků věnovaných „osmičkovým“ výročím. Roků 1918 a 1938 na Jesenícku se týká článek K. Growky, který hledá odpověď na otázku, jak udělování vyznamenání, či zákaz jejich nošení mohl motivovat jejich nositele až k politickému negativismu vůči Československé republice. Národní shromáždění totiž již 10. prosince 1918 zakázalo zákonem č. 61/1918 Sb. nosit rakousko-uherská válečná vyznamenání bez náhrady, což mnoho účastníků 1. světové války z Jesenícka, kde žilo většinově obyvatelstvo německé národnosti, chápalo jako újmu a ponížení. Výjimku ze zákona tvořili pouze příslušníci zahraničních legií, kteří obdrželi československá vojenská vyznamenání. Nebylo založeno žádné nové občanské vyznamenání kromě Řádu bílého lva, jenž byl určen pouze cizincům. Veteráni světové války, kteří se sdružovali ve veteránských či střeleckých spolicích, jako např. Alfred Schoss z Javorníku, o to

více potom naslouchali nacistické propagandě, jejíž součástí bylo po Mnichovu 1938 masové udělování německých vyznamenání, zejména Českého kříže 1. světové války pro frontové bojovníky. Zatímco A. Schoss tuto dekoraci chápal jako morální zadostiučinění a nezapojil se do iredentistických snah, jiný jeho nositel Franz Strauf ze Zlatých Hor byl horlivým nacistou, který se podílel na henleinovském puči na Jesenicku. I další udělovaná vyznamenání – Čestný odznak Za věrnou službu a Čestný kříž německé matky – měla motivovat sudetské Němce k akceptaci politiky Třetí říše.

První číslo 2019 obsahuje podrobnou studii M. Suchánkové Betlémy ze sbírek Slezského zemského muzea. Nalezneme v nich i díla z Jesenicka, kde výroba betlémových figurek byla soustředěna ve Zlatých Horách, Údolí, na Rejvíze. Na Bruntálsku pak ve Vrbně p. Prad. a v Andělské Hoře. Zazní pochopitelně jméno Bernharda Kutzera (1794–1864), od kterého se ve sbírce nacházejí čtyři polychromované figurky. Článek P. Šopáka Hrdinové a oběti o tom, jak muzea následně reagovala na 1. světovou válku, doprovází fotografie z opavské výstavy pluku č. 1 Kaiser – na ní je dominantou socha bojovníka od Engelberta Kapse.

Sborník 2018 Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci. Olomouc 2019. 144 s.

Titul sborníku zdobí detail novogotické hrobky V. Priessnitze na Gräfenberku, čímž předznamenává článek Evy Pulkrtové Historismus na Jesenicku a jeho architektonické skvosty navazující na její text v předchozím sborníku (2017). Autorka dává do souvislosti stavební ruch na Jesenicku s velkolepou stavbou zámku Mariany Oranžské v Kamienci Żąbkowickém. Přímo inspiraci nachází v klášterní budově řádu Chudých školských sester de Notre Dame v Javorníku, v novogotické kapli Panny Marie la Salette na Travné a kapli sv. Antonína v Javorníku. Velký prostor dává popisu kostela Neposkvrněného Početí PM na Travné a opravuje i některá tvrzení z předchozího sborníku, např. co se týče kapličky v osadě Kohout (Hamberk). Článek by slušel redakční zásah a vypoštění opakujících se informací.

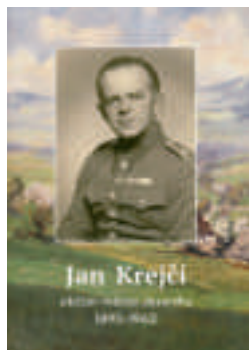
Slezský numismatik

Časopis pobočky České numismatické společnosti v Opavě č. 22/2019 je takřka zcela věnován Jesenicku. Najdeme zde detailní soupis depotu mincí z makovice kostela Povýšení sv. Kříže v Širokém Brodě a určení tolaru císaře Rudolfa II. z roku 1602 vykopaného na náměstí v Javorníku. Spolupráce s detektoráři přinesla článek o nález 17 římských stříbrných denárů císaře Traiana (98–117 n. l.) z Vidnavska. Mince se do země dostaly asi ve 4. – 5. století, tedy v průběhu pozdní doby římské a stěhování národů. Stav mincí svědčí o jejich dlouhém dálkovém oběhu, přičemž na nížině ve Slezsku, patřící nyní Polsku, takové nálezy nejsou neobvyklé. K nim lze nyní přiřadit i Vidnavu oddělenou od tohoto teritoria umělou státní hranicí.

Práce z dějin Akademie věd 1/2019

Odborný časopis AV ČR přinesl zajímavý text Heleny Kokešové s názvem Tomáš Garrigue Masaryk a ortoped Adolf Lorenz, v němž autorka analyzuje vzájemnou dochovanou korespondenci, kterou si hodonínský a vidnavský rodák vyměnili. Oba muži se poprvé setkali na vídeňské univerzitě, kde o čtyři roky mladší Lorenz Masaryka vyučoval anatomii. Dopisy si vyměnili ještě roku 1937, tedy v roce Masarykovy smrti. Text je doplněn fotografiemi částí korespondence i snímky zachycující Adolfa Lorenze při odhalování jeho pamětní desky na vidnavském náměstí (18. 8. 1935).

Není-li uvedeno jinak, je autorem K. Growka.

Autoři tohoto čísla

Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.,

Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice.

Mgr. Martin Hanáček, Ph.D.,

geolog VMJ.

Mgr. Matěj Matela,

odborný pracovník VMJ.

Štěpán Koudela,

student archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.,

Slezské zemské muzeum v Opavě, Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav.

Mgr. Květoslav Growka,

archivář v. v.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.,

Slezské zemské muzeum v Opavě,
vedoucí Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav.

Mgr. Ivana Kolářová,

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.

Mgr. Michaela Neubauerová,

archivářka SOkA Jeseník.

Mgr. Pavel Rušar,

ředitel VMJ.

Mgr. Bohumila Tinzová,

archivářka SOkA Jeseník, vedoucí oddělení.

Mgr. Jan Petrášek,

historik VMJ.

Mgr. Božena Kaňáková,

nyní archivářka SOkA Šumperk, do září 2019 historička VMJ.

Mgr. Milan Rychlý,

archeolog VMJ, detašované pracoviště Javorník.

Bc. Kamil Tomášek,

historik VMJ.

Mgr. Jiří Glabazňa,

průvodce a historik Priessnitzových léčebných lázní.

Snímek použitý na obálce: foto Miloslav Kalina (archiv rodiny Kalinovy)

jesenicko vlastivědný sborník

svazek 21
Jeseník 2020

Redakční rada:

Mgr. Matěj Matela (*výkonný redaktor*), PhDr. Karel Müller, Mgr. Pavel Rušar,
doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Mgr. Bohumila Tinzová, Mgr. Květoslav Growka

Nakladatel:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

(Zámecké nám. 1, 79001 Jeseník, tel. 606 787 371,

muzeumjesenik.cz, e-mail: sekretariat@muzeumjesenik.cz)

Zemský archiv v Opavě - Státní okresní archiv Jeseník

(Tovární 18, 79001 Jeseník, tel. 584 411 710,

www.archives.cz/jesenik, e-mail: podatelna@je.archives.cz)

Grafická úprava:

Filip Raif

Tisk:

Studio-4 s.r.o., Zlaté Hory

Náklad:

300 ks

ISBN 978-80-87496-19-0 (Vlastivědné muzeum Jesenicka Jeseník)

ISBN 978-80-87632-69-7 (Zemský archiv v Opavě)

ISSN 1213-0192

jesenicko vlastivědný sborník

vlasti
vědné muzeum
jesenicka

Příspěvková organizace
zřízená a financovaná
Olomouckým krajem

**Státní
Okresní
Archiv
Jeseník**